

4/193

SƏNƏT TOPLUSU

1969-cu ildən çıxır

Baş redaktor:
PƏRVİN

Təsisçilər: ANAR, "Qobustan"ın yaradıcı heyəti və
Azərbaycan Yazıçılar Birliyi

Redaksiya heyəti:

Vaqif Əlixanlı, Zemfira Səfərova,
Aydın Talıbzadə, Ramiz Həsənoğlu,
Ziyadxan Əliyev, Arif Hüseynov,
Cəfər Qiyasi, Gülbəniz Goyüşqızı,
Gülnar Səma, Tural Turan, Şəhla Aslan

Şəhadətnamə №347

Redaksiyanın ünvani: Bakı-370000, Xaqani küçəsi 53
Tiraj: 300

www.azyb.net

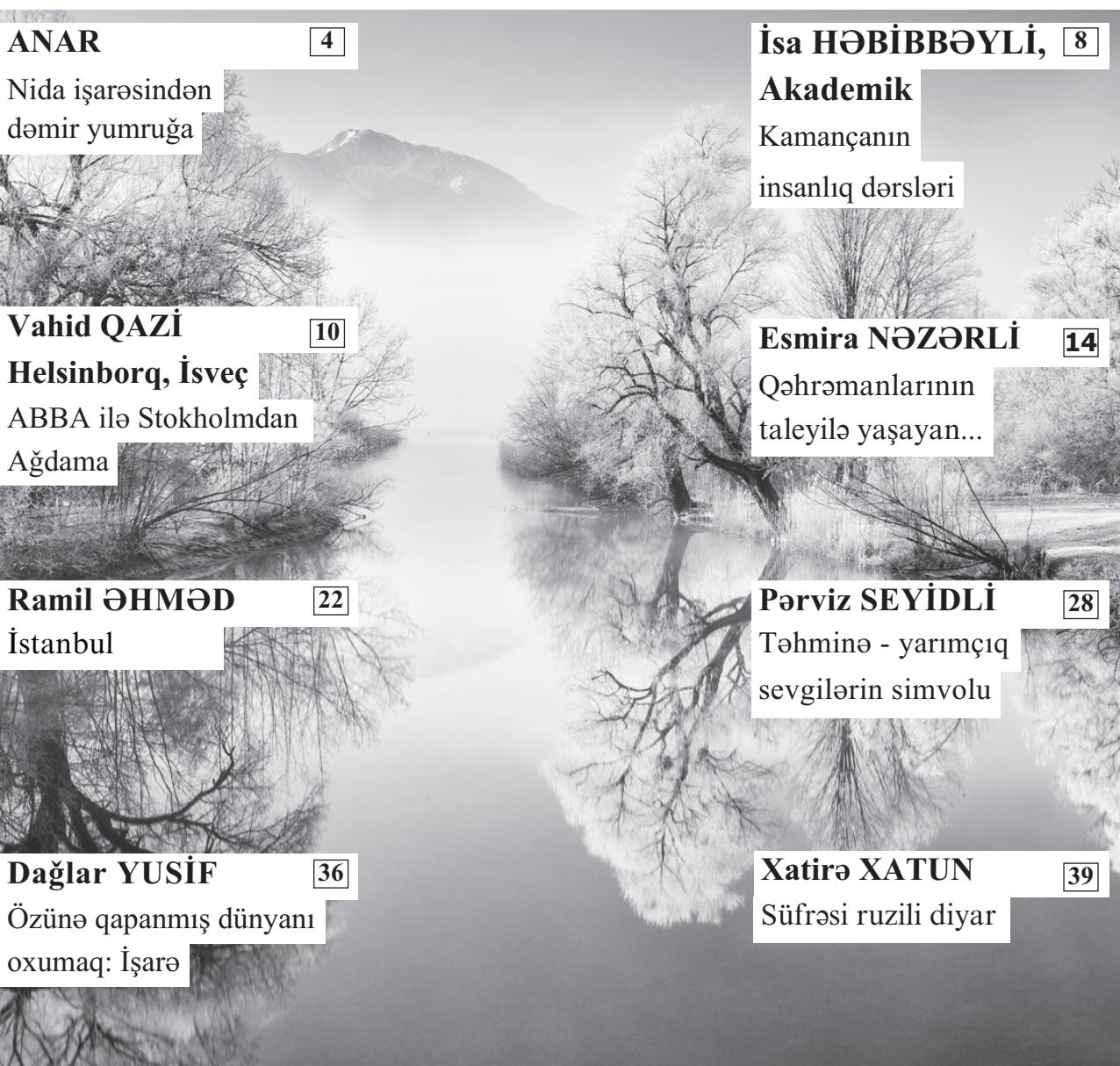
www/ayb.az

E-mail: qobustan.jurnali@mail.ru

*Bədii redaktor: AYXAN
Qrafik dizayner: İSGƏNDƏR*

Qış sayımızda oxuyacaqlarınız

Qış/2021

ANAR

[4]

Nida işarəsindən
dəmir yumruğa

Vahid QAZİ

[10]

Helsinborq, İsveç
ABBA ilə Stokholmdan
Ağdama

Ramil ƏHMƏD

[22]

İstanbul

Dağlar YUSİF

[36]

Özünə qapanmış dünyani
oxumaq: İşarə

İsa HƏBİBBƏYLİ, [8]

Akademik

Kamançanın
insanlıq dərsləri

Esmira NƏZƏRLİ

[14]

Qəhrəmanlarının
taleyi lə yaşıyan...

Pərviz SEYİDLİ

[28]

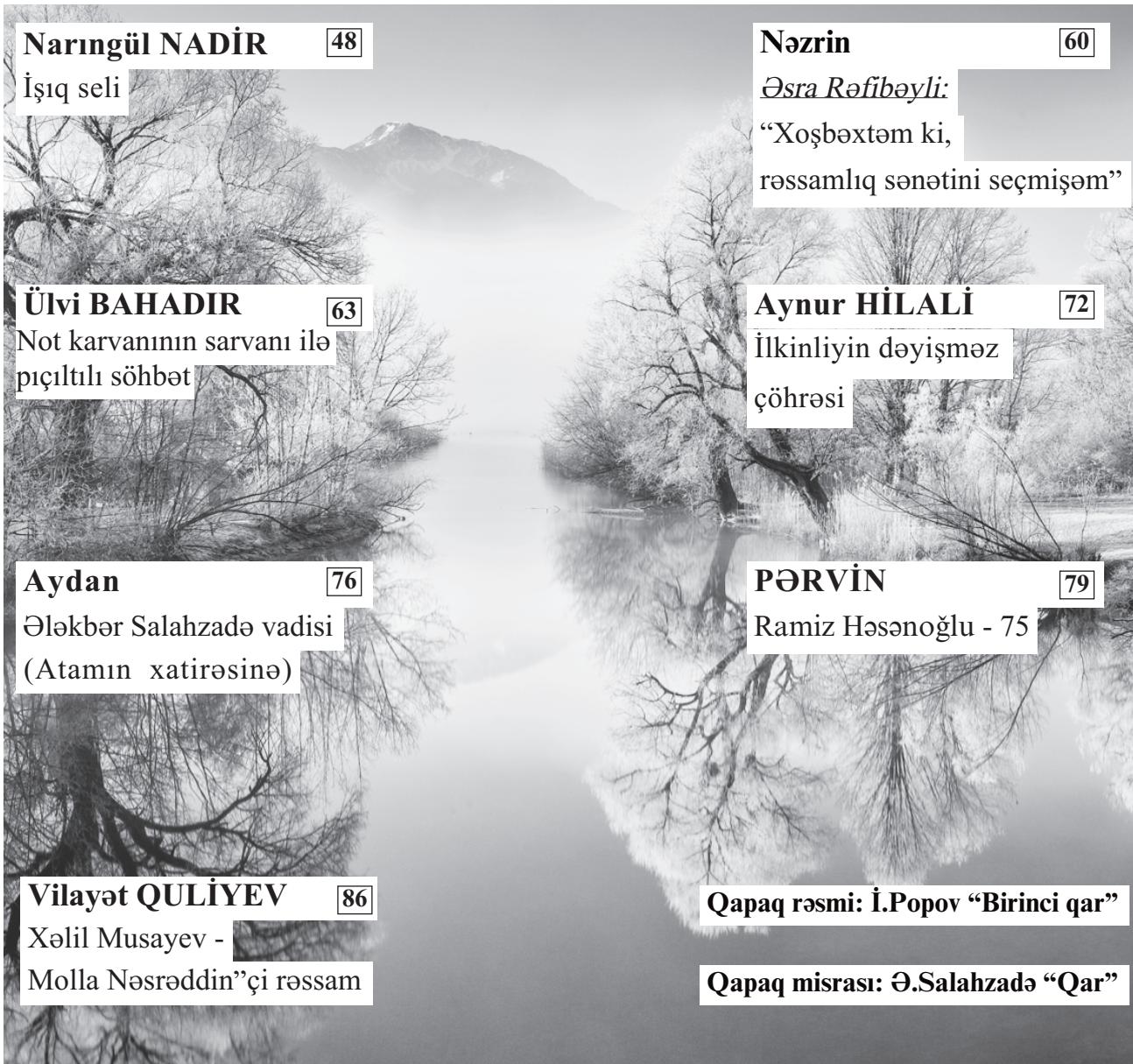
Təhminə - yarımcıq
sevgilərin simvolu

Xatırə XATUN

[39]

Süfrəsi ruzili diyar

Qış sayımızda oxuyacaqlarınız

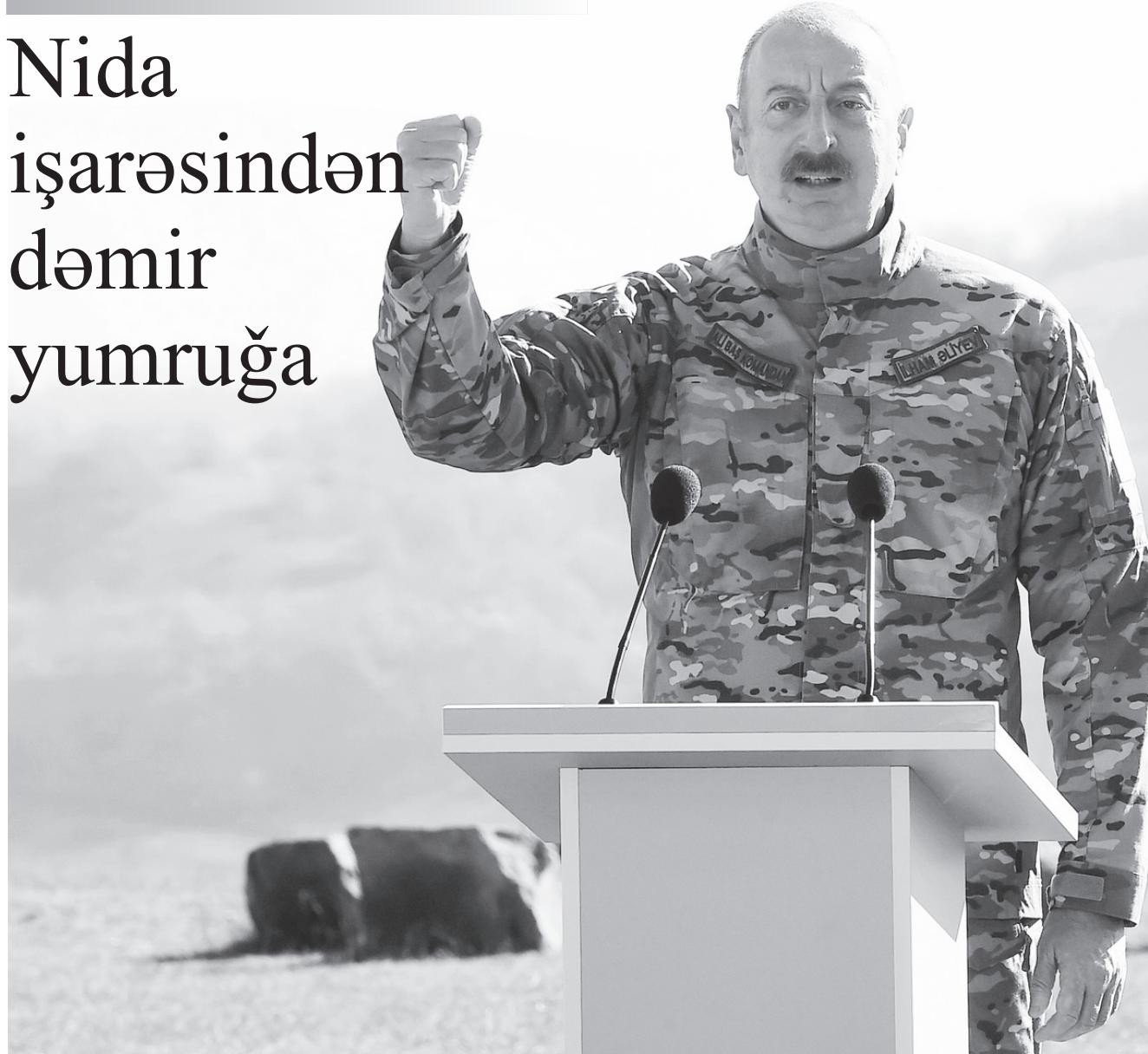

Ols/2021

ANAR

Nida ışarəsindən dəmir yumruğa

Qış/2021

Prezident İlham Əliyevin 60 yaşı tamam olur. Xalqımıza, milyonlarla insanımıza, o cümlədən, mənə doğma Qarabağımızı azad görmək bəxtiyarlığını yaşadan hörmətli Prezidentimiz haqqında bir neçə ürək sözümüz yazımağa ehtiyac duyuram.

İlham Əliyevi onun yeniyetməlik yaşlarından tanıyıram. Unudulmaz Öndər Heydər Əliyevin Şuşaya səfərlərində mən də iştirak etmişdim. Vaqif məqbərəsinin açılışında və Üzeyir bəyin yubileyi günlərində. Vaqif məqbərəsinin açılışı soyuq, qarlı-çovğunlu qış ayında baş tutdu. Üzeyir bəyin yubileyi isə füsunkar Şuşada necə deyərlər, gül-gülü, çiçək-çiçəyi çağırıldığı bol günəşli gündə keçirildi. O gün Şuşanın qala divarlarına yaxınlaşdığını zaman Heydər Əliyev Zərifə xanımın yanında addımlayan oğlunu çağırdı: - İlham, bura gəl, bir burdan açılan mənzərəyə bax!

Bəlkə də elə o vaxtdan İlhamın qəlbində ata xatırələriylə birgə Şuşa həsrəti də yer tuturdu. Ata vəsiyyətinə əməl edərək Şuşanı azad görmək arzusu, düşmən tapdağından qurtarmaq əzminə çevrilirdi. Və nəhayət, azad olunmuş Şuşaya gedib elə həmin gün qayıtmamağının səbəbi, "adam heç burdan getmək istəmir" sözləri illərlə qəlbində yaşatdığı hissələrin səmimi ifadəsi idi. Azğın düşmənin Cıdır düzündə sər-xoş rəqsini görəndə Azərbaycan Prezidentinin keçirdiyi hissələri yaxşı başa düşürəm.

Gün gəldi, İlham Əliyev xalqımızın otuz illik nisilinə, həsrətinə, ürək qubarına son qoysu, vüqarla: "Əziz Şuşa, sən azadsan!" - deyə bildi.

Daha əvvəl Ermənistanın Baş nazirinin yekə-yekə dediyi sözlərə: "Qarabağ Ermənistandır ve nöqtə" iddiasını Azərbaycan Prezidenti: "Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi" cavabını vermişdi. Bu nida işarəsi Qarabağ separatçılarının tabutuna çalınan son misirərək idi və İlham Əliyev xoş bir ləzzətə: "Gorbagor oldu status - dedi - cəhənnəmə, gora getdi status".

Ali Baş komandanın rəhbərliyi ilə müzəffər Azə-

baycan Ordusu NİDA İŞARƏSİNİ DƏMİR YUMRУ-ĞA çevirib özgə torpaqlarına tamah salanların başına endirdi.

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə İlham özünü savadlı, yüksək intellektual səviyyəli siyasetçi kimi, Avropa parlamentində düşmənlərimiz dərhal yerli-yerində məntiqli, tutarlı cavab vermək qabiliyyətinə malik olan mahir diplomat kimi tanıda bilmişdi. Amma o vaxt kimin aqlına gələrdi ki, illər keçəcək və Ali Baş komandan İlham Əliyev Azərbaycan tarixinin ən böyük zəfərinə imza atacaqdır.

2003-cü ildə, Heydər Əliyevin sağlığında, amma xəstə olduğu bir zamanda dekabrın 13-də Musiqili Komediya teatrında Prezidentliyə namizəd İlham Əliyevin ziyahlarla görüşü keçirildi. O görüşdə mən də çıxış etdim. O günləri yaxşı xatırlayıram. Hamımız nigaranlıq içindəydik, Heydər Əliyevin sağalmasına dua edərək onu da düşünürdük ki, bir gün onu ifirə bilerik. O zaman Azərbaycanın həli necə olacaq? Bu müdrik tarixi şəxsiyyəti kim əvəz edə bilər axı? Öl-kəmizin qarşısına çıxa biləcək təhlükələrdən, parçalanmaq qorxusundan, vətəndaş müharibəsi xofundan qurtula bilmirdim. Bu narahatlığımı həmin ilin avqust-sentyabr aylarında qələmə aldığım "Ağ qoç, qara qoç" povestində ifadə etməyə çalışdım. Yeganə ümid Heydər Əliyevin, sağalıb iş başına qayıtmamasına idi. Ya da... Nə gizlədim, o vaxt hələ gənc olan İlhamın bu mürəkkəb dövrdə, xarici təzyiqlər və daxili ziddiyyətlər şəraitində ölkəni nə dərəcədə uğurla idarə edə biləcəyini düşünürdüm. Amma elə həmin o görüşdə İlham Əliyevin namızədliyini dəstəklədiyi-mi bildirməyimin əsas səbəbi o idi ki, bu namizəd Heydər Əliyevin seçimi idi. Təbii ki, Heydər Əliyev oğlunun taleyinə də bigənə qala bilməzdı, amma da-ha artıq onu Azərbaycanın gələcəyi düşündürdü. Odur ki, "Mən İlhamə özüm qədər inanıram" sözləri mənimcün də, milyonlarla həmvətənlərimiz üçün də

Qus/2021

Şuşa. 30 avqust 2021-ci il. Vaqif Poeziya Günlərinin açılış mərasimindən sonra

ən etibarlı zəmanət idi. Ötən on səkkiz il göstərdi ki, Heydər Əliyev möcüzəvi bir şəkildə uzun illik siyasi təcrübəsini, hadisələri dəqiq dəyərləndirmək qabiliyyətini, müxtəlif ölkələrin liderləriyle münasibət qurmaq məharətini tam şəkildə evladına keçirə bilib. Bu zəngin irsə İlham Əliyevin özünün şəxsi qabiliyyəti, iti ağlı, möhkəm iradəsi, geniş bilikləri və dünyagö-rüşü də əlavə olunaraq Azərbaycan tarixinin ikinci Heydər Əliyev və birinci İlham Əliyev fenomeninin dünya siyasi səhnəsinə çıxmasına səbəb oldu.

Həmin o görüşdə çıxışımda deyirdim:

Əgər Heydər Əliyev öz siyasi varisi kimi İlham Əliyevi görürsə, təcrübəli və müdrik dövlət xadimini seçiminə sayğıyla yanaşmalıyıq.

İlham Əliyev Prezident seçildi və doğrudan da Azərbaycanı layiqli şəkildə idarə edərək dünyada söz sahibi olan ölkə kimi tanıdı. Rusiyaya bərabər hör-mətə əsaslanan münasibətlər qurdı, Türk dünyasının ən parlaq liderlərindən biri kimi şöhrətləndi və nəha-yət, siyasi fəaliyyətinin ən yüksək zirvəsinə ucalaraq 44 günlük zəfərimizlə Azərbaycanımızın da başını ucaldı.

44 günlük zəfər tarixi haqqında çox yazılar çıxıb. Mən də yazmışam, Yaziçılar Birliyi olaraq bu möcüzə dastanına bir neçə kitab həsr etmişik. Mən bunu da dönə-dönə təkrar edirəm: əgər müharibədə qələbə Ali Baş Komandanın rəhbərliyiylə müzəffər ordumu-zun qələbəsidirsə, diplomatik cəbhədə, təbliğat sa-həsində uğur İlham Əliyevin təkbaşına qazandığı zə-fərdir. Dörd dildə dəmir məntiqli çıxışları (bu yerde dəmir məntiq dəmir yumruğa dəstək olur) illər boyu dünya mediasını sarmış erməni təbliğatının yalanları-nı alt-üst edirdi.

Və nahayət, şübhəsiz, bu hadisələrin hələ tam açılmamış diplomatik tərəfləri də var. Bir çox Qərb ölkələrinin açıq bildiyimiz mövqelərindən bəlli olur ki, onlar örtülü şəkildə Azərbaycan Prezidentinə nə kimini

təsirlər göstərməyə, təzyiqlər etməyə çalışmışlar. Bir çox dövlətlər açıq-aşkar həqiqətə göz yumaraq ancaq erməni maraqlarına xidmət edirlər. Bəlli məm-ləkətlərdə erməni lobbisinin seçkilərə təsirindən ehtiyatlanaraq öz siyasətlərini erməni maraqlarının girovuna çevirirlər. Bütün təsirlərə, təzyiqlərə rəğmən, Prezidentimiz cəsarətlə və ardıcılıqla öz siyasi iradəsinə sadıq qaldı. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olundu. Xalqa bundan artıq xidmət göstərmək mümkünendum?

Hörmətli Prezidentimizi yubileyi münasibətiylə ürəkdən təbrik edərək onun Heydər Əliyev yolunun davamçısı olaraq ədəbiyyatımıza, dilimizə qayğısimi xüsusi minnətdarlıq hissiylə xatırlayıram. Elə bəhs etdiyim seçkiqabağı görüşdə mən latin qrafikasıyla bədii ədəbiyyatın olmadığını vurğuladım. İlham Əliyev Prezident seçilərsə, mütləq bu məsələni həll edəcəyini söylədi. Doğrudan da Prezident seçiləndən az sonra latin qrafikasıyla həm Azərbaycan, həm dünya ədəbiyyatının nəşrlərini təmin etdi, Yaziçılar Birliyinin Tərcümə və Ədəbi əlaqələr Mərkəzini mənim xahişimlə büdcəyə daxil etdi, yaşılı və gənc yazıçılara təqaüdlər ayrıldı, Birliyimizin binasının əsaslı təmirinə göstəriş verdi və təmirdən sonra binamızı ziyanət edib xoş sözlər dedi.

Siyasi xadim üçün altmış yaş - müdriklik çağıdır, eyni zamanda hələ çox-çox illər enerjili səmərəli fəaliyyəti üçün münasib vaxtdır.

Azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində inanılmaz sürətlə aparılan abadlıq işləri, yollar çəkilməsi, aeroport inşa edilməsi qürur mənbəyi-mizdir. Millətlər içində öz məxsusi imzası olan dövlətimizin dünyada nüfuzunun günü gündən yüksəlməsi uğrunda yorulmaz fəaliyyətində Prezidentimizə yeni uğurlar, möhkəm cansağlığı, bol-bol ailə, ata, baba sevincləri arzulayıram.

27 noyabr 2021

Kamançanın insanlıq dərsləri

Azərbaycanda kamança sənətinin qədim tərəifi və böyük ənənələri olsa da, kamança alətinin adı çəkiləndə ilk növbədə görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin "Kamança" pyesi yada düşür. Cəlil Məmmədquluzadə kamançadan sadəcə musiqi alətlərindən biri kimi yox, dərin insanlıq və yüksək mərhəmət duyğularının təcəssümü olaraq söz açmış, həm də kamançanın da insan surətləri səviyyəsində bədii obrazını yaratmışdır.

Qüdrətli kamança ustadı, Xalq artisti Habil Əliyevin də kamançası insan kimi dil açıb danışması, ən dərin insani duyğuları bütün incəlikləri ilə əks etdirməsi ilə yaddaşlara yazılmışdır.

Fikrimcə, əgər Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti, Bakı Musiqi Akademiyasının müəllimi Ağacəbrayıl Abasəliyevin də kamança sənətinə gətirdiyi fərdi özünəməxsus-

luğу cəmi bir kəlmə ilə ifadə etməli olsaq, heç tərəddüd etmədən "insanlıq" sözünü işlətməliyik. Ağacəbrayıl Abasəliyevin bənzərsiz-təkrarsız sənəti insan qəlbinin incəliklərini ifadə edən səslərin ifaçının özünün mənəvi aləmində çağlayan duyğularla harmoniyası ilə bir yerdə kamançanın dili vasitəsilə mənalandırılması üstündə köklənmişdir. Ustad sənətkarın ifasında lirikanın aparıcı mövqeyə malik olması bu sənətin dərin mahiyyətinin insanın daxili aləmi, mənəvi dünyamızın incəlikləri ilə üzvü surətdə bağlı olmasından irəli gəlir. Fikrimcə, kamança ifaçılığında lirizmə səda-qət baxımından Ağacəbrayıl Abasəliyevin sənəti Azərbaycanda lirik mahnıların böyük bəstəkarı kimi qəbul olunmuş Xalq artisti Ramiz Mirişlinin mahnı dünyası ilə müqayisə oluna bilər. Ramiz Mirişlinin də sənət aləminə kamançadan gəlməsi, uzun müddət konservatori-

yada fəaliyyətini kamança dərsləri ilə davam etdirməsi ilə ondan dərs almış böyük kamança ustadı Ağacəbrayıl Abasəliyevin kamança ifaçılığında qazandığı məharət bu görkəmli sənətkarları eyni sənət zirvəsində birləşdirir. Heç tərəddüd etmədən obrazlı şəkildə belə demək mümkündür ki, Ağacəbrayıl Abasəliyev Azərbaycan kamança ifaçılığı sənətinin Ramiz Mirişlisidir.

Sənət dostlarının, pərəstişkarlarının doğru olaraq ifadə etdikləri kimi, Ağacəbrayıl Abasəliyev həqiqətən kamançada sanki “ürəyini” çalır. Musiqi aləti kimi kamançanın çanağı ilə insanın köksündə olan ürəyin bənzərliyi Ağacəbrayıl Abasəliyevin kamança ifaçılığının timsalında zəhiri oxşarlıqdan çox, bənzərsiz ifaçılıq sənətin mahiyyətində öz əksini tapır. Ağacəbrayıl Abasəliyev özünün fərqli ifaçılığı ilə insan ürəyinin ritmlərini kamançanın çanağından qopan təbii səslərlə musiqi dünyasının böyük sənət mühitinə çıxarır. Ağacəbrayıl Abasəliyevin konsertlərində salondan səhnəyə, yaxud evdən ekrana baxarkən adama elə gəlir ki, bu mahir sənətkar sanki tamaşaçıya dizinin üstündəki kamançanı deyil, kamançasının çanağı boyda ürəyinin qeyridə, zəngin səsini təqdim edir. Dağ boyda Ağacəbrayıl Abasəliyevin çanaq boyda böyük ürəyi də kamançada ifadə et-

diyi mahnılar kimi zərif, dərin və zəngindir. Fikrimcə, Ağacəbrayıl Abasəliyevin kamança ifaçılığında musiqinin, mahnının bədən hərəkətləri ilə müqayisədə nəfəşçəkmələr vasitəsilə tənzimlənməsi də təsadüfi olmayıb, onun ə 1 - qolundan çox “ürəyini” çalmasının əyani təzahürüdür.

Xalq artisti, böyük sənətkarımız Ağacəbrayıl Abasəliyevin kamanının səsi ilə ürəyinin səsi bir-birini üzvü surətdə tamamlayır.

Ağacəbrayıl Abasəliyevin kamança ifaçılığında müşahidə olunan yerli-yerində işlədilən nağara-zərb alətləri səsləri onun sənətində musiqi sahəsində ilk addımlarını atarkən başladığı nağaraçılığın kamança sənəti ilə uzlaşırlmasından doğan əks-sədalardır. Bu məqamda kamança ustadının çubuğu da nağara çomağının funksiyalarını uğurla yerinə yetirir.

Böyük kamança ustadı Ağacəbrayıl Abasəliyevin şəxsiyyəti də, ecazkar sənəti də cəmiyyət üçün də, musiqi dünyası üçün də sözün böyük mənasında insanlıq dərsləridir. Bu, böyük vətəndaş yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin bədii söz vasitəsi ilə canlandırdığı kamançanın funksiyası ilə Xalq artisti Ağacəbrayıl Abasəliyevin “ürəyi” ilə ifadə etdi-

yi kamança havalarının böyük insanlıq ideallarına xidmət etməsinin göstəricisidir. Şəxsiyyətin bütövlüyü ilə kamançanın qüdrətini bir yerdə, ləyəqətlə daşıyan və uğurla yaşadan Xalq artisti Ağacəbrayıl Abasəliyevin ecazkar ifaçılığı həm bu sənətin davamçıları, həm də ümumilikdə yeni nəsillər üçün böyük insanlıq və sənət dərsləridir.

ABBA ilə Stokholmdan Ağdama

Stokholm səfərində ilk dəyəcəyimiz yer kimi mən ABBA muzeyini seçəndə, uşaqlar bir ağızdan “Gröna Lund” deyib durdular. Çoxsaylı atraksiyonları, karuselləri, şouları olan əyləncə parkı balala- ra daha cəlbedici gəlirdi. Parkın qapısı ağızında onlardan ayrılanla xanıma dedim: “Qoy, onlar öz dünyalarına getsinlər, gir qoluma, səni öz uşaqlıq çağımı aparacam”.

ABBA The Museum. Rəsmi adı belədir muzeyin. Dövrünün, fikrimcə, elə bütün zamanların ən uğurlu pop qruplarındandır ABBA. Boş yere 1970-ci illərə “ABBA onilliyi” demirlər.

Muzey qrupun 10 illik ömrünü əks etdirən eksponatlarla doludur. Öyrənirsən ki, 1972-ci ildə yaranan ansambl iki il sonra ilk beynəlxalq uğurunu qazanıb. 1974-cü il Avroviziya mahnı müsabiqəsinin qalibi olub. Sonra bir-birini əvəz edən dünya turları... Neçə-neçə ölkənin musiqi xitlərindən həftələrlə, aylarla düşməyən mahnıları, milyon-milyon tirajla satılan valları ilə başgicəlləndirən uğurlara imza atıb. Satılan valların sayına görə təkcə Elvis Preslidən, bir də Bitlzdən geri qalıb.

Açığı, muzeyə qədər bilmirdim ki, bu əfsanəvi

grupun üzvləri bir-birləriylə evliymışlar: Benni Anni-Fridlə, Byörn isə Aqneta ilə. ABBA-nı zirvələrə daşıyan uğurun bir sırrı də bunda imiş bəlkə də - Sevgidə!

Sevgisiz zirvə fəht edilərmi?!

Adlarının baş hərflərindən qurduqları ansambl ilə hər iki cütlüyün evliliyi bitəndən sonra dağıldı. Sevgi bitəndə ürək də soyuyur: nə o əvvəlki ürəkcoşduran mahnilər yazıldı, nə o şövqlə oxumalar oldu. Odur ki, kvartet dağılanda ayrılıqda oxunan solo ifalar da uğur qazana bilmədi.

Ağlım kəsəndən evimizin alt mərtəbəsində kirişin qızlar qalıb. Ağdam Musiqi Texnikumuna tək Azərbaycanın rayonlarından yox, başqa respublikalardan da oxumağa gölərdilər. Məndə musiqiyə sevginin yaranmasında, zövqün formallaşmasında onların müstəsna rolü olub. Uşaqlıq illərimin səhərləri onların çaldığı musiqilərlə açılıb. Klassik musiqini, bəstəkarları, musiqi alətlərini onların söhbətlərindən tanımişam. Motsarti onlarla birgə baxdığını “Amadeus”, violinı “Nikkolo Paqanini” filmlərindən tanıyıb sevdiyim kimi, məsələn.

ABBA-nı da mənə onlar tanıdım.

1970-ci illərin ortalarında ABBA SSRİ-nin dəmir sərhədlərini yarıb milyonların qəlbini fəth eləməyə başlamışdı. Televizorumuzda hər dəfə ABBA oxuyanda səsi artırır, döşəməni döyəcləyirdim. Evimizin kirayisin qızları dərhal yüksürüb gəlirdilər. O qoşa cütlüyü elə həsrətlə baxırdılar ki.

Qrupun qaraşın üzvünü Donaraya oxşadırdıq. Donara Leninakandan gəlmışdı, piano sinfinə gedirdi. Otaq yoldaşları Qreta, Roza onu inandırdılar ki, saçını kəsdirsə, o qarabugdayı qiza bənzəyəcək. Bir gün gördük, saçını kəsdirib gəlib. Doğrudan da

ABBA-nın qarasaç qızına - Anni-Frid Lyngstada oxşayırdı. Qaraşın deyirdik, əslində isə Anni saçını qırmızı rəngləyirmiş. Bizim ağ-qara "Qorizont" televizorumuz onun saçını qara göstərmiş.

Mənimsə gözüm sarışını tutmuşdu. Onda heç 10 yaşım da yox idi. Baxmayıñ uşaqlığımı, qadın gözəlliyyini duymağın bacarıdım. Mənə inanmırınsınız, Freydə inanın. Dünya psixoloqlarının atası Zigmund Freydə. Biləcəksiniz nə dediyimi.

Adı Aqneta imiş. Aqneta Fəltskoq (Agnetha Faltskog). Onda adını bilmirdim. Eləcə sarışın, şil-

taq qız idi mənim üçün, “blandinka” deyirdik. Kəsdirə bilmədiyim bir istilik, şirinlik, doğmalıq vardı onda. Onu milyonlara sevdirən də elə üzündəki təbəssümdən doğan bu istilik idi bəlkə də.

Bir də səsi. Elə təkcə “Qalib hər şeyi alır” (“The winner takes it all”) mahnısı dinləyin yetər.

Uşaqlığımın o şirin çağında yüz il qala ağlımin ucundan belə keçməzdı ki, SSRİ dağılacaq, sərhədlər açılacaq və tale küləyi məni üzlərindəki təbəssümlə dünyadan hardasa o başından - xoşbəxt insanların yaşadığı yerlərindən xəbər verən bu dördlüyün vətəni İsveçə atacaq. Onların o xoşbəxt ölkəsində hər dəfə mahnilarını eşidəndə dik atılırmış kimi oyanıb anlayacam ki, sən demə, dünyanın el-

ən xoşbəxt çağı atalı-analı günlərimdə ağ-qara televizorumuzda onlara baxdığım anmış; bu qrupun mahnılarını dinlədiyim evimizmiş; adına “Qafqaz Xirosiması” deyilən, daş üstündə daşı qalmayan şəhərimizmiş.

Heyif, ömrün geriyə yolu olmur!

...Amma oldu! Məni geriyə aparan o yolu tapdım! ABBA muzeyində nostalji duyğular burulğanına düşəndə gördüm o yolu. Gördüm dördü də əl-ələ verib bizə gedirlər. Yüyürüb çatdım, bir əlimdən Qaraşın, o birindən Sarışın tutdu. Benni saçımı qarışdırıcı, Björn gülüb göz vurdu. Üzümüz Qarabağa idi. Darvazadan həyətə girdik. Pilləkəndə əlimi buraxdılar, irəli ötürüb, “özün qalx” dedilər...

Qulağımda “Mamma mia”nın (“Mənim anam”) sədaları pillələrlə evimizin yuxarı mərtəbəsinə qalxıram. Əlimlə pilləkənə sarı uzanan armudun ağ çiçəkli budağına sığal çəkib keçirəm. Anam qarşılıyır məni - Mamma Mia - üzündə həmişəki gülüş, dilində “Maman saa qurban” sözləriyle.

Muzeyi dolaşdırıqca, onların qrim əşyalarına, geyimlərinə, musiqi alətlərinə, səfər şəkillərinə baxdıqca neçə dəfə beləcə 70-ci illərə gedib qayıtdım. ABBA-nın iri fotosu fonunda skamyada oturdum. Xanım şəklimi çəkdi. İstədi nağıl kimi bir aləmdən, uşaqlıq çağımı xəyalı səfərimdən bir fotom qalsın.

Bu sətirləri yazdım noyabr günlərində ABBA-nın *Voyage* adlı albomu çıxdı. Bu, 1981-ci ildən sonra qrupun ilk albomudur.

Məşhur kvartetin sonu 1982-ci ildə gəldi, sonuncu *Visitors* albomundan sonra qrup birgə fəaliyyətə son qoyduğunu elan etmişdi. Bu, gözlənilməz qərar deyildi. 1979-cu ildə cütlüyün biri, 1981-də isə o biri rəsmən nigahlarını pozdular. Mətbuata müsahibələrində şəxsi həyatlarındakı bu ayrılıqların birgə fəaliyyətə təsir etməyəcəyinə inandırmaq istəsələr də, alınmadı, ABBA erası sona çatdı. Qrup kimi.

Mahnıları isə hələ neçə-neçə nəsillərin könlüyü föth edəcəkdi.

Onları bir-birinə bağlayan, uğurun zirvəsinə daşıyan tək musiqiləri yox, həm də bir-birlərinə olan sevgiləri idi, bayaq dedim. Elə 1972-ci ildə İsvəçdə debüt mahnıları da “İnsanlara sevgi gərəkdir” (*People Need Love*) adlanırdı.

Sonralar dünyaca məşhur musiqi şirkətləri, prodüserlər onları bir yerə yığmaq üçün, heç olmasa bir konsert vermələri üçün minnətçi düşəcəkdilər. Onlarsa aqlasığmaz qonorar təkliflərindən imtina edəcəkdilər. 1 milyard dollardan belə. 2000-ci ildə adını açıqlamayan bir investor 250 konsert üçün

məhz bu qədər qonorar vəd etdi. Cavab isə Aqnetadan gəldi: “Biz bunu bir dəfə eləmişik”. Sonra qrupun digər üzvləri də imtina açıqlamaları verdilər.

Gələn il bütün zamanların sevimli pop qrupu ABBA-nın 50 illiyidir. Deyirlər, uzaq 1982-ci ildən sonra qrup bir də yığılacaq və Londonda yubiley konserti verəcək.

Çox istərdim o konsertə bilet tapam, gedəm. Evinizə gedirmişəm kimi gedərəm o konsertə, həyətimizə girirmişəm kimi girərəm zala. Ömrün ən şirin çağını təkrar yaşayırı� kimi yaşayaram o gecəni...

Səfərdən geri dönürdük. Yol boyu muzeydən aldığımız diskdə ABBA-nın mahnıları bir-birini əvəz edirdi: “S.O.S.”, “Gimme! Gimme! Gimme!”, “Mamma Mia”, “I do, I do, I do”.

Muzeyin havası başından çəkiləmişdi. Gözümüzün önündə İsvəç meşələri, meşələrdə burulan yolmuz deyildi. Gözümüzün önündə Ağdamdakı həyətimiz idi. Hər birini ilk notundan tanıdığım bu mahnılar sanki öz səs qanadlarında əks-səda kimi məni uşaqlığımı göndərmişdilər.

Qəribədir! Həyətimizdə bütün ağaclar eyni vaxtda çiçəkləmişdi. Narın qırmızı, zoğalın sarı çiçəyi gilənarın, armudun ağ ləçəklərinə qarışmışdı. Qonşu Elza xalanın sarmaşık gülü hasarı aşıb bizim qızıl gulləre dolaşmışdı. Anamın dibçəklərdəki gulları də hovuzun qıraqından boy verirdi. Qaranquş da balkonumuzdakı yuvasına dönmüşdü, bir ucdan balalarına yem daşıyırıdı.

Gözüm maşının güzgüsünə sataşdı. Uşaqlar yatmışdılar. Üçü də üzdə təbəssüm yuxuya getmişdi. Mahnılarımydı bu təbəssümə səbəb olan, bəlkə mənim xəyalimdakı həyətimizi onlar yuxularında görürdülər...

**Noyabr, 2021
Xüsusi olaraq, “Qobustan” jurnalı üçün**

Esmira NƏZƏRLİ

Qəhrəmanlarının taleyilə yaşayan...

Qış/2021

“Moskvada dünya gənclərinin qurultayı keçirilmiş. Mərasimin açılışı Kremlin Qurultaylar sarayında baş tutur. Foyeyə çıxanda bir qrup azərbaycanlı gənc Heydər Əliyevi görüb təlaşla piçıldışmağa başlayır: “Heydər Əliyev, Heydər Əliyev”. Ulu öndər foyedə bir neçə məsul şəxsin əhatəsində dayanıb, söhbət etsə də, piçiltini eşidib döñəndə Azərbaycandan gəlmış gəncləri görcək onları sevinclə bağrina basır. Maraqla bu mənzərəyə tamaşa edən həmsöhbətlərinə fəxrlə: “Bunlar mənimkilərdi - azərbaycanlı gənclər” - deyir. O gənclər arasında Həmidə də vardı. Ümumittifaq Dövlət Kinematoqrafiya İnstitutunun aktyorluq şöbəsinin məzunu, rus pedaqoqlarından mükəmməl dərs alan, təhsilini bitirib vətənə döñəndən sonra doğma Azərbaycanının kino sənətinin inkişafı yolunda bilik bacarığını əsirgəməyən, yurdunun gənclərini də bu yolda səfərbər edən kinoşunas və nəhayət, Azərbaycanın tanınmış kino və teatr aktrisası, televiziya aparıcısı, respublikanın Xalq artisti Həmidə Ömərova. Söhbətimizə də elə xatırələrdən başladıq...

- Həyatda hər şeyin ilki dəha əziz, daha maraqlı olur. İlk dərs günü, ilk övlad, ilk əsər, ilk tamaşa və nəhayət, ilk çəkiliş. Yaradıcılığın da bu nübarı heç vaxt yaddan çıxmır və illər keçdikcə həmin ilkin sevinc, fərəh xatirində silinməz iz bura-xıb, daim xatırlanır.

- Dəqiq yanaşmadır... İndi xatırladım ki, ilk dəfə iki filmə bir-dən təklif almışam. Demək olar, paralel olaraq çəkilmişəm. Oqtay Mirqasimovun “Anlamaq istəyirəm” və Fikrət Əliyevin “Qızıl uçurum” filmlərində. Bu film 1916-cı ildə çəkilmiş “Neft və milyonlar səltənətində” filminin bir növ təkrarıydı. Gözəl aktyor ansamblı vardı filmdə: Məmmədrəza Şeyxzamanov, Əliabbas Qədirov, Hamlet Xanızadə, Şamil Süleymanov, Həsənağa Turabov tərəf-müqabillərim olublar. İlk çəkilişdən bu gözəl sənətkarlarla birgə çalışmaq həm məsuliyyətimi artırırdı, həm də işimdən böyük zövq alırdım.

Oqtay Mirqasimovun ekranlaşdırıldığı “Anlamaq istəyirəm” ikihisseli bədii televiziya filmində isə şil-taq, ərköyun, professor qızı Çinarə obrazındaydım.

“Qızıl uçurum” filmində hadisələr keçən əsrin 19-20-ci illərində cərəyan edirdi və mən XX əsrin Şəfiqəsini oynayırdım. Bu filmlərdə baş rollar tapşırılmışdı mənə. Hər iki obraz mənə əzizdir. Ona görə ki, mənim üçün başlangıç idi. Yaradıcılığının başlanğıcı. Bu vaxta qədər görmədiyim, hiss etmədiyim anlar yaşadırdı mənə. Hər iki obrazın ayağı sayalı oldu.

“Qızıl uçurum” filmi Litvada keçirilən 14-cü

Ümumittifaq kino festivalında ən yaxşı debüt mükafatına layiq görüldü. Rejissorlarımız təltif olundular. Operator Kənan Məmmədovun bədii kinoda ilk böyük işi idi. Rejissor Fikrət Əliyevin ilk tammetrajlı filmiydi. Bu filmlərdəki baş rol ifaçısı Komsomol mükafatına layiq görüldü. Kinoda yaratdığı müasir qadın obrazına görə.

Doğrudan da bu iki filmin ayağı düşərli oldu. Ümumittifaq Dövlət Kinematoqrafiya İnstitutunun məzunu, 79-93-cü illərdə “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında, 92-93-cü illərdə Kinematoqrafçılar İttifaqında çalışan bu gənc qız saysız-hesabsız filmlərə çəkilməklə yanaşı, 500-dən artıq bədii filmin dublyajına və səsləndirilməsinə də vaxt ayıra bildi.

“Yol əhvalatı”, “Babamızın babasının babası”, “Qorxma, mən səninləyəm”, “Üzeyir ömrü”, “Nizami”, “Əzablı yollar”, “Doğma sahillər”, “Dədə Qor-

qud oğuznamələri”, “Gecə qatarında qətl”, “Susmuş vicedan”, “Dronqo”, “Ölsəm... bağışla” və s. və i.a.

Bu qədər rol siyahısından sonra xarici ölkələrdəki çəkilişlərini də əlavə etsək, aktrisanın bu sadəliyinə, səmimiliyinə təəccübəlməyə bilmirsən. Müdirklər doğru buyurublar: “Sadəlik gözəllikdir”. Bəlkə bu ifadəni belə deyək: “Gözəllik sadəlikdir”. Nə fərqi var? Yəqin ki, çöhrəsindəki o nur, o işıqdır aktrisaya gözəllik, məlahət bəxş edən; təbiilik, mehriban münasibətdir hər kəsi cəlb edən...

- Belə bir ifadə də yadına düşdü. Məncə, desəm, yerinə düşər: “Göründüyün kimi olma, olduğun kimi görün”.

- Doğrudur, həmişə olduğum kimi görünməyə çalışıram. Bəziləri özlərini daha yüksəkdə, olduqlarından da yuxarıda görürlər və belə də görünməyə çalışırlar. Əzəmətli aktrisa Leyla Bədirbəylidən bir atalar sözü qalıb xatirimdə: “Ağac nə qədər bar versə, başını aşağı salar”. Bu sözləri heç vaxt unutram. Hər zaman buna əməl edirəm.

- Ümumittifaq Dövlət Kinematoqrafiya İnsti-tutunu fərqlənmə diplomuyla bitirmisiz. Məşhur rus pedaqoqlarından dərs almışız. Aktyor sənətinin sirlərini də onlardan əxz etmisiz. O möcüzəli sirlərdən nə qalıb yadınızda?

- Hələ o vaxtdan çox çalış姜an olmuşam. İndiyədək də eləcə qalmışam. Müəllimlərin göstərişlərini havada tutub yaddaşimdə saxlayırdım. Bir rəfiqəm vardi. Həmişə təkrar edirdi: atam deyir ki, siz zəhmətkeş aktyorlarsız. Elə indi də zəhmətkeşliyimi tərgitməmişəm. Pedaqoqlarımın da dedikləri hər zaman dadıma çatır. Müəllimin Yevgeniy Semyonoviç Sevçenkonun bir sözü vardı. Deyirdi ki, “obrazda olarkən, çalışın özünüz ağlamayasız, tamaşaçını ağladasız”.

- Hər vaxt yada saldıığınız bir müəllim nəsihətini də xatırlayıram. Ustad Adil İsgəndərov həmişə tələbələrinə tapşırardı ki, “yaxşı filmlərə baxmaqla yanaşı, uğursuz filmləri də nəzərdən qaçırmayın. O zaman filmin yaxşı-yamanlığını tez

dərk edə bilərsiz”. Mən özüm də olub ki, ilk kadrlardan filmin zəif çəkildiyini hiss etmişəm, amma sonacaq izləmişəm. Yaradıcılığınızı böyük hissəsinə kinoya sərf etmisiz. Həmişə də razılıqla qarşılanmışız.

- Haqlısız, yaman çox çəkilirdim. İlkə 3-4 filmə. Bundan üç qat artıq da çəkilə bilərdim. Rejissor Gülbəniz Əzimzadə məni dayandırdı. Dedi: “10 ildir sərasər, fasiləsiz otuzacan filmdə baş rolda çəkilirsən. Sən artıq kinoda öz sözünü demisən. Bundan sonra artıq özün öz rolunu seçə bilərsən”. Rejissorlarmım həmişə məndən razılıq ediblər. Çalışmışam oynadığım obrazı elə yaradım ki, heç kəs məndən narazı qalmasın.

Ali məktəb aktyor-tələbələrə sənətin əlifbasını öyrədir. Sonralar, yəni filmlərə çəkilə-çəkilə, təcrübə qazana-qazana sənətin incəliklərinə, daha dərin qatlarına yiylənirsən. Ona görə də biz institutda oxuyanda çəkilişlərə icazə vermirdilər. Cünki bu çəkilişlər birbaşa təhsilə mane olurdu.

- Amma bacarıqlı tələbə qarşısında həmişə yaşıł işıq yanır. Siz hələ təhsilinizi bitirməmiş çəkilişlərə dəvətlər almışız. 4-cü kursda oxuyanda “Lenfilm”də qısametrajlı filmdə diş həkimi rolunda çəkilmisiz. Aktyorun qazandığı uğurlarda rejissorun payı var? Sizə sərbəstlik verilib, yoxsa rejissordan asılı olmusuz?

- Bəxtimdəndi, ya nədəndi, çəkildiyim filmlərin rejissorları sevdiyim sənətkarlar olublar. Tofiq Tağızadənin, rəhmətlik Teymur Bəkirzadənin, Fikrət Əliyevin, Oqtay Mirqasımovun, Eldar Quliyevin, Cəmil Quliyevin, Tofiq İsləməylovun, bir çox rejissorların filmlərində çəkilmisəm. Yenə də çəkilmək istərdim. Amma demək olmaz ki, hansı rejissorsa aktyora sərbəstlik verib, kimsə yox. İntəhası hər rejissorun öz yaradıcılıq dəst-xətti var. Aktyora yanaşma tərzi də ayrı-ayrıdır. Rejissora öz müəllimim kimi baxıram. Müəllim mənə tapşırıq verir, mən də çalışıram öhdəsindən gəlim. Çəkiliş I dubldan alınsın.

+++

Teymur Bəkirzadə aktyora imkan yaradırdı ki, improvisədən istifadə etsin. Komediya filmlərində yaxşı improvisə, hazırlıqla yerində deyilmiş ifadə filmin uğurundan xəbər verir. "Yol əhvalatı" filmində belə improvisələr çoxdur.

+++

- Türk'lər rejissora yönətmən deyirlər. Yaxşı

ifadədir, yönətmən, yəni istiqamətləndirən. İndi görək bizim rejissorlar aktyoru düzgün yönəldə bilirlərmi? Hərdən eşidirik ki, filan rejissor filan aktyoru yola vermədi: amma görək aktyor da "mənəm-mənəmlik" etməyib rejissoru dinləsin ki, onu lazıim olan səmtə yönəltmək mümkün olsun.

- Hər çəkilmiş film ən əvvəl rejissorun məhsuludur. Kino rejissoru çalışır ki, maksimum dərəcədə seçib yiğdiyi aktyor ansamblından yararlansın, aktyor yaradıcılığının ayrı-ayrı şaxələrini üzə çıxarsın. İn-

təhası aktyor rejissoru var, bir də quruluşçu rejissor.

İstedadlı rejissor Eldar Quliyevin əsas işi filmə quruluş vermək idi. Amma aktyorlarla işləməyi sevən, doğrudan da, aktyoru yönəldə bilən, aktyorun ağlına belə gəlməyən nüansları üzə çıxarmağı bacaran rejissorlarımız da az deyil.

- **Bəzən aktyorlar bir müddət keçdikdən sonra nə səbəbdənsə rejissorluğa üz tuturlar...**

- Azərbaycan kino tarixində belə təcrübələr çox olub. Aktyorla işləməyi sevən, bacaran rejissor həm də yaxşı aktyor olmalıdır. Rəhmətlilik Şahmar Ələkbərovun aktyorluğuna söz ola bil-

məz. Nəticə bu oldu ki, "Sahilsiz gecə", Əliağa Vahidin həyatından bəhs edən "Qəzəlxan" filmlərinin rejissoru kimi də tanındı. Hər bir rejissoru da ali məqsədi uğurlu film çəkməyə nail olmaqdı.

- **Bizim filmlərdə aktyor seçimində ilk növbədə zahiri görünüşə üstünlük verirlər. Əcnəbi filmlərdə isə sadəliyə, təbiiyə. Hətta çox vaxt makyajdan da istifadə etmirlər. Sizin yaradıcılığınızda yalnız "Burulğan" filmində qirmsiz çəkilmisiz. Kinoda gözəllik əsas meydardır?**

- Vaxtilə dünya kinosunda beləydi. Hollivud ul-

duzlarını Amerikada 90x60x90 standartına uyğun seçirdilər. Kişilərin də boyu 170-180-190. 70-ci illərdə bu stereotip yox oldu. Yerinə antiqəhrəmanlar gəldilər - balacaboy, zahiri görünüşü çox da gözəl olmayan, amma möhtəşəm obrazlar yaradan aktyorlar. Məsələn, Al Pacino, Robert Rek, Cek Nikolson, Jerrar Depardye...

Kinoda gözəllik əsas meyar deyil. Aktyorun istedadına, obrazı duymaq, qavramaq, obrazdan-obraza keçmək bacarığına daha çox üstünlük verilməlidir. Əlbəttə ki, həm zahiri gözəllik, həm də yaxşı aktyor kimi mükəmməl olmaq - bu özü də böyük tapıntıdır.

- Həmidə xanım, xoşbəxt sənətkarsız ki, bu tapıntıya siz də imza atmısınız. Ailənizin üzvləri də bu xoşbəxtliyə baxıb, fərəhlənilirlər.

- Yox, yox, Esmira xanım. Xoşbəxtlik ayrı şeydir, hərtərəfli xoşbəxtlik olmur - ancaq ayrı-ayrı məqamlarda. Mən xoşbəxtliyi rollarında tapmışam. Onun nə olduğunu filmlərdə hiss etmişəm.

+ + +

Moskvada oxumağa getmək üçün anasının qarşısında diz çökdü. Amma bilirdi ki, anasının xasiyyəti sərtdir. Onu heç cür yola gətirə bilməyəcək. Anası öz sözündən dönmürdü: "Nəslimizdə aktrisa yoxdur. Həkim ol, müəllim ol, aktrisa yox. Olmaz"!

Amma əlbəttə ki, qismətdən qaçmaq mümkün deyil.

+ + +

- Həmişə etiraf etmişəm ki, xoşbəxt ana və aktrisam. Amma xoşbəxt qadın ola bilmədim. Həyat yoldaşımıla dostam, bir-birimizi başa düşürük və illər keçdikcə daha yaxşı anlayırıq. Amma evlənən kimi o da hər şeyə son qoydu: çəkilişlərə də, "Retro" kinozalındakı aparıcılığıma da. Yalnız bir il dözdə bildim. Bütün yaşantılarından sonra əmin oldum ki, yalnız yaradıcılığında xoşbəxt ola bilərəm. Mənim üçün yaradıcılıq sevinci nəyə desən dəyər.

- Neçə ildir tələbələr arasındasınız. Sizin dövründəki gəncliklə indikilər arasında bir fərq görürsüz?

- Tələbələr elə həmin tələbələrdi: hər şeylə maraqlanan, sırlı-sehrli aləmi öyrənməyə can atan... Onlarla qarşılıqlı ünsiyyət qurmağa çalışıram. Həzirdə magistrlerə dərs deyirəm. Çox istedadlı kursum var: dörd qız, üç oğlan. Onlardan çox razıyam. Tələbelərimi çox sevirəm. Onlar müxtəlif telekanallarda çalışırlar. Söz düşəndə hərdən maraqla məndən soruşurlar: "Ay müəllimə, belə çıxır ki, biz kinosünaslar rejissorluq sənətinə daha yaxınlaş?" Elə özüm də bu barədə çox düşünmüşəm: necə olur ki, rejissorlar arasında kinosünaslara daha çox rast gəlirik? Sonra da onlara izah edirəm ki, bu dörd il ərzində sizə müxtəlif kino rejissorlarının dəst-xəttini, yaradıcılıq proseslərini, kinoda baş verən dəyişiklikləri, bütün "izm"ləri - surrealistm, impressionizm, modernizm, neorealizm (kinoda olan yeni dalğadı) - bütün bu cərəyanları siz keçirsiz, öyrənirsiz, onların nümayəndələrinin yaradıcılıqlarıyla da tanış olursuz. Ona görə də siz kinonu daha mükəmməl bilirsiz.

Rejissorlar da, şübhəsiz ki, öz sənətlərinə yaxşı bələddirlər. Amma dünya kinosu haqda və ayrı-ayrı kino rejissorlarının yaradıcılıq xüsusiyyətləri barədə bilgiləri sizinkindən azdır. Ona görə də hara gedirəməsə, görürəm rejissorluq sahəsində əsasən bizim kinosünaslar çalışırlar və uğurlu nəticələr əldə edirlər.

- Tez-tez eşidirik: "Azərbaycanda kino yoxdur, heç vaxt da olmayıacaq. Kino da məhv oldu, teatr da".

- Ötən əsrin 70-ci illərində Caplin demişdi ki, kino ölüür, artıq Hollivud yoxdur, kino məhv olub getdi. Kino isə yaşayır, filmlər də çəkilir, yeni nümunələrlə sevindirir. Yenə Oskar mükafatının təqdimolunma mərasimləri keçirilir, yenə Kann festivalı, beynəlxalq festivallar var.

Azərbaycanda da kino həmişə olub. Hər bayram günlərində biz sevə-sevə "Bəxt üzüyü", "O olmasın,

bu olsun”, “Arşın mal alan”, “Yol əhvalatı”... filmlərinə baxıb deyirik: “Heyif deyil bizim köhnə filmlərimiz?” Hazırda yeni filmlər də çəkilir, beynəlxalq arenaya da çıxa bilirik və bu festivallarda uğur da qazanırıq. Halbuki Sovet dönməmində bunları heç birinə əlimiz çatmırıd.

Sadəcə, müasir kinolarımızı geniş tamaşaçı kütləsi görmür, yaxud görmək istəmir. Bax, bu, böyük problemdir: müasir filmlərimizi tamaşaçılara göstərmək, beləliklə, sevdirmək lazımdır. Acınacaqlı haldır ki, aramızda milli telekanallarımızı çevirənlər də tapılır.

- “Qorxma, mən səninləyəm” filminin II hissəsinin çəkilməsinə ehtiyac vardımı?

- Filmin II hissəsi çəkilərkən məni də dəvət etmişdilər. Amma həmin filme çəkilmək ürəyimcə deyildi. Çünkü I hissədə oynadığım baş qəhrəman Telли obrazına II hissədə - Qusmanın yazdığı ssenarıda çox az yer verilmişdi, demək olar iki epizod. Mən, əlbəttə, imtina etmişdim roldan. Lakin kollektivin xətrinə, yəni otuz il əvvəl çəkildiyim aktyorlarla yenidən görüşmək ümidiylə razılıq verdim. Etiraf edim ki, II hissə o qədər də uğurlu alınmayıb. Yəni filmin I hissəsi bədii səviyyəsinə görə daha üstündür deyə yaddaşlarda qaldı.

- Sənətin çətinliklərindən danışdıq... Düşünürəm, görəsən, oğlunuzun filmlərə çəkilməsini istərdiz? Özünü bu sahədə sinamaq fikrinə düşməyib ki?

- Oğlum uşaq deyil. Artıq yaşının elə bir mərhələsindəki, özü də seçim edə bilər. Amma əlbəttə, onun belə bir arzusu olsa, maneçilik törətmək düzgün deyil...

- Son illər sizin də filmlərə az çəkildiyinizin şahidi oluruq. Zaman qıtlığı ilə bağlıdır, ya necə...

- Deyim ki, indi mən daha intensiv çəkilirəm. İki-üç kommersiya filmində iştirak eləmişəm. Amma tamaşaçılar görməyiblər o filmləri. Onlardan biri Kənan Musayevin “Zaman adlı qatar” filmidir. Bizim serialların tanınmış ssenari müəllifi, istedadlı gənc Valeh Əhmədovun “Kişi ol” bədii filmində ana obrazını yaratmışam.

- Seriallarda daha çox görə bilirik sizi...

- Aqşın Fatehin “Barama” serialında, Rüfət Şahbazovun üç il davam edən “Bir ailəm var” serialında çəkilmişəm. Hazırda Rüfət Şahbazovun “Ata ocağı” serialında Şəfiqə obrazında görə bilərsiz məni.

Serial sahəsində istedadlı rejissorlarımız var: Rövşən İsaq, Rüfət Şahbazov aktyorlarla işləməyi bacaran rejissorlardandılar. Mükəmməl çalışırlar və onlarla işləmək çox sevindirici və ürəkaçandır. Bizim seriallarda bir çox tanınmış aktyorlar, Xalq artistləri çəkiliblər: Sənubər İsgəndərli, Vidadi Həsənov, Qurban İsmayılov, Şamil Süleymanov, Hicran Nəsirova... həm də çox sayıda gənclər diqqət mərkəzindədilər.

- Ölkəmizdə filmlərin dublyaj olunması işinə təzəcə başlandığı vaxtlarda tamaşaçılарın bir qrupu buna alışa bilmirdi. Amma sonralar dublyaj olunmuş filmləri maraqla izləməyə başladılar. İndi də serial çəkilişlərindən narazılıq edənlər var. Necə bilirsiz, seriallar yalnız aktyorların maddi durumunu yaxşılaşdırmağa fayda verir, yoxsa ayrı üstünlükleri də var?

- Serial çəkilişləri həm aktyorların işlə təmin olunmasıyla bu problemi həll etdi, həm də gənc aktyorların üzə çıxmasında, gənclərin istedadının açılmasında mühüm rol oynadı. Bu gün demək olar ki, ölkəmizdə serial sektorу gündəmdədir və inkişaf etməkdədir.

Danılmaz faktdır ki, bu gün xarici kino ulduzlarının da böyük əksəriyyəti seriallarda çəkilir, bədii filmlərdən seriallara adlayırlar. Əvvəller serial çəkilişinə münasibət neqativ idi. Məşhurlar çəkilmək istəmədiklərindən ayrıca serial aktyorları vardı ki, onlara müraciət olunurdu. İndi isə əksinə, belə bir process müşahidə olunur ki, çəkilişlərdən boyun qaçıran həmin kino ulduzları həvəslə seriallara qatılırlar. Və doğrudan da böyük uğur qazanırlar.

- “Ata ocağı” artıq beşinci mövsümdür ki çəkilir. Gör neçə vaxtdır bir yerdəsiz. Sanki doğrudan da bir ailə olub ata ocağına sığınmışız. Adama elə

gəlir ki, bu serial heç vaxt bitməyəcək, həmişə çəkiləcək. Təbii ki, hər şeyin əvvəli olduğu kimi, sonu da qəçilmezdir. Birdən serial sona çatsa, təsəlliniz nə olacaq?

- Çox sevimli kollektivimiz var. Bir-birimizə elə öyrəmişik ki. Çox təəssüf, bir gün biz aktyorlar ata ocağımızdan ayrılaçaq. İstəməsək də. Amma bu barədə hələ düşünmək belə fikrimizdən keçmir. Çünkü hər gün demək olar, çəkilişlərə gedirik və bundan fərəh dolu anlar yaşayırıq.

Qarşıda yəqin ki, təzə layihələr, yeni-yeni obrazlar gözləyir bizi. Kollektivimiz, başda yaşılı sənətkarlar olmaqla, gənclərimiz də daha maraqlı seriallarda iştirak edəcək.

- Bəs zamanla pessimist fikirlərə qapılmırsız? Çünkü necə olmasa illər uçur və bəzən arzuulanan nəticəyə çata bilməyəndə insan bədbinləşir...

- Əlbəttə, təzadlı duyğular qəçilmezdi və bəzən sentimental hissələr də baş qaldırır... Amma mən şikayətçi deyiləm. Sevindim ki, 2021-ci il möhtərəm Prezidentimizin Sərəncamıyla "Nizami ili" elan edildi. Büyük şairimiz Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi qeyd olunur ölkəmizdə. Mən də dəfələrlə tədbirlərdə iştirak etdim, gənclərlə görüşlərə qatıldım. Ötən illərə qayıtdım sanki. "Nizami" ekran əsəri çəkilərkən mənim də bu filmdə iştirakım üçün necə xoş təsadüf alındığını illər keçəsə də unutmuram.

Ulu öndər həmişə tarixi filmlərə böyük önəm verirdi. O zaman kinostudiyada "Nizami" filminin çəkilişinə başlamışdılar. Baş rola - Nizami obrazına Müslüm Maqomayev seçilmişdi. Heydər Əliyev çəkilişlərlə maraqlandı. Ona filmin ayrı-ayrı hissələrindən iyirmi dəqiqəlik parça təqdim olundu. Ulu öndər Afaq obrazında kimin çəkildiyini soruşur. Cavab veriblər ki, çəçen qızı Tamarə Yandiyevadır. Ulu öndər təəccübə deyib: "Azərbaycanda aktrisa yoxdur ki?"

Filmin yaradıcı heyəti dərhal başlayıb Afaq

obrazına azərbaycanlı aktrisa axtarmağa. Kinostudiyanın dəhlizində keçəndə filmin ikinci rejissoru Akif Rüstəmov çağırıb ki, "Həmidə, tez gəl". Aktrisanı aparıblar foto sexinə. Qrimləyib, şəklini çəkib, sınaq çəkilişlərinə başlayıblar. Rəhmətlik Heydər Əliyev təqdim olunan şəkillərin içindən məhz bu fotosəkli göstərib. Deyib ki, "bu qızı çəkin, qoy özümüzkü olsun".

- Eldar Quliyevin "Burulğan" filmi çəkilirdi. Tərəf-müqabilim 33 yaşılı litvalı həmkarım Eqle Qabrenayte idi. Növbəti çəkiliş zamanı operator ona dedi: "Eqle, saçındakı aqları gizlət". Qız əvvəl pərt olduğunu. Sonra özünü toplayıb, vüqarla cavab verdi: "Mən saçimdakı aqlarla da, üzümdəki qırışlarla da fəxr edirəm". O vaxtdan bu sözləri unuda bilmirəm. Axı əməliyyat yoluyla gəncələşən qadın yaşıının bu kamil dövründə yarada biləcəyi neçə-neçə obrazdan özünü məhrum edir.

Gənc qadın obrazlarını onsuz da vaxtilə yaratmışam. Onlar artıq yaddaşlara həkk olub. İndi yaşına uyğun obrazları, yaşıdım olan nənə, ana obrazlarını canlandırmaq isteyirəm.

Həmidə xanım sənətkar sözünün bütün dərinliyini, çalarlarını özündə birləşdirir. Həmçinin, gerçək bir müəllim və səmimi xanım kimi düşüncələrini rahat ifadə edir. Onunla danışdıqca hər sualdan yeni mövzular doğur. Məişət, yaradıcılıq, müəllimlik qayğıları ilə əhatələnmiş sənətkarın zamanını almamaq üçün daha heç nə demədim. Son olaraq daha bir sual vermək istədim... İstədim aktrisadan soruşum: "Həmidə xanım, sizi həyata bağlayan nədir?" Amma susdum - o, sözünü demişdi artıq. Təkcə verdiyi cavabları ilə yox, həm də bioqrafiyası, yaradıcılığı ilə böyük eşqini - SƏNƏT SEVGİSİNİ ifadə etmişdi!

İstanbul

Şəhərlər üzərində durduğum, zaman-zaman düşündüyüm mövzularından biridir. Türk yazarı Əhməd Hamdi Tanpınarın “Beş şəhər” kitabını ilk dəfə oxuyanda təəccübənmiş və nə zəmənsə belə bir kitab yazmaq istəmişdim. “Qobustan” jurnalının ötən sayında Şuşa haqqında yazdığını esedən sonra yaşadığım, gördüyüm şəhərlər barəsində yazmaq qərarına gəldim. Bəlkə də, yazmaq istədiyim şəhərlər kitabının ilk yazılarına bu dərgi vəsiyyəti ilə artıq başlamışam...

İstanbul ilə ilk tanışlığım romanlar, şeirlər, hekayələr, filmlər sayəsində olub. İstanbula gəlməzdən öncə bu şəhərin bir çox küçələrini, səmtlərini tanıdım. Ədəbi mətnlərdə heç vaxt olmadığım səmtlərin, kafelərin, küçələrin adını eşitdikcə, şəhərin videolarına, fotolarına baxdıqca düşünürdüm ki, burada yazar, sənət adamı olmaq üçün hər şey var. İstanbullu ədəbi-mədəni mənbələr üzərindən tanışlığımdan xüsusi həzz alırdım. Sonralar orada yaşadıqca çoxsaylı turist axınlarıyla qarşılaştıqca sevinirdim ki, bu şəhəri mənə hansısa tur şirkətinin bələdçişi deyil, şairlər, yazarlar tanıdıqlar.

Bir şəhərin ədəbi-kulturoloji xəritəsini bilmək həqiqi mənada o şəhəri tanımaq deməkdir. Bu xəritə “Goog-

Qış/2021

le Map”dəki, coğrafiya dərslərində öyrədilən xəritədən çox fərqlidir... Düşünürəm ki, Gülnar Parkını, Nişantaşını, Əmirgani, Boğazı, Eminönü, Karaköyü, Çamlıcanı... yalnız turistlər üçün hazırlanmış məlumat kitabçalarından, brösürlərdən tanıyan, öyrənənlər nə qədər çox şey itiriblər... Amma həm də anlayıram ki, İstanbul kimi özünü tüketməyən şəhəri qısa bir zaman dilimində tanımaq müşkül işdir. Beş ildir o şəhərdə yaşamağıma rəğmən, hələ də gedib görə bilmədiyim məkanların, səmtlərin olması və heç zaman bu şəhəri bütünüyle gəzməyin mümkün olmadığını anlayıram. Bunu mümkünüsüz edən əsas amillərdən biri də, məncə, şəhərin durmadan böyüməsidir. İstanbul canlı bir orqanizm kimidir, böyükür, inkişaf edir, dayanmadan özünü yeniləməklə məşğuldur. Bu, həm də onun ən pis tərəfidir. Yaşadığım beş il müddətində dəyişimlərin sürəti məni hüzünləndirdi. Bir də görürsən ki, gözünün alışdığını binanı söküb yerinə başqasını tikiblər, bir də görürsən bir kafe dəfələrlə dəyişdi və bir başqa şeyə çevrildi, bir də görürsən alışdığını nəqliyyat sistemi yeniləndi və başqa bir şeyə döndü... Bu dəyişimin hüzünü ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçısı Orxan Pamukla evində söhbət edərkən onda da hiss etdim. Yaziçi əliyə eyvanındaki binalara, tikililərə işaret edərək on il əvvələ qədər bunlar yoxuydu, hər şey sürətlə dəyişir deyirdi. Nostalji yanlısı olmasa da, şəhərin bu çevik dəyişimi bütün ömrünü İstanbulda keçirmiş bir yazıcının haqlı olaraq narahat edirdi. Bu dəyişimlərin şübhəsiz ki, obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Obyektiv səbəb mənə görə, təbiət hadisələrindən sonra yaranan dağıntılardır. Subyektiv səbəb isə “kentsel dönüşüm” layihəsidir. Kentsel dönüşüm şəhərin bir hissəsinin və ya böyük bir qisminin dağıdılib yenidən inşa edilməsidir. Türk yazarları bu dəyişimin özünü sənətin mövzusuna çevirdikləri coxsayılı əsərlər yaradılar. Məssələn, Pamuk da “Beynimdə qəribəlik” romanında İstanbulun son əlli-altmış ildə dəyişimini və bu dəyişimin yaratdığı siyasi, sosial gerəklərdən bəhs edir.

Tanzimat dönməndən (1839) günümüzə qədər İstanbul bir çox sənət adının ilham qaynağı olub. Hər yazarın İstanbullu fərqlidir. Bir çox yazarlarda hadisələr İstanbulda baş versə də, mətnədəki səmtlər, yerlər sadəcə gəlisişgəzel olaraq adları çəkilir. Ancaq “İstanbul yazarları” deyimi şəhəri obrazlaşdırın, onun dəyişimindən, memarlığından bəhs edərkən əslində, bu şəhərin insanların hekayələrini nəql edənlərə aiddir.

Məşhur fikirdi ki, Dublin şəhəri yer üzündən silinsə, Coysun romanlarına istinadən onu yenidən bərpa etmek mümkündür. İstanbulu bir müəllifin əsərlərinə görə yenidən inşa etmək mümkün olmasa da, ayrı-ayrı yazarların mətnlərindən yola çıxaraq bu şəhəri də səmt-səmt yenidən qurmaq mümkündür. Bakı üçün eyni sözü deyə bilərikmi?

Bizim nəsimizdə şəhərə baxış fərqli olub. Ötən əsrde kəndi saflığın, şəhəri isə hiyləgərliyin simvolu kimi dəyərləndirən yazıçılarımız çox olub. Nəsimizdə kənddən gəlib şəhərdə özünə yer tapa bilməyən, mənəvi deformasiyaya uğrayan obrazlarımızdan bir şəhər salmaq olar...

Bakının paradokslarından, qərarsızlığından yazımaq, parklarının birində ceviz ağacı ola bilmək, yarpaqlarını göze çevirib yüz min gözlə bu şəhəri seyr etmək, yarpaqlarını ələ çevirib yüz min əllə toxuna bilmək bu şəhərə, yaza-yaza duymaq, anlamاق bu şəhəri. Axı yazıçılıq həm də özünü başqalarının yerinə qoya bilmək, onların gözüylə dünyaya baxa bilməkdə.

“Git bu mevsimde, gurup vakti, Cihangirden bak!” Öz adıma deyirəm ki, şəhərimizi tanımiriq. Bu şəhərə hansı fəsildə, hansı saatda, hansı səmtdən baxmalı olduğumuzu Yəhya Kamal kimi bilmirik. Biz gözümüzü dörd açaraq baxıb görə bilmirik, amma Orxan Vəli şəhərini gözləri yumulu dinləyir, insanların, küçələrini tanımaq, rənglərini ayırd etmək üçün ona ikicə qulaq kifayət edir...

+ + +

Mətin Kaçan. Bu yaziçini keçən il İstanbul Kitab sərgisində bir dostumla söhbət zamanı kəşf etdim. "Ağır Roman"ın dili bənzərsizdi. Roman İstanbulun arxa məhəllərindəki həyatı nəql edir. Yaziçinin qəribə taleyi olub. Özünü Boğaz Körpüsündən ataraq intihar edib. Onun yaradıcılığı ilə tanış olmayanda bu intihar məni təəccübləndirdi. İndi düşünürəm ki, "Ağır Roman"ın müəllifinin taksisini Boğaz Körpüsündə saxladıb özünü aşağıya atmasından təbii, doğal heç nə ola bilməz.

O, romanda İstanbulun kirliliyini necə də gözəl ifadə edib. (Kirli demişkən, Brodski də İstanbullu çirkli şəhər adlandırıb). Bir dəfə tələbə yoldaşlarımdan biri dünən iyrənc film izlədiyini, hələ də özünə gələ bilmədiyini dedi. Mən ürəyimdə sən "Ağır Roman"ı izləsən, nə deyərsən deyə fikirləşdim. Və ona bu filmə baxmağı tövsiyə etdim. Sən demə, elə dünən axşam baxdığı, iyrənc deyə tanımladığı bu film imiş... 1996-cı ildə Mustafa Altıoklar roman əsasında film çəkib. Filmin ssenarisini isə Mətin Kaçanla birgə yazıb. Bu filmin aktyorları arasında da çox maraqlı adamlar var: Okan Bayülgen, Müjdə Ar, Küçük İskəndər...

+ + +

Türkiyənin bir çox universitetlərində "Şəhər və Kultür" dərsi keçirilir ki, burada şəhər dedikdə İstanbul nəzərdə tutulur. İstanbul bədii mətnlərdə ən çox işlənən şəhərlərdən biridir. Magistr, doktorantura dissertasiyalarına, elmi işlərinə nəzər salanda "İstanbul romanlarda", "İstanbul şeirlərdə" kimi araşdırmaşalarla qarşılaşmaq mümkündür. Bu araşdırmaşlar müxtəlif şəkildə olur. Daha çoxu isə bəlli yazarların mətnlərdə şəhərin necə təsvir olduğu, necə simvollaşlığı üzərinədir.

+ + +

İstanbulda ən çox sevdiyim yer Karaköydür. Ona görə yox ki, bura gəldiyim ilk gün İstanbul Universi-

tetinin Dil Mərkəzindən (Tophanə) Karaköyə qədər addımlamışdım və ilk dəfə dənizi məhz burada görüşdüm. Ona görə ki, çox sonraları şəhərin ruhunu ilk dəfə Karaköyün arxa küçəsilə Eminönüne gedərkən duydum. Məni təəccübəndirən şəhərin çoxsəliyi, çoxrəngliliyi idi. Hər bir döngə, bir məhəllə keçdikcə şəhərin səsinin, rənginin də dəyişdiyini bütün vücudumla hiss etmişdim o axşam...

+ + +

İlk vaxtlar diqqətimi çəkən şeylərdən biri də şəhərin mərkəzi yerlərində qəbiristanlığın olmasıdır. Bəzi restoranlar, evlər, parklar, avtobus dayanacaqlarının beş metriyində qəbiristanlıqlar var. Əslində, bu, Osmanlı kültürü, daha dəqiq desək, İslam dini ile bağlıdır. Adətən məzarlıqlar şəhərin kənarlarında, gedişgelişin sıx olmadığı yerlərdə olur. Osmanlı dönəmində imperatorluğun ən qaynar səmtlərdə belə qəbirlərin olması ölümü unutmamaq üçün bilərəkdən edildi. Addımbaşı rastımıza çıxan qəbirlər insana dünyanın faniliyini xatırladır, hamımızın gəldi-gedər olduğunu gözlər önnə sərir. Qəbiristanlıqların mərkəzdə olmasının digər səbəbi də zamanla şəhərdə gedən dəyişikliklərdir. Tarixən məzarlıqların olduğu bəzi səmtlər şəhərin kənar hissəsi hesab olunurdu. Əhalinin say artımıyla da şəhər kənarı məzarlıqlar, şəhərin ən mərkəzinə doğru sürüsdü. Digər məsələ bu məzarlıqların çoxu tarixi abidəyə çevrilib. İstanbulda bir necə dəfə qəbir daşları ilə bağlı konfranslara getdiyimi xatırlayıram.

+ + +

Bəzi dillərdə hər "əşyanın" cinsi olur və deyəsən, şəhər sözü linqivistik olaraq da qadın cinsindədir. Şəhərə dair yazılan bir çox şeirlərdə onu qadınla eyniləşdirildiyini görürük. Bəlkə də, şəhərin qadına bənzədilməsi şairlər arasında kişilərin çoxluq təşkil etməsindən irəli gəlir. İstanbulun 1453-cü ildə Fatih Sultan Mehmet tərəfindən fəth edilməsi bəlkə də onun qadın obrazının yaradılmasına əsas təsir edən tarixi hadisədir...

Ahmet Mithat bütünüylə İstanbulda keçən on iki roman yazıb. Onun romanlarında İstanbul üç hissədən ibarətdir: Üsküdar, Bəyoğlu və tarixi yarımadada, yəni Fatih. Bu səmtlərin simvolik mənaları var. Məsələn, Bəyoğlu tarixən qeyri-müsəlmanların, əcnəbilərin yaşıdığı səmtdir. Buradakı mağazalar, restoranlar, otellər hamısı Avropa tərzindədir. Ahmet Mithat romanlarında hər zaman iki əks qütb var. Onlardan biri şərqi, digəri qərbi təmsil edir. Məşhur romanlarından birinin adına baxaq: "Fəlatun Bəy ilə Rakım Əfəndi".

İki obraz qarşı-qarşıya qoyulub. Bəy və əfəndi söz-lərindən göründüyü kimi, Fəlatun qərb mədəniyyəti-ni, Rakım isə şərqi işarələyir. İstanbul səmtləri üçün də eyni şey keçərlidi: Bəyoğlu qərbi, Üsküdar, Fatih isə şərqi təmsil edir.

Bu simvollar Cümhuriyyət dönəmində də davam edir. İstanbulu arxa fonu olan, zəngin bir mədəniyyətin qalıntıları olaraq göstərən Tanrınar şəhər bilinci olan unikal yazıçılardan biridir. O, şəhərin dəyişkənliliyi, tarixindən söz açaraq əslində qəhrəmanın iç dünyasını açır. Bu, onun Orxan Pamuka verdiyi dəyərli

Oys/2021

İstanbulun Qız qalası

Qus/2021

miraslardan biridir...

Tanrıların ve Pamukun İstanbulu! “Huzur” romanı ilə “Qara Kitab” arasında qırıq bir il fərq var. “Huzur” yazıldığından (1949) İstanbulun əhalisi 700.000, “Qara Kitab” yazıldığından (1990) da isə 10.000.000 idi. İndi isə rəsmi rəqəmlərə görə, 16.000.000, qeyri-rəsmi olaraq 20.000.000 yaxınlaşlığı deyilir... Bu çoxluq İstanbul kimi meqapolisdə adamı daha da tənha hiss elətdirir. Onun öz atmosferi var. Hamı harasa tələsir, hamı gecikir, hamı yaşamağa çalışır, bütün bu qacaqaçda ünsiyət unudulur. Və ya o qədər çox səs, rəng, düşüncə var ki, ister-istəməz qütbləşmə, yalnızlaşma qaçılmaz olur... Amma həm də hamı öz maraq dairəsinə, düşüncəsinə uyğun məkanlar tapa bilir...

+++

Burada olarkən fərqiñə vardım ki, bəzi mətnləri anlamaq üçün mütləq şəhəri görmək lazımdır. Məsələn, çox şeirlər olub ki, mənə həddindən artıq yad, mənasız görünüb. Amma İstanbulu gəzərkən həmin mənasız deyə bir kənara atdığım şeirlər, misralar gəldi ağlıma və həmin anda şairlərin nə demək istədiklərini anladım.

Məsələn, Orxan Vəlinin bu qısa şeiri:

**Gemlige doğru
denizi göreceksin
sakin şaşırmaya.**

Sən demə, şairin burada nə dediyini anlamaq üçün Haliçdən keçməliyiməm. Haliç metro stansiyası mənim ən çox sevdiyim yerlərdən biridir. Metroya minnən və qəfil qatar qaranlıq tuneldən işığa çıxır. Buradan şəhərin ən gözəl yerləri - Eminönü, Karaköy, Sultan Əhməd, Ayasofya, Qalata qalası, Qalata körpüsündən keçən tramvaylar - görünür. Şaşırmamak mümkün mü? Şairin “sakin şaşırmaya” misrasını indi başa düşdüm...

+++

Bir dəfə dostumla şəhəri gəzərkən Qalata körpüsündən söz açdı. Təəccübləndim. İndiyə qədər bu adda körpü eşitməmişdim. O da gülərək üzərində durduğumuz körpünün adının Qalata olduğunu dedi. Mən də gülərək onun yanıldığını dedim, çünki üzərində dayanıb Haliçə baxdığınız bu körpünün adı Karaköydür. Körpünün adını dəqiqləşdirmək üçün öncə ləvhə görmək ümidiylə ətrafa baxdım, sonra dostum da-ha praktik bir təklif iləri sürdü: internet. Haqlıymış, Karaköyü Eminönüə bağlayan körpünün adı Qatalaymış... Bəs nə üçün buranı Karaköy körpüsü olaraq yadımda saxlamışam? Cavabı əzbərdən bildiyim bir şeirdə gizlidir:

**Öyle düzeltici öyle yerine getiriciyi sevmek
Ki Karaköy köprüsüne yağmur yağarken
Biraksalar gökyüzü kendini ikiye bölecekti
Çünkü iki kişiyidik.**

Məni yanıldan Cəmal Sürəyanın bu şeiri id. Şeirdəki Karaköy körpüsü deyincə ağlıma məhz bura gelmişdi və daha İstanbula gəlməzdən öncə yaddaşma bu cür həkk olmuşdu.

+++

Pandemiya dövrünün İstanbulunda insan anlayır ki, İstanbulu İstanbul edən elə məhz insan dənizi, qarışıqlığı, xaotikliyidir... İstanbulun metrolarını, tramvaylarını, kitabxanalarını, kafelerini boş görmək, tarixi yerlərin önünde boynundan fotoaparat asılmış turistlərin yoxluğu, ticarət mərkəzlərinin önünde ərəblərin yoxluğu, uzun növbələrin yoxluğu sanki şəhərdə bir şeylərin əskik olduğu duyusunu yaradır. İstəyirsən ki, şikayətləndiyin şeylər qayıtsın əvvəlki kimi olsun. Ancaq bütün bunlar İstanbulun umrunda belə deyil... O, yenə möhtəşəmdir, əfsunludur... yenə gözəlliyini onu duyanlara bəxş edir, sırlarını isə heç birimiz heç vaxt bilməyəcəyik!

Təhminə - yarımcıq sevgilərin simvolu

(Onun haqqında mozaik düşüncələr)

Qış/2021

Qəfilcən, axırıncı yazdığını ssenarini bitirib notbuku söndürüb evə qayıdanda, yolun kənarıyla addımladıqca yoldan keçən maşınların sarıntıtlı işıqları üzümə kölgələr salır və o kölgə yağışının altında aya-

ğım ilisir, içimə yixılıram...

Belə şeyler olur, əziz oxucu, belə şeylər olur. Bir də görürsən ki, yoldan şütyən maşının aramsız işıqlarının üzündəki işq-kölgə oyunu, hər gün qalxıb-endiyin pilləkanlara səpələnmiş sarı yarpaqlar, oturduğun kafedə səslənən köhnə bir mahnı, uzun illər sonra yenidən gördüğün hansısa bir adam, hətta qarşından keçən sarışın qızın saçlarının küləkdə dalgalanmağı belə səni tamam ayrı, qəhvəyi bir ovqata kökləyir və sən bu qəhvəyi ovqatda xatırılardən başqa heç nə tapmırsan... ancaq xatırılər... vəssalam...

Əhmədlinin Taksimin ara küçələrinə bənzəyən dar yolları ilə evə qayıdırıam...

- Yemək yeyirsən, oğul?

- Yox, yemişəm, işdə.

Anam iş masası arxasında kitab oxuyur. Gözücü kitabıñ üz qabıqına baxıram. Kazuo Ishiguro "Məni heç vaxt tərk etmə". Qəribədir, bir vaxtlar mən anamın verdiyi kitabları oxuyurdum, indi isə o, mənim aldığım kitabları mütaliə edir. Bu fikirlərlə öz otağıma çekilirəm. Gözlərim kitab rəfinə ilisir. Hər dəfə bu qəhvəyi ovqatda olanda etdiyimi təkrarlayıram. Rəfdən yarım qalmış kitabı götürürəm: Anar "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi".

Əbədi hüzn valsı

Niyə belə olur görəsən? Həqiqətən, niyə həmişə belə olur? İndi də əbəs yerə bu sualın cavabını axtarıram. Əslində, bu cavabı tapmaq istəyirəmmi? Məncə, yox... axı həyatda elə anlar olur ki, sualların açıq qalmağı dar, qaranlıq otaqda pəncərənin kiçik gözünün açıq qalmağı kimidir. Əgər cavab tap-

san, həmin nəfəslik bağlanacaq və sən o dar, zilzülmət qaranlıqda boğulacaqsan.

Hal-hazırda bu sətirləri İçərişəhərdə, qız qalasının yanındakı kafedə oturub yazıram. Masanın üstündə dünən evdən götürdüyüm həmin kitab, bir qutu siqaret, alışqan, büssür külqabı, klaviaturasında barmaqlarımın gəzişdiyi notbuk, çaydan, heyva mürəbbəsi var. Hər dəfə bu məkanda oturanda mənə elə

gəlir ki, kürəyimi qız qalasına söykəmişəm. Elə indi də qız qalasına söy-kənib onu fikirləşirəm - Təhminəni...

Nə vaxt içimdə soyuq küləklər əsməyə başlayırsa, köməyimə Təhminə çatır. Romandakı Təhminə, tamaşadakı Təhminə, filmdəki Təhminə. Bu üç Təhminəni birləşdirən iki əsas cəhət var: Eyni yazıçının qələmindən çıxmaları və bütün alınmayan sevgilərin simvolu olmaqları...

Əziz oxucu, bu uzun, bəlkə də yorucu müqqədiməyə görə məni bağışla... Mən bu yazını tamam ayrı istiqamətdə yazmaq istəyirdim. Məsələn belə: "Təhminə filmi transsəssion analiz müstəvisində". Yazıya başlayanda isə başa düşdüm ki, Təhminə mənə heç cür imkan verməyəcək ki, bu yazını istədiyim kimi yazım. Axı Təhminə əsərdə ölüb, oxucuların zehnində yaşayır. Bayaq eləbelə yazmamışdım axı, Təhminə bütün alınmayan sevgilərin rəmziidir.

Nə vaxt ürəyim sıxılsa, özümlə təkbətək qalmaq istəsəm, oxumaq istədiyim bir neçə kitab var ki, onları götürüb öz tənhalığıma çəkilirəm. Onlardan biri də "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"dir.

Cünki hər kəsin (əksəriyyətinin) bir Təhminəsi olub bu küləklər şəhərində... Başqa adlarda, başqa bədənlərdə Təhminənin ruhu...

Yəqin ona görədir ki, bu roman, bu film həmişə aktualdı, həmişə xatırlanır, heç vaxt köhnəlmir. Axı necə köhnələ bilər? Məgər hisslər köh-

nəlir? İnsan yaranandan göz yaşı varsa, ayrı-
lıq varsa, eşq varsa, necə köhnələ bilər?

Ofisiant külqabını dəyişir, mən yazıya ara
verib növbəti siqareti alışdırıram.

Görəsən, indi o neyləyir? Hə... hər dəfə
keçmiş xatırlayanda bu romanı oxuyuram...
Hər dəfə oxuyanda keçmiş xatırlanan bir nəs-
nədən çıxıb canlı varlığa çevirilir. Mən o keç-
miş iliklərimə qədər hiss edirəm, qarşısında
görürəm onu... Hər kəsin öz Təhminəsi var
axı... çox uzaqlarda... Hərə öz Təhminəsini il-
lər keçsə də, yadında saxlayır. Hətta arada bir
həyəcanlanır ki, birdən unuduram.... Sevgilə-
ri yarımcıq qalan adamlar həssas olurlar. Müa-
sir dünya indi bu sözü tibbi terminlə ifadə edir
- Nevroz... Hə, mənə elə gəlir ki, dünyadakı
bütün həssas adamlar nevrozurlar. Necə de-
yirlər, bu dünya həssas qəlblər üçün məşəq-
qətdir. Və bu həssas adamlar üçün keçmişin,
xatırələrin xüsusi əhəmiyyəti var. Axı hər
həssas qəlbin öz Təhminəsi var və o Təhmi-
nələrancaq xatırələrdədir.

Eh, əziz oxucu, bu rabitəsiz, qırıq-qırıq
hisslərimi sənlə bölüşdürüm üçün məni ba-
ğışla. Amma əgər bura qədər oxuya bilmisən-
sə, deməli, sənin də içində boz bir tənhalıq
var və bu intəhasız tənhalıq hissi bizi eyniləş-
dirir, eyni dalğaya kökləyir... Deməli, sən də,
mən də, eyni dərdi çəkirik. Təhminə dərdini...
hə, bu, daha uyğun ifadədir. Şərt deyil ki, həs-
rətini çəkdiyimiz insanların öz adlarını dilə
götirək. Yazıçı Anar uzaq altmışinci illərdə
bizi bu problemdən qurtarıb. Bizim üçün ya-
rım qalan bütün sevgilərin, bütün sevgililərin
adını bir personajda əbədiləşdirib - Təhminə!

Siqareti ofisiantın masaya təzəcə qoyduğu
külqabının köksünə sıxıram. Bu gün Təhmi-
nə günü elan eləmişəm özümçün. Kitabı iki

İçerişəhər. Türk aktrisası Meral Konrat “Təhminə” filminin çəkilişi zamanı

saat olar bitirmişəm. İndi isə yutubu açıb filminə baxacam. Yaza bilməsəm, deməli, mən də öz Təhminəli günlərimin burulğanına düşmüşəm...

Təhminə

İçərişəhərin dar küçələrində gəzişirəm. Deyəsən, yavaş-yavaş özümə gəlirəm. Artıq yoldan keçən maşınların işıqları gözümə kölgə salır, ya da mən bunun fərqində deyiləm. Bu, bəlkə də yeddinci, ya sekizinci dəfədir belə olur. Xroniki payız depressiyası qonaq gələndə filmlə, romanla başımı qatıram. Gün yarıma yarımcıq qalmış romanı bitirib filminə baxdım. İndi əlim cibimdə, çantamda kitabım dar küçələrdə addımladıqca onu düşünürəm... Söz vermişəm ki, adını çəkməyəcəm. Axı hamısının bir adı var - Təhminə! Görəsən, indi neyləyir? Qəribədir, onunla bir yerdə baxmışdıq Təhminəyə... Dodaqlarını qulaşğıma yaxınlaşdırıb piçıldamışdı: "Mən də sənin Təhminənəm".

İndi isə nə o, yanımdadır nə də mən incəsənətin üçüncü kursunda oxuyan kinoman tələbəyəm. Tələbəlikdən qalma vərdişdir, baxdığım filmlərin hər biri hissələrə ayıriram. Kinoya baxdıqca ssenarinin işlənmə anını düşünürəm. Ssenarist bu səhnəni necə qurub? Keçidlər necə işlənib? Dialoqlar necə yazılıb? Personajlar necə qurulub? Bəzən bir səhnəyə bir neçə dəfə baxmalı oluram. Təbii ki, istisnalar var. Bir neçə film var ki, onlara baxanda bütün nəzəri metodlar, dramaturji aktlar ikinci plana keçir. Oradakı həyat, yaranan dünya, danışılan hekayə səni öz işinə elə çəkir ki, sən sadəcə baxmaq istəyirsən, başqa heç nə...

Bizim "Təhminə"də belədir. Özü də ovqatın qəhvəyi rəngdədir, qutudakı siqaret qurtarmayıbsa, deməli, özünü tamamilə kinonun ağuşuna ata bilərsən...

Məhz bu səbəblərdən dolayı kino haqqındakı fi-

kirlərim bir ssenaristin kinonu təhlil etməsindən çox, kinonun təsirində qalan gəncin fikirləri kimi qəbul edilməlidir.

Kino "fləşbek"lə başlayır. Təhminə və Zaurun xoşbəxt anları. Daha sonra "fləştaym"a keçirik. Zaur İstanbulda, boğazda dayanıb siqaret çəkə-çəkə dənizin göy sularına dikib baxışlarını... Ssenarist ilk iki epizoddan bize niyyətini açıqlayır: Romanda olduğu kimi, filmdə də hadisələr indiki və keçmiş zaman kəsiyində baş verir. Zaurun xatırələrinin içində girən kimi qarşımıza Təhminə çıxır. Hə, yenə də məşum xatırələr... Təhminələrin yuvası Zaurların xatırəlidir. Təhminələr üçün gələcək anlayışı yoxdur. Təhminələr ancaq keçmişdə, xatırələrdə qalırlar... Onlar üçün zamanın bircə anı var, o da keçmişdi.

Romanda hadisələr Afrikada cərəyan edir, filmdə məkan olaraq İstanbul seçilib. Məncə, elə İstanbulda çəkilməyi filme ayrı bir ovqat qatıb. Adətən, "zaman gəzişməsi" olan filmlərdə "fləşbek"lər daha maraqlı olur. Çünkü ssenaristin qurduğu əsas hadisələr məhz keçmişdə baş verir, ancaq bu filmdə real taym, yəni indiki zamanda baş verənlər də tamaşaçını ekrana kilidləyir. Çünkü burada da həyat davam edir. Dəniz kənarında, otel otağında, restoranda, Zauru görürük. Bəzən tək, bəzən Firəngizlə.

Zaurun Firaya olan münasibəti, təklikdə özünə qapanıb gözlərini dənizə zilləməsi Təhminələrini itirmiş Zaurlara təskinlik verir. Özlərinə təsəlli vərirlər ki, bax, tək biz deyilik, Zaur da öz Təhminəsini itirib, o da Təhminənin həsrətini çəkir.

İçərişəhərin dar küçələrində gəzişə-gəzişə filmi yenidən gözlərimin önündə canlandırıram. Zaurun İstanbuldakı tənhalığı ilə Bakıda Təhminənin yanında olanda üzündəki xoşbəxtliyi kontrast yaradır. Zaur xoşbəxtidir, çünkü Təhminə onun yanındadır. Bütün dünya ona qarşı ola bilər, ancaq əsas odur ki, Təhminə onu sevir.

Bu sevgi Zauru ailəsindən döndərir... Təhminənin evinə gətirir. Filmin birinci dramaturji aktı buradan başlayır. Məhz Zaurun Təhminənin ərindən boşanmaq xəbərini eşidənə qədər sujetin birinci aktına hazırlıq gedir.

Zaur artıq Təhminənin yanında qalır. Zaur artıq həyatın ayrı bir müstəvisində yaşayır. O, artıq evin kişisidir. Təhminənin evinin kişi. Başqasının evində kişi olmanın ağırlığından xəbəri varmı Zaurun? Ssenarist bu altmətnən boylanan suala Zaurun dililə cavab verir: "Mən bacarmadım".

Sid Fild deyir ki, bəzən bir aktın baş verməsi üçün, bir hadisə yox, bir cümlə, bir işaret belə yetərlidir. Filmdə ikinci aktın baş verməsi elə bu iki kəlməylə baş tutur. "Mən bacarmadım" və Zaur Təhminənin evini tərk edir.

Öz evlərinə qayıdan Zaur elə bilir ki, Təhminəni unudacaq, unuda biləcək. Bundan sonra yeni bir həyata başlayacaq. Atasının ona hədiyyə elədiyi maşınla dəniz sahilinə, Təhminəylə getdiyi cimərliyə gedən yolda Spartakın maşınında Təhminəni görür... Zaur artq qərarını verib. Bir daha onuna görüşməyəcək, hətta qonşusu Firayla ailə quracaq. Belə də olur... Zaur Təhminəsiz xoşbəxt olmaq istəyir. Təhminəsiz xoşbəxtlik. Sizcə, bu mümkün dür? O Peterburq, Moskva xatırələri, bir yerdə keçirdikləri günləri unutmaq bu qədərmi asandı?

Zaurun romandakı hissələri kinoda da bütün incəliyinə qədər işlənib. Görəsən, indi o neylöyir? Hardadı? Mədinə deyib ki, Təhminə bütü günü içir, mahnilara qulaq asır. Zaur özünü inandırır. "Əladı da, bundan gözəl şey var? İçəssən, mahnilara qulaq asasan... Görəsən, hansı mahnını dinləyir Təhminə?"

Zaur bunu səhər saatlarında gələn zəngdə öyrənir.

İstanbuldan qayıdan sonra isə... Başa düşür ki, bir də Təhminəni görə bilməyəcək. Zaur bundan

sonra tek qalır. Valideynlərinin, dostlarının, qadının yanında tək-tənha...

Görəsən, indi o neylöyir?

Filmdə dekor bir personaj var. Məmməd Nəsir. Həmişə özüylə nərd oynamaya adam axtarır. Bir neçə dəfə filmə baxanda o personaj mənə sadəcə yumor məqsədiylə qurulmuş obraz təsiri bağışlamışdı... Həmişə gözündən qaçan bu detal bu dəfə mənim üçün bütün həqiqətiylə açıldı. Təhminənin ölümündən sonra, günlərin birində Zaur nəşriyyata gəlir və Məmməd Nəsirin nərd çırpa-çırpa səsini eşidir. Axır ki, Məmməd Nəsir oynamaya kimisə tapıb. Zaur içəri boylananda Məmməd Nəsirin özüylə nərd atdığını görür. Dekor bir personaj Zaurun həyatının metaforasına çevirilir. Təhminəsiz qalan Zaur da bundan sonra ancaq onun xəyalıyla, xatirələriylə təskinlik tapacaq. Özüylə nərd oynayan Məmməd Nəsir kimi.

Altıncı mərtəbə

Çantamdağı kitabı çıxarıb yenidən kitab rəfinə qoyuram. Mənə elə gəlir, içimdəki tənhalıq susub, içimdəki uçurumdan birtəhər çıxa bilmışəm. Bu vaxt anam da otağa keçir, əlindəki işıquronun kitabını mənə uzadıb deyir ki, pis roman deyil. Kitabı rəfə qoyub onun üçün başqa bir kitab seçmək istəyirəm. Deyir ki, istəmir.

- Saytda Anarın hekayəsi çıxbı indi gördüm, bir azdan oxuyacam.

- Ne hekayəsi?! - maraqla soruşuram.

- Təhminənin son sırrı.

Udqunuram. Dərindən nəfəs almağa çalışıram. Otağımın divarı yavaş-yavaş qəhvəyi rəngə boyanır, üzümdə maşın işıqlarının kölgələri sayışır. Ağlıma gələn sual dodaqlarından qeyri-iradi töküür: Görəsən, indi o neylöyir?

Unutmaq olmaz axı, unutmaq olmaz axı, unutmaq olmaz axı ki, bu ancaq oyundur... Yeniyetməlik çağlarda, qadınlar dünyasına qədəm qoyduğu ilk aylardan, illərdən bunu dərk eləmişdi, bilmışdi, öz-özünə tövsiyə vermişdi axı. Ciddi, ya qeyri-ciddi, qısa, ya uzun müddətli, təsadüfi, keçəri, yaxud əsaslı, davamlı əla-qələrinin heç birində Zaur bu dərsi, bu qanunu unutmurdu... bəs necə oldu ki, o, kişi çağında bu vacib həyat təcrübəsini unutdu birdən-birə? Niyə imkan verdi ki, cilovsuz bir duygu varlığına hakim kəsilsin, iradəsini buxovlasın, ona bu qədər ağrı və acı gətirsin. Unuttamamalydi, bütün bunların yalnız oyun, əyləncə, ötəri xoş münasibətlər olduğunu unutmamalıydı bir an da. Unutdu və indi budur - cəzasını çekir... necə oldu ki, bu cür aldandı, necə oldu ki, oyunun qanunlarını pozdu və bu oyunu məhəbbət bildi? Məhəbbət bilən kim i də oyun amansızlaşdı, əyləncə yox, işgəncəyə çevrildi... Elə biliirdin ki, möcüzə baş verib? Sevgi, filan... ancaq kitablarda və kinolarda olur bu, ya da həyatda olursa, yalnız 17-18, ən uzağı 19 yaşında, vəssalam. Sən isə 24 yaşında bu cür aldandin... Öz yaşının acı, amma vacib dərslərini necə unutdun ki, belə teləyə düşdün, ay bi-çarə?

Beynində qaynayıb pırtlaşan fikirlərlə şəhərin küçələrini dolaşa-dolaşa, adamsız qaranlıq dalanlara gəlib çıxdı. Burada şəhər evləri qurtarırdı, çöllük başlanırdı...

Anar. “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”.

Özünə qapanmış dünyanı oxumaq: İşarə

Qızı/2021

Peirce* işaretəni üç elementdən ibarət struktur kimi ələ alır: ideya ilə bilinc arasındaki mediator - göstərən, işaretəni yozan başqa bir ideya, bir də göstərənin aid olduğu obyekt. Peircenin işaretə konsepsiyası Mark Gottdienerin* "Postmodern işaretələr" adlı əsərində bu cür şərh olunur: "Bir yandan işaretə məkanda nəsnədir və ideyanın ortaq məkandakı müxtəlif biçimləri kimi

meydana çıxır. Digər tərəfdən isə işaretə dünyadan təcrid olunmuş "özəl bir sfera"da dayanır. Öz təbiətinə uyğun olaraq mənimmən bir, səninqün isə başqa cür yozulur. Deməli, işaretə həm də bizim bilincimizin faktıdır".

İşarə nəsnələşdirdiyi enerji (obyekt) ilə bilinc arasında mediator-dizayndır. Bu dizayn insan bilincində öz obyekti haqda təsəvvür yaratmaq amacı güdür. Yəni ki, klassik semiotika elminə görə işaretə ilə ideya, işaretə obyekti arasında bağlılıq var. İşarə "özündə ŞEY" in "bilincdə ŞEY" təzahürüdür, "özündə ŞEY" in yozum variantıdır. "Özündə Şey" dünyanın mərkəzindəki enerjidirsə, "bilincdə Şey" şürun məna kimi dəyərləndirdiyi enerji titrəyişidir. Klassik teatr nəzəriyyəsi işaretəni məhz bu ilişi içində gözdən keçirir. Bu tip düşüncəyə görə səhnə informasiya sferasıdır və onun estetik çərçivəsində hər bir xırda element belə potensial informasiya daşıyıcısıdır. Məkanda predmet potensial işaretədir. Martin Esslin* "Dramın sferası"ında göstərir ki, teatral işaretələrin üç növü var: ikonik, indeks və simvolik işaretələr.

Teatral mətnin işaretələrinin hamısı ikonikdir: dramatik akṭın hər anı xoyalın və ya gerçəkliyin vizual və audial işaretələridir. Bütün bunlar ikonik strukturun "təqlid edilən gerçəklilik" kontekstində mövcuddur.

Gerçək həyatda işlətdiyimiz jestlər, küçədəki

müəyyən obyekti eyhamlaşdırın ox işarələrə indeks-təyinəcisi və ya deiktik işarələr deyilir.

Üçüncü növ işarələr isə indeks və ikonik işarələrdən fərqli olaraq eyhamlaşdırıcıları şeyə münasibətdə ilk baxışdan anlaşılmayan simvolik işarələrdir.

Klassik teatrşunaslığın analiz metodu məhz bu işarələri çözüb, tekstin alt qatını, müəllifin “əzəli nitqi”ni aşkarlamağa çalışır. Nədən ki, səhnə materiyası özlüyündə çözülməyə ehtiyacı olan kod-şəbəkədir. Roman İnqarden* bir pyesi “haupttext” və “nebentext” olaraq iki yerə ayırrı. “Haupttext” aktyorlar tərəfindən danışılan formal mətnidir, “nebentext” isə bu formal mətnin paradiqmasına yerləşdirilmiş, yalnız yozum prose-sində aşkarlanan alt mətnidir. Birincisi mənə istehsalçısı olaraq göstəri mətninin yalnız seyrçilərə yönəlik qatıdır, ikincisi isə sözlərdən qeyri işarələrə səpələnmiş mənədir. Klassik teatr üçün tamaşa bu iki mətnin oyunundan başqa bir şey deyil. Burda nebentext işarələrin bağlı olduğu obyektlər, haupttext isə ierarxik işarələr sistemidir. Klassik teatrda işarələrlə onların obyekləri, şeylərlə ifadə etdiyi mənalar arasından simmetriya mövcuddur. Əvvəlcədən təyin olunmuş mənə və ideya ierarxik işarələr sistemi vasitəsiylə resipentə ötürülür.

Postmodern teatrda işarələr sisteminin və işarənin təbiəti başqdır. Postmodern işarələr sisteminin təbiəti Lemanın “parataxis” termini ilə açıla bilər. Leman* parataxis terminini modernizm sonrası teatrına xas işarələr sisteminin başlıca əlaməti kimi ortaya atır. Bu anlayışa görə teatrın işarələri arasında klassik teatra xas ierarxiya dağılıb. Yazılı mətn artıq dominant deyil. Klassik teatrda işarələr mərkəzdən kənarlara doğru düzülürsə, postmodern teatrda işarələr hərəsi özlüyündə bir mərkəzdir. Burada işarələr “vahid ideyanı” və düzxətli eyləmi module etmək əvəzinə öz spektral təbiətiylə onu parçalayır, fraktal mənzərə yaradır. Əgər postmodern teatrda danışırıqsa, gərək, “işarələr sistemi” ifadəsini “işarələr seli”yle əvəzlə-

yək. Lemanın modern sonrası teatr üçün sadaladığı əsas xüsusiyyətlərdən biri də işarələrin bolluğuudur. O deyir ki, modern sonrası teatrda işarə bolluğundan və ya işarə seyrəkliyindən danışmaq olar. Ya az sayda işarədən istifadə edilərək səhnə aşırı informasiyadan arınır, ya da işarə bolluğu yoluyla, ümumiyyətlə, məna parçalanır. İşarənin seyrəkliyi yoxluğa işarədir, heçliyə işarədir. Bu mənada yoxluq işarələrin özünə qapandığı məkandır. Yoxluq məna deyil, məna potentialıdır. Postmodern dünyanın bütün forma və təzahür-lərində mürgülüyən yoxluq gizli məkanın, gizli dünyanın işarəsidir. Ona görə Tao* da deyirdi ki, yoxluq informasiyadır. İşarənin aşırı bolluğu isə mənanı əridib atmosferə çevirmək, seyrçinin vahid ideyaya köklənməsinin qarşısını almaqdır. Səhnə məkanında qum dənələri kimi üst-üstə qalaqlanmış işarələr axınmərkəzli, Delyozun* təbirincə desək, “köçmərkəzli” dünyanı eyhamlaşdırır. Lixtenin Robert Vilsondan* gətirdiyi misala baxaq: “Robert Vilson tamaşalarında 300-dən çox işıq növünü 120 dəqiqədə dəyişə bilən texnologiyadan istifadə edir. İşığın bu dinamikası insanın birlincini, qavrayışını, anlama yetkisini üstələyən bir narrativ yaradır. İnsan işığı sadəcə gözüylə deyil, bütün “səthi”lə algıyalır və işıq bu səthi yararaq insanın psixiki məkanına nüfuz edir. Burda performativ məkan atmosferik məkanla əvəzlənir”.

Burda işarələr axını qavramaq üçün deyil, insanı dünyayı və həyatı dərk etməkdə aciz olan varlığı ilə üz-üzə qoymaq üçündür. Bizim Vaqif İbrahimoglu da deyirdi ki, insan suya və ya yanana ocağa saatlarla baxa bilər. Amma ondan nə əxz etdiyini sorusSAN, heç bir şey deyə bilməz. Nədən ki, axar su və ya yanana ocaq informativ mətn deyil, assosiativ mətnidir. Qəzəl və ya muğamda da belədir, biz onun mənasından çox ritmini və ya atmosferini sevirik. Sayrısan işarələr səli atmosferik məkan yaradır. Postmodern teatrda mimetik və semiotik estetikanı atmosferik estetika əvəzləyir. Semiotik estetika sənətin bir dil olaraq anlaşılması eh-

timalından yola çıxaraq mənə yaratma, mənalandırma prosesini gerçəkləşdirir, atmosferik estetika isə bədən-səl ifadələrə və bədənin enerjisinə yönəlir.

Klassik teatra aid edilən tamaşalarda teks determinist məntiqə uyğun olaraq qurulur. Belə fəzada işarələr bir-birinin səbəbi və nəticəsi kimi düzülür. Postmodern tamaşa isə çox sayda işarə eyni zamanda təqdim edilə bilər. Bu işarələr bir-birinə bağlı deyil, sadəcə hərəsi bir müstəqil varlıq olaraq səhnədə mövcuddur. Bu hər cür eynilik və oxşarlığın qəstinə durmuş işarələr yığını bütöv mənə “partiturası” əvəzinə xaos yaradır və seyrçini sintez imkanından məhrum edir. Mişel Fuko da “Kəlimələr və şeylər” əsərində Borxesin hekayəsindən stat gətirərək bu hekayədə şeylərin müdhiş təsnifatından heyrətə gəlir. O, heç bir ortaq nöqtəsi olmayan dünyaların ümumi məkana yığılmamasına diqqət çəkirdi və deyirdi: “Borxesin bu mətni məni uzun müddət gülməyə vadar etdi, lakin mən eyni zamanda, dəf olunması çətin bir sıxlıq yaşadım. Yəqin ki, bu gülüşün ardınca doğan naqolaylıq yersizliklə və bir araya sığmazlıqla bağlı nizamsızlıqdan daha pis nizamsızlığın mövcudluğu haqqında şübhələrin nəticəsi idi. Bu, qanundan və həndəsədən məhrum HETEROKLİT sahəsində çoxsaylı qaydaların fragmentlərini üzə çıxaran nizamsızlıqdır. Heterotopiyalar adamı narahat edir, çünki onlar əlaltдан dili məhv edir, çünki adlandırmağa mane olur, çünki onlar ümumi isimləri darmadağın edir, yaxud onların arasında hərc-mərclik yaradır, çünki onlar hər şeydən qabaq “sintaksis”i məhv edir. Özü də bununla yalnız cümlə quran sintaksisi yox, eyni zamanda, daha az aşkar görünən, sözləri və nəsnələri, yan-yana, yaxud qarşı-qarşıya qoymaraq, bir-birinə calayan sintaksisi nəzərdə tuturam. Məhz bunun sayəsində təmsillərin və diskursların meydana gəlməsi mümkün olur: onlar dilin düz axırında, fabulanın əsaslı ölçüsündə yerləşir. Heterotopiyalar deyimi qurudur, sözlərə müstəqillik verir və lap əsasından başlayaraq hər hansı bir qrammatikanın

mümkünlüyünü şübhə altına alırlar. Onlar mifləri açıqlayır, cümlələri lirizmdən məhrum edir”.

Modern teatrda işarələr vahid sintaksisə və məkanın “cazibə qanunları”na tabe edilir. Postmodern teatr isə ümumi məkanın parçalanması və sonsuzluğa dəgilməsidir. Təxminən, suyun üzündə çilinklənmiş buz parçalarını təsəvvür edin. Su onları mütləq aparıb başqa buz parçalarıyla birləşdirib yeni laylar yaradacaq. Amma bu, yenə heterotopiya deyil, nədən ki, buz parçaları eyni molekullardan təşkil olunmuş homogen məteriyalardır.

Postmodern teatrın parçalanmış məkanı yeni, “spektral-fraktal sintaktik patternlər teatri” yaradır. Bu, “köçən işarələr” teatrıdır. İşarələrin bu cür dinamikası “axan məkan”, Lakanın* təbrincə desək, FLUX, yəni göstərənlər axını yaradır. Mədəniyyət şəhər arxetipindən köç arxetipinə qayıdır. Postmodern həyat köçəri həyatdır. Onun bir yerdə dayanmaq, tarixə çevrilmək təbiəti yoxdur. Belə olan halda mədəniyyətin şəhər stixiyasında çözülen stabil (tarixi) işarələr sistemi, köç stixiyasına qayıtmış dinamik (tarix sonrası) işarələr sistemiylə əvəz olunur.

* Charles Sanders Peirce - Amerikalı pragmatist filosof

* Mark Gottdiener - Amerikalı dilçi, filosof

* Martin Julius Esslin - Macar əsilli britaniyalı jurnalist, kino və teatr tənqidçisi

* Hans-Thies Lehmann - Alman teatrşünas, tarixçi, nəzəriyyəçi

* Gilles Deleuze - Fransız yazar, filosof

* Erika Fischer-Lichte - Alman teatr nəzəriyyəçisi

* Robert Wilson - Amerikalı rejissor, dramaturq, səhnəqraf

* Paul-Michelet Foucault - Fransız filosof, kulturolog, tarixçi

* Jaques-Marie-Emile Lacan - fransız psixoanalitik

Süfrəsi ruzili diyar

Oys/2021

Bu il Lənkəran şəhəri UNESCO-nun Yaradıcı Şəhərlər Şəbəkəsi siyahısına daxil edilib. Şəbəkə yaradıcılığa əsaslanan şəhərləri - musiqi, incəsənət və sənətkarlıq, dizayn, film, ədəbiyyat, rəqəmsal incəsənət və gastronomiyani özündə birləşdirir. Qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə və mətbəx-kulinariya ənənələrinə malik bu qeyri-adi şəhərin sərrini elə Lənkəranda doğulub yaşayan, bütün varlığı ilə bura bağlı olan şair-publisist Xatirə Xatun açmağa çəlüşir...

Dünya xəritəsində qanadlarını açıb uçmağa hazırlaşan qartala bənzər bir ölkə var. Əsrləri aşan tarixi, qədim və ulu abidələri, zəngin yeraltı və yerüstü sərvətləri, məhsuldar və bərəketli torpağı olan qəhrəmanlar diyarı Azərbaycan! Hər kəndi, hər şəhəri das-tan kimi bir qədim tarixə malik ana Vətən! Sizə bu qartalın sağ qanadı altında, caynağına lap yaxın bir yerdə qərar tutmuş, özündə əsrlərin yaddaşını yaşadan, nağıl kimi təbiəti, müləyim iqlimi, əməksevər,

mehriban, mərd insanları, söyüd əksən bar verəcək qədər bərəketli torpağı olan bir diyardan - Lənkərandan danışmaq istəyirəm.

Hardan başlanır Vətən? Bu suala hərə bir cür cavab verir. Mənə qalırsa, Vətən dedikləri o doğma, isiti, əziz məkan doğulub boydüyüñ, ilk addımlarını atdıgün, yaşışında islandığın, günəşində qızındığın, küçələrində dolaşdığını, suyunu içdiyin, havasını udduğun şəhərdən, kənddən, eldən, obadan başlayır...

Lənkəran deyəndə qabarır sinəm,
Onun sinəsində ehtişama bax.
Lənkəran tükənməz zəngin xəzinəm,
Bir tərəfi dəniz, bir tərəfi dağ!

Bu misralar Lənkəran ədəbi mühitinin aparıcı nümayəndələrindən olan Vaqif Hüseynova məxsusdur. Doğrudan da, şairin dediyi kimi, hər bir lənkəranlıının tükənməz, zəngin xəzinə hesab etdiyi bu qədim şəhər özünün coğrafi mövqeyi, əsrarəngiz təbiəti, iqlimi, havası, suyu ilə fərqlənir, seçilir. Bir tərəfdən qədim Taliş dağları, digər tərəfdən isə Xəzər dənizi ilə sərhədlənmiş Lənkəran alınmaz bir qalaya bənzəyir. Taliş dağları ilə Xəzər dənizi arasındaki düzənlilikdə yerləşən bu yaşışlar vadisi ilin bütün fəsillərində gözəldir, gəzməlidir, görməlidir.

Tarixi çox qədimdir Lənkəranın. Sinəsinə baş qoymuş Taliş dağları, ətəyini yuyan Xəzər dənizi qədər qədimdir, uludur... Adının mənası bəzi mənbələrdə Lənkən (qamış evlər), bəzi mənbələrdə isə Ləngkəran (ləngiyən yer), Ləngərkünan (lövbər salınan yer)

olan bu qədim şəhər uzun müddət Talış xanlığının paytaxtı olub. Əsrlər boyu burda talışlar və türklər kompakt halində, mehriban yaşamış və yaşayırlar. Şəhər hələ qədim zamanlardan üç böyük məhəlləyə - Böyük Bazar, Kiçik Bazar və Qala adlanan mərkəz dairələrinə bölünüb. Bunlardan başqa, müxtəlif adlı kiçik məhəllələr də vardır. Çox da böyük olmayan bu şəhər həm də əsrlərin yaşıdı olan tarixi abidələrlə zəngindir. Tarixlərin yadigarı, şahidləri olan bu abidələr şəhərin qədim tarixindən, əsalətli keçmişindən xəber verir. Lənkəranlıların "Xan sarayı" adlandırdığı, möhtəşəm memarlıq abidəsi sayılan, indi Tarix - diyarşunaslıq muzeyi kimi fəaliyyət göstərən MirƏhməd xanın evini ziyarət etmək kifayətdir ki,

bu qədim şəhərin nağılvari tarixi ilə qismən də olsa üz-üzə durasan. Düzü, bu məqamda sözü aciz bilirom bir az... Məncə, hər kəs bu məkanı öz gözləri ilə görüb sehrinə dalmalı, anlamalıdır... Bəli, Dəmiryol vağzalına yaxın bir yerdə sizi mayak qarşılıyacaq - o mayak ki, bu ərazidə baş verən müharibələrdə mühüm müdafiə rolü oynayıb, həm mayak, həm də dayaq olub. Mayakın içindən başqa bir qədim tarixi abidəyə - bir vaxtlar həbsxana kimi istifadə olunmuş Dairəvi Qala Zindana tunel vasitəsilə yol olduğu söylənilir. Biz də indi ora gedirik - yox, tunellə deyil, bu yamaşıl şəhərin yamaşıl xiyabanlarından keçərək Lənkəran çayının üstündə salınmış, Lənkəranın az qala özü ilə yaşıd olan Sütəmurdrov (mənası talış dilində

“yanmış bataqlıq” deməkdir) kəndi ilə şəhəri birləşdirən körpünün yaxınlığındakı məşhur Qala Zindana. Elə yuxarıda sözü gedən, şəhərin mərkəzi hesab olunan Qala adını da məhz bu abidədən alıb. Rəvayətə görə, Stalin də bu zindanda yatıbmış bir vaxt. Özündə kim bilir, daha hansı sirləri gizlədən Qala Zindan indi istifadəsiz və bərpaya ehtiyacı olan bir abidədir. Onu müzeyə çevirmək, bir abidə kimi qorumaq lazımlı və vacibdir.

Bu tarixi abidələrdən başqa, Lənkəranda Kiçik Bazar və Böyük Bazar məscidləri, rus və alman kilsələri, yəhidi sinaqoqu olub hər zaman. Bu faktın özü Lənkəranın çoxmillətli və tolerant bir şəhər olmasının bazırı nümunəsidir.

Lənkəran təbii gözəlliklər və yaşillılalar diyarıdır. Talış dağlarının qoynunda uyuyan zümrüd gözlü, bənzərsiz gözəlliyə malik Xanbulan gölü öz füsunkarlığı ilə dillərdə dastandır. Bu dağlarda, Hirkan milli parkında bitən nadir ağaclar bütün dünyada məşhurdur. Azat, ipək, akasiya, palid, evkalipt, mantar ağacı, məxmər rəngli ağaçqayın, nil və əsrarəngiz Dəmirağac... Möhtəşəm gözəlliyə malik olan bu ağaç xüsusi silə payızda daha füsunkar olur. Qızılı, sarı, qəhvəyi rəngə boyanan yarpaqları uzaqdan baxanda sanki alov tutmuş kimi bir mənzərə təqdim edir. Dəmirağacın ən əsas özəlliyi isə oduncağının sudan ağır olub suda batmasıdır. Mənbelər göstərir ki, Nobel qardaşları Azərbaycana məhz dəmirağacının sorağı ilə gəliblər - məqsəd onun oduncağından silah sənayesində istifadə etmək olub. Nefti gördükdən sonra isə planlar dəyişib. Dəmirağac isə bir-birinə möhkəm sarılmış budaları, hamiya yetəcək qədər kölgəsi olduğuna görə qonaqpərvər Lənkəranın simvollarından biri kimi şəhərin küçə və xiyabanlarını, park və bağlarını bəzəməkdədir.

Lənkəran adı dillər əzbəri olan çayı, limonu, sitrus meyvələri, ətirli düyüüsü ilə də şöhrət qazanıb. Təbii, ətirli, can dərmanı Lənkəran çayı, sarıköynək limon, bol vitaminlı portağal, naringi, feyxoa Tanrının bu yurda etdiyi lütfkarlıqdan xəbər verir.

Şəhərin girəcəyindəki simvolik qapıların yanında nəhəng bir samovar və məxməri çay dolu armudu stəkan durur. Dünyada girişində samovar və stəkan olan ikinci bir şəhər çətin tapıla. Bunun özü də bir-mənalı olaraq bu diyarın qonaqpərvərliyinə güzgü tutur:

**Çayla qarşılıyar əziz qonağı,
Günün hər saatı, ilin hər çəği.
Həzini böyüdən eli, torpağı
Tanıymın, o, mənim sözüm, dastanım!
Mənim ana yurdum, Xan Lənkəranım!**

Çaydan, meyvədən, düyüdən danışdıqsa, demək ki, mətbəxə girməyin vaxtıdır. Lənkəran, bütövlük-də talış mətbəxi özünəməxsusluğu, dadı, yeməklərin çeşidi, qarnırlərin bolluğu ilə seçilir, fərqlənir. Əsasını ət, balıq, düyü, tərəvəzlər və ləziz şirniyyatlar təşkil edən yerli mətbəx zəngin və müxtəlidir.

Lənkəranda ən məşhur yerli təam ləvəngidir. Adam əcdadlarımıza heyrət edir... Müxtəlif nemətlər-dən, hətta bir-birinə ilk baxışda uyğun gəlməyən dadların qarışığından belə ləzzəti necə yaratmaq olar axı?! Bəli, qoz, soğan qarışığına duz, istiot, alça turşusu əlavə edilməklə toyuğun, balığın, badımcanın içində doldurub təndirdə bişirmək kimin ağlına gəlib-sə, əhsən. Ləvəngi təkcə quş-balıq içiliyi olaraq deyil, talış mətbəxinin vazkeçilməzi olan qoz küküsünün də əsas tərkibidir. Bir sözlə, zəngin təbiət buranın milli adətlərində, tarixində necə əks olunubsa, süfrəsində də o cür özünü göstərir...

Axı, Cənub zonasına getdinsə, yerli düyüdən hazırlanın plovdan dadmadınsa, nə mənası?! Dütünün akulə, əmbərbu, haşımı kimi növləri məhz bu bölgənin adı ilə bağlıdır. Ətirli, faydalı, dadlı Lənkəran düyüsündən hazırlanan plovun ətri yeddi qonşu o yana getmədisə, hesabdan deyil. Bişmişir bir yana, hələ ciyinin qoxusundan deyim. Min bir adda və çəsiddə müxtəlif qidaların satıldığı dükana girirsən, amma o boyda dükanda təkcə bir qoxu bütün qoxuları üstələ-

Qus/2021

yir, bax, o, həmin haşımı düyüsüdür. Belə düyüdən ləzzətli plov bişirmək də lənkəranlı xanımların əlin-də çox sadədir... Burda plovun müxtəlif cür, başqa heç yerdə rast gələ bilməyəcəyiniz növlərinin dadına baxa bilərsiz: - boranı plov, mərci plov, lərgə plov, paxla plov və s. Özü də plovu necə gəldi, nəylə gəldi yemək olmaz... Lənkəranlıların xətrinə dəyə bilərsiz... Məsələn, boranı plov süd və azacıq şəkərlə bişir, süfrəyə hisə verilmiş və ya da duza qoyulmuş balıqla verilir. Amma paxla plovun qarası əsasən düyüünün altına döşənmiş yağılı qoyun ətindən olur, ancaq balıqla da mümkünür, zövq məsələsidir. Bir də aşı bişirən yağıdışa, lənkəranlılar düyüün yağında heç xəsislik etməzlər... Təbiət belə səxəvətlidirsə, bize ne gəlib?!

Elə çöl quşlarının süfrələrimizə qanad açmasının səbəbi insanın təbiətə vəhdətdə düşünməsidir. Xüsusən payız-qış aylarında lənkəranlıların süfrəsini qasqaldaq, çöl ördəyi, bildirçin, eləcə də yerli əhalinin gəraf, çingir adlandırdığı çöl quşlarından fisincan, çölməkabab, murğutuş, plovaltı və s. bu kimi ləziz yeməklərsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu yeməklər həm də ev quşlarından - qaz, ördək, hindi, toyuqdan hazırlanır.

Dadından vaz keçə bilməyəcəyiniz digər bir nəmət isə balıqdır. Xəzər dənizinin bu yerlərə bəxş etdiyi ən gözəl hədiyyə bu olsa gərək. İçi ləvəngi ilə doldurulub üstünə istiot, duz və alça turşusu çəkilərək təndirdə bişən kütümün (yerlilər bu balığa "ziyad", bu yeməyə isə "girdəbic" deyir) dadını başqa heç nə ilə əvəz etmək olmaz. Ziyadın fal-fal doğranıb duz, istiot, sumaq vurulduqdan sonra tavada hər iki üzü qızardılması da bir ayrı ləzzətlidir. Bunlardan başqa, balıqdan (ziyad, çəki, ağ balıq və s.) sırdaq, soyutma kimi ləziz yeməklər Lənkəran mətbəxinin yaraşıdır.

Ümumiyyətlə Lənkəran mətbəxi xalqın müdrikliyinin, dərin düşüncəsinin başqa bir göstəricisidir. Bə-zənmiş süfrələrin rəngarəngliyi, dadların söz, musiqi, sənətsayağı ahengi insanda qürur hissi oyadır. Axi bütün bu zənginlik təkcə cismə yox, həm də ruha qı-

dadır...

Cənub mətbəxi həm də sərf bu bölgəyə xas olan şirniyyatları ilə də özeldir, fərqlidir. Lənkəran külçəsi, bişi, şorçörəyi, qəndikülçə və ya yerli camaatin dili ilə desək, "partdama" adlanan şirniyyat növləri məclislərin yaraşıdır. Novruz bayramı, elçilik və nişan mərasimləri bu möhtəşəm dadlı şirniyyatlarsız mümkün deyil. Qəndikülçənin özəliyi bişərkən içliyinin partlayıb üzə çıxmışdır. Bir lənkəranlı xanımın qəndikülçəsi partlamayıbsa, alınmayıb deməli, əhvalını heç soruşmasanız məsləhətdir. Bişiyə kulinar ədəbiyyatda fəsəli də deyilir, Lənkəranda isə bişinin nə başqa adı var, nə də alternativi. Bişi də nişan xonçaları, novruz süfrələri üçün əvəzsiz və çox sevilən şirniyyatdır. Hətta o qədər ki, sabah gəlin köçəcək qızın evində axşam bişi bişirilir. Səhər o bişi qapağına, qulplarına qırmızı lent bağlanmış təptəzə çuqun vedrədə ya da qazanda gəlinlə birlikdə oğlan evinə gedir. Bölgəyə məxsus şirniyyatlar sırasında məcüm halvasının da xüsusi yeri və çəkisi var. Hələ bütün bu ləzzətli şirniyyatların yanında ətirli, cana faydalı çay da varsa...

Lənkəran deyiləndə yada düşən nemətlərdən biri də çaydır. Cənub bölgəsində yetişdirilən çay ətri və tamı, tərkibinin zənginliyi və daha faydalı olması ilə fərqlənir. Armudu stəkanda, məxməri, pürrəngi, ətirli Lənkəran çayının dadi heç nə ilə müqayisə olunmaz. Bir də yanında nazik qabılılı limon, süddə bişmiş darçınlı nabat olarsa, o istirahətin misli yoxdur...

**Kimin ağrıyrı canı,
Bol çay içsin mərcanı.
Min bir dərdin dərmanı
Çay, çay, çay!**

Azərbaycanda elə ev tapmaq olmaz ki, gün ərzində azı bir dəfə çay dəmlənməsin. Vətəni Çin hesab olunsa da, bizim ölkədə də özünəməxsus çay mədəniyyəti formalışdır. Milli adət-ənənəmizdə qonaqlıq çay ilə başlayır, çay ilə də bitir. Bütün bu özəlliklər

Lənkəran Tarix-diyarşunaslıq muzeyi

və gözəlliklər milli bayramlarda, el şənliklərində özünü daha qabarıq bürüzə verir. Məsələn, milli dəyərlərimizdən olan qədim Novruz bayramında, daha dəqiq ilaxır çərşənbədə süfrədə mütləq içi ləvəngi ilə doldurulub təndirdə bişirilmiş ziyad balıq olmalıdır. Bu, həm də bir ritualdır - hələ ta qədimdən burada belə bir inanc formallaşmış ki, ilaxır çərşənbə axşamı süfrədə balığın olması təzə ilin bol, bərəkətli, düşərli olmasına bir stimuldur, bolluğun, bərəkətin sim-

gəsidir. Axır çərşənbədə Lənkəranda, ümimiyyətlə Taliş mahalında süfrəsində ziyad balıq olmayan ev tapmaq olmaz. Nişanlı qızlara gedən bayram xonçasında da da mütləq ziyad balıq olmalıdır - özü də eləbelə yox, balıq da əliboş, daha doğrusu, ağzıboş getməz, ağızında gəlin üçün bir qızıl zinət əşyası aparır.

Taliş mətbəxinin daha bir fərqliliyi özünü çı�ə bayramında göstərir. Bayramın özü də fərqli və özəldir. Qış fəslinin girdiyi ehtimal olunan 20-21 dekabrda dü-

zənlənən bu bayram elə də təmtəraqlı olmasa da, əsr-lərdir qeyd olunur. Yerli mətbəxə xas quş və balıq yeməkləri bişirilir, yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz meyvə marinadları - duza qoyulmuş armud, əzgil, heyva, üzüm, gavalı - xülasə, evin xanımının bu mövzuda bütün bacarıqları süfrəyə düzülür. Çilə axşamının əsas ritualı isə yaydan saxlanmış qarpız (buna çilə qarpızı deyilir) və ya boranı kəsməkdir. Bu bayramda da nişanlı qızlara xonça və yerli nemətlərlə dolu talış zəmbilinin getməsi bir adətdir. Çilə xonçasında gəlin üçün hədiyyələr, qış geyimləri, zənbildə isə süfrədə olması gərəkən bütün nemətlərdən - quş, balıq, toyuq, yerli düyü, yağı, mövsümi və ekzotik meyvələr, şirniyyat və s. olur. Hə, bir də və əsası - üstünə qır-

mızı lent bağlanmış çilə qarpızı. Doğrudur, ilin bu vaxtı qarpız yaydakı dadı və keyfiyyəti qoruyub saxlaya bilmir, amma bu da bir ritualdır - sırf cənub bölgəsinə aid olan gözəl, qədim və nağılvəri bir ayin...

Nağılvəri demişkən, sizinlə birlikdə cənub mirvarisi Lənkəranın tarixinə, mədəniyyətinə və mətbəxinə qısa, amma nağıl kimi maraqlı bir səyahətin sonuna gəldik. Bu qədim diyarın gözəlliklərini, fərqliliklərini saymaqla bitməz. Ümidvaram ki, yolu Lənkərana düşən hər kəs bu nağılin canlı şahidi olacaq. Talış dağlarına söykənib Xəzər dənizində güzgülənən bu qədim, gözəl, yaşıl şəhərdə limonlu çay süfrəsində görüşənədək!

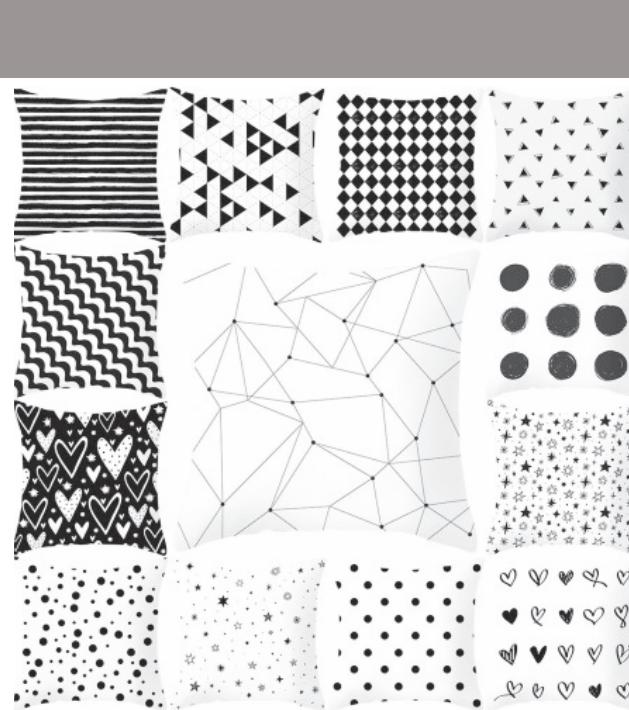
30 noyabr, 2021-ci il

Lənkəran qalası

“Qurama”

Əlli il öncə, “Qobustan” dərgisinin elə ilk nömrələrində “Qurama” başlığı altında rəngarəng səhifələr yayılmıştı. O zaman da ağ-qara çıxan dərginin “Qurama”sı sadəcə mövzu baxımından al-əlvan idi. Müxtəlif mövzularda maraqlı məlumatlar və daha çox məzəli sənət xəbərləri bir layihədə birləşib elə gerçək qurama təsiri bağışlayırdı. Toplunun müəllifləri layihəyə kiçik bir giriş sözü də yazmışdılar: “Balaca-balaca parçalar... Rəngbərəng parçalar... Kiçik, əlvan parçacların yaratdığı ürəkaçan, şux ahəng... Tovuz quşu kimi, nənə qurşağı kimi, rəngdən rəngə çalan qurama yorğan. Təkcə məişət əşyası yox, zövq, sənət, gözəllik örnəyi. Rəng, biçim, ahəng duyumunu ifadə edən xalq yaradıcılığı. Qurama yorğan hansı Azərbaycan evinə, hansı azəri ailəsinə tanış deyil ki?! Bu qədim sözü, bu gözəl sözü alabəzək səhifəmizə başlıq seçmişik. Qurama qarşınızdadır...” Biz də sələflərimizin bu maraqlı ənənəsini davamı kimi kiçik “Qurama”mizi oxucularımıza təqdim edirik...

Rejissor Frencis Ford Koppolanın “Xaç atası” (“Godfather”) filmində hər ölüm səhnəsindən əvvəl kadrlarda “portağal” görünür.

Oskara namızəd olan ilk animasiya filmi 1991-ci ildə Disneyin “Gözəl və Ebəcər” (“Beauty and the Beast”) filmi olub.

Görkəmlı Amerika yazıçısı Mark Tven, 10 nəfər vəzifəli şəxsə zarafatca, anonim “Qaç, işimizin üstü açıldı” deyə məktub yollamışdı. Səhəri həmin şəxslər ölkəni tərk etmişdilər.

1915-ci ildə Çarli Çaplin gizli şəkildə qatıldığı “Çarli Çaplinə bənzeyənlər” yarışmasında 3-cü olmuşdu.

Pop kralı Maykl Cekson 50 il ərzində düz 50 dəfə dəyişmiş, buna görə də Ginnesin Rekordlar Kitabına salınıb.

Üç alma dünyani dəyişdirdi. Biri Adəm və Həvvənin qadağan olunmuş alması, biri Nyutonun cazibə qüvvəsi alması, digəri isə “İphone” markasının alması.

Hər gün təqribən 10.000 insan İtaliyadakı Pisa qülləsi ilə “guya onu yıxırımsız kimi” və ya “yıxılmağa qoymurmuş kimi” şəkil çəkdirir.

Dünyanın ən bahalı kitabı 30.8 milyon dollara satılıbmış. “Lester kodeksi” adlanan bu kitab Leonardo da Vinci tərəfindən yazılmış elmi əsərlərin toplusudur. 1994-cü ildə milyonçu Bill Geyts “Lester kodeksi”ni aldı...

Kitabda intibah dövrünün düşüncə tərzi, elm və inqəsənət arasında əlaqə, elm adamlarının yaradıcılığı və s. öz əksini tapıb.

“Harry Potter” filmində oynamış ən yaşlı aktrisa Shirley Hendersondur. 45 yaşı olmasına baxmayaraq, 11 yaşlı bir qızı oynayıb.

Türk rəssamı Həsən Kale qabaq toxumu, düyü və qənd üzərində də əsərlər çəkir. Bu bacarığı ilə dünyani heyrətə gətirib. Çünkü əsərlərini kəpənəklər, ilbiz, hətta makaron və tikanların üzərində də yarada bilir. İstanbullu rəssamın əsərləri ilə dünyanın ən məşhur

İtaliya Pisa qülləsi

muzeyləri və özəl kolleksiyalarının sahibləri maraqlanmağa başlayıblar.

Pablo Picasso miqrendən, Klod Mone ilə Van Qoq kataraktadan, Luis Vein şizofreniyadan əziyyət çəkib. İddialara görə, Van Qoqun sarısı, kölgəli işıqları, Picassoşun üzü parçalanmış tabloları əslində, xəstəliklərinin təsirindən qaynaqlanır.

Ernest Heminquey tez-tez depressiyaya düşür, özünə inamı azalır, demək olar ki, artıq yaza bilmirdi. Bütün bunlara görə ruhi xəstəxanada müalicə almanın razılaşır, 20 dəfə elektroşok keçirir. Klinikadan çıxan Heminquey görür ki, yenə də yaza bilmir. Xəstəxanadan çıxan kimi özünü qoşalılesi ilə güllələyir.

“Kişinin yataqda ölməyə haqqı yoxdur” - o deyirdi, “kişi ya döyüşdə ölü, ya da gülləni alına çaxar”.

Aktrisa Qreys Kelli Monako şahzadəsi ilə evləndiyi üçün onun filmlərinin Monakoda göstərilməsi qadağan edilmişdi.

Mark Zukerberq onun haqqında çəkilən “Sosial şəbəkə” (The Social Network) filminə qarşı olub. Hətta hələ də filmin feysbukda rəsmi səhifəsinin açılmasına icazə vermir.

Səhifəni hazırladı: Zülfiyə Qəniyeva

İşıq seli

Səttar Bəhlulzadə haqqında kifayət qədər obrazlı ifadələr, təriflər, bəlağətli sözlər işlətmək olar və heç biri də bayağı səslənməz. Amma mən bəzəkli təşbeh-lərdən, metaforalardan, mübaliqələrdən uzaq durub onun həyatının ağlı-qaralı cizgilərinə nəzər salmaq, nələrisə öyrənmək, nələrisə “kəşf” etmək istəyirəm. Axı Səttar Bəhlulzadə özü də çox sadə insan olub. Nə Moskvada təhsil aldığı tələbəlik illərində, nə çalışdı-ğı mötəbər mədəniyyət ocaqlarında, nə də şöhrəti dünyaya yayılan danışarkən də iddiasız və təbii idi. Qələmə aldığı gündəliyində belə qeyd edirdi: “Sənət tarixində hökm sürmüş və sürməkdə olan heç bir cərəyanı xoşlamıram. Mənim üçün ən yaxşı cərəyan sənətkar qəlbinin səsidir”.

Təbii ki, fövqəl sənət həmişə sənətkarlıqdan öndə dayanıb və əsl yaradıcının mütləq şəkildə hansısa cərəyanı yaratmaq iddiası olmur.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, bu yazıda rəssamın ruhunu duymaq, onun həyatıyla bağlı deyilməmiş hansısa detali, hansısa “müəmmani” işıqlandırmaq arzusundayam. Elə bu arzuyla da, qeyri-ixtiyari, Bakının küləyini, qumunu, ətrini canına hopdurmuş Əmircan kəndinə - rəssamın doğulduğu ata ocağına üz tuturam. Səttar Bəhlulzadə bu kəndi çox sevirdi, yəqin ki, gözlərinə, ruhuna köçürdüyü ilk təsvir də elə bu

kəndin mənzərəsi olub. Dönə-dönə etiraf edirdi ki, Əmircandan bir addım da kənarda yaşaya bilməz, yetim qalar... Öz ruhuna yaxşı bələddi axı...

Əgər fövqəladə Moskva səfərini nəzərə almasaq, onun Əmircandan çıxaraq getdiyi ən uzaq məkan da doğma Azərbaycanın əsrarəngiz bölgələri olub. O, bu bölgələrin gözəlliklərini qələmə alaraq həm də, onları özünəməxsus xarakterini yaradırdı.

“Mən ilham və natura ardinca Qogen kimi baş götürüb Taiti adasına getmirəm və bunu başqalarına da məsləhət görməzdəm. Çünkü doğma xalqın həyatı, vətən torpağı əsl ilham mənbəyidir”, - deyirdi Səttar Bəhlulzadə.

Amma insan ömrü daha çox ziddiyyətlərin vəhdətindən ibarətdir... Rəssamın özündən fərqli olaraq yaratdığı rəsm əsərləri bütün dünyani gəzib: Tbilisi, Praqa, Moskva, Yalta, Minsk, Nyu York, İstanbul, London, Bonn, Daşkənd və Parisi gəzib-dolaşıb, eləcə də, Əlcəzair, Misir, Livan, Suriya, Tunis, Norveç, Bolqarıstan, İraq, Kuba, Kanada, Belçika, Fransa, Yaponiya kimi ölkələrdə sərgilənib.

Qədim Əmircan kəndinin dolanbac küçələrindən keçib heç özüm də bilmirəm, ağ, ya boz rəngli qapının qarşısında dayanıram. Qapının üzərindəki lövhəni, əzbərləyirəmmiş kimi, döñə-dönə oxuyram. “Səttar Bəhlulzadənin ev-muzeyi”.

Dönüb gözücu küçədəki yanaşı qapılara boylanır, qonşu həyətlərin müxtəlif rəngli qapılarını bir-bir gözdən keçirirəm. “Yox, bu qapı fərqli olmalıdır”, - deyə düşünürəm. Bu qapıya böyük iddialarla gəlmışəm axı...

Xəzərdə axşam. 1959

Həyət qapısından içəri girən kimi birdən-birə işiq selinə düşürəm. Başımı qaldırıb göyə boylanıram. İsti avqust günüşi sanki bütün şüasını bu həyətə tuşlayıb, buranı daha çox işqlandırır. Bəlkə də, elə bu işiq sellinin özündə də bir hikmət var.

Həyətin küncündəki əncir ağacı diqqətimi çəkir. Tək-tənha əncir ağacı... Səttar Bəhlulzadə də tek idi, tənhaydı... Buna tamamilə əminəm. Büyük yazılıcımız Anar yazırıdı: "Çox tənha olan Səttar həyatı bayram kimi qarşılıyırı". Çox fəlsəfi fikirdir. Həyatın atəşfəşanlığını, polifonik səslərini, palitrasını görmək

üçün tənhalığa çəkilmək mütləqdir.

Əncir ağacından gözlərimi çəkmirəm. Nəfəsimi içimə çəkib sanki heçliyin dibinə enmişəm, ətrafi dərk etməyə çalışıram. Deyəsən, əncir ağacı da heçliyə söyklənib...

O qədər də geniş olmayan həyətə daş pilətələr döşənib. Ürəyimdən çəmənlik, ağaclıq, gül-ciçək bağçası görmək keçir. Axı Səttar Bəhlulzadə sehrli firçasıyla yüzlərlə mənzərə çəkib, onlara xüsusi ruh verib. "Xəzər üzərində axşam", "Xəzər gözəli", "Əbədi məşəllər", "Kəpəzin göz yaşları", "Vətənimin baharı",

Kəpəzin göz yaşları. 1965

“Azərbaycan nağılı”, “Suraxanı atəşgahı”, “Əfsanəvi torpaq”, “Şahnabat”, “Naxçıvan”, “Axşamçağı Ordubad bağlarında”, “Vətənimin baharı”, “Bakıda atəşfəşanlıq”, “Qudyalçay vadisi”, “Qızılbənövşəyə gedən yol”, “Suraxanı atəşgahı”, “Əmircan”, “Neft daşları” və s. Birdirmi, beşdirmi?.. Bu ecazkar rəngarəngliyi ondan başqa kim yarada bilərdi ki?! Onun çəkdiyi təbiət təsvirləri hərəkətlidir, parlaqdır, canlılığı, şuxluğu ilə seçilir. Səttar Bəhlulzadə təbiətin aşiqi, məcnunu idi.

Həyətdəki cansız daş pilətələrin yaratdığı təzad-

sa durmadan beynimi döyücləyir...

Ehtiyatla, az qala ayağımın ucunda, mənzil-muze-yə daxil oluram. Mənzildəki əşyaları ac gözlükə gözümə yiğmağa çalışıram: üstü qırmızı örtüklü dəyirmimiz, vitrinə qoyulmuş kiçik çay daşları, radioqəbulədici, rəngə bulaşmış molbert, palitra, yataq otağındaki çarpayı, dolab, müxtəlif rəsm əsərlərinin reproduksiyaları...

Divarın ən görkəmli yerindən rəssamin anasına həsr etdiyi portret asılıb: ürəyinin səsiylə, böyük sevgiyə qələmə aldığı portret! Sadə, üz cizgilərindən li-

Natürmort. 1971

basına qədər milli çalarları özündə əks etdirən xanım-xatun Azərbaycan qadını.

Bəlkə, rəssamın elə ən çox zəhmət çəkdiyi, zaman sərf etdiyi portret də budur. Adam öz doğmasını rəsmini ürəyində daşıyır axı... Ürəyinin dərin qatındakını olduğu kimi köçürməksə, elə də asan iş deyil.

Əşyaların arasında ilk diqqətimi çəkən rəngə bulaşmış molbertin qarşısına qoyulmuş qurumış firçalar olur - sehrli firçalar... Səttar Bəhlulzadə xarici ölkəyə gedən dost-tanışlarından ona fırça gətirmələrini xahiş edilmiş. Əlimi firçalara toxundururam. Hərçənd ki, muzeyin eksponatlarına toxunmaq qadağandır. Amma mən ona ən yaxın olan bu firçalardan rəssamın ruhunu duymağa çalışıram. Firçalar bir az da Səttar Bəhlulzadə barmaqlarına benzəyir, ariq, uzun, sehrli... Bildiyimə görə, rəssamın 60-dan çox firçası olub. Bu firçalar haqqında xeyli yazı da yazılıb. "Səttar Bəhlulzadə firçası bizə vətən torpağını vətəndə yaşaya-yaşaya təzədən tanıtdırdı desək, səhv etmərik" (Ziyadxan Əliyev, Əməkdar İncəsənət xadimi, sənətşünas).

Düşünürəm ki, bu firçalar xoşbəxt firçalardır, dayanmadan çalışıblar. Səttar Bəhlulzadə deyirmiş ki, rəssam oldunsa, gərək çox işləyəsən. Deməli, firçalar öz işini layiqincə görüb...

Rəssamin evinin diqqətçəkən yerində sərgilənən radioqbuledici və patefonun qarşısında ayaq saxlayıram. Səttar Bəhlulzadə müsiqini çox sevirdi. Əsərlərini işləyərkən Baxın, Beethovenin musiqilərinə qulaq asar, tez-tez Asəf Zeynallının "Ölkəm" əsərini zülmə edərmiş. Təbiidir ki, musiqinin ötürdüyü hissələr onun əsərlərində də özünü bürüzə verir.

Patefonu isə ona ölməz sənətkar Gülağa Məmmədov bağışlayıb.

Rəssamin ayrı-ayrı bölgələrdən toplayıb gətirdiyi sehrli çay daşlarına tamaşa edirəm.

Qus/2021

Heykeltəraş Ömər Eldarov. S.Bəhlulzadə

Tut ağacları. 1965

Bu daşları toplamaq onun hobbisi olub. Kim bilir, bu daşların daş yaddaşında hansı xatirələr yatır... Çayın köpüklü sularının çoxdan unutduğu bu sahil daşları rəssamin sehrli ovçunda nə qədər xoşbəxt olublar?..

Muzeydəki heç bir əşyanı gözdən qaçırmaq istəmirəm. Buradakı bütün əşyalar rəssamin sadəliyindən xəbər verir.

Böyük rəssamin dünya malında gözü olmayıb, mənəvviyətin bolluğunda yaşamağı daha üstün tutub. Təbii ki, o, istəsə, maddi cəhətdən kifayət qədər zəngin də ola bilərdi, amma istəməyib. Çünkü onun da-

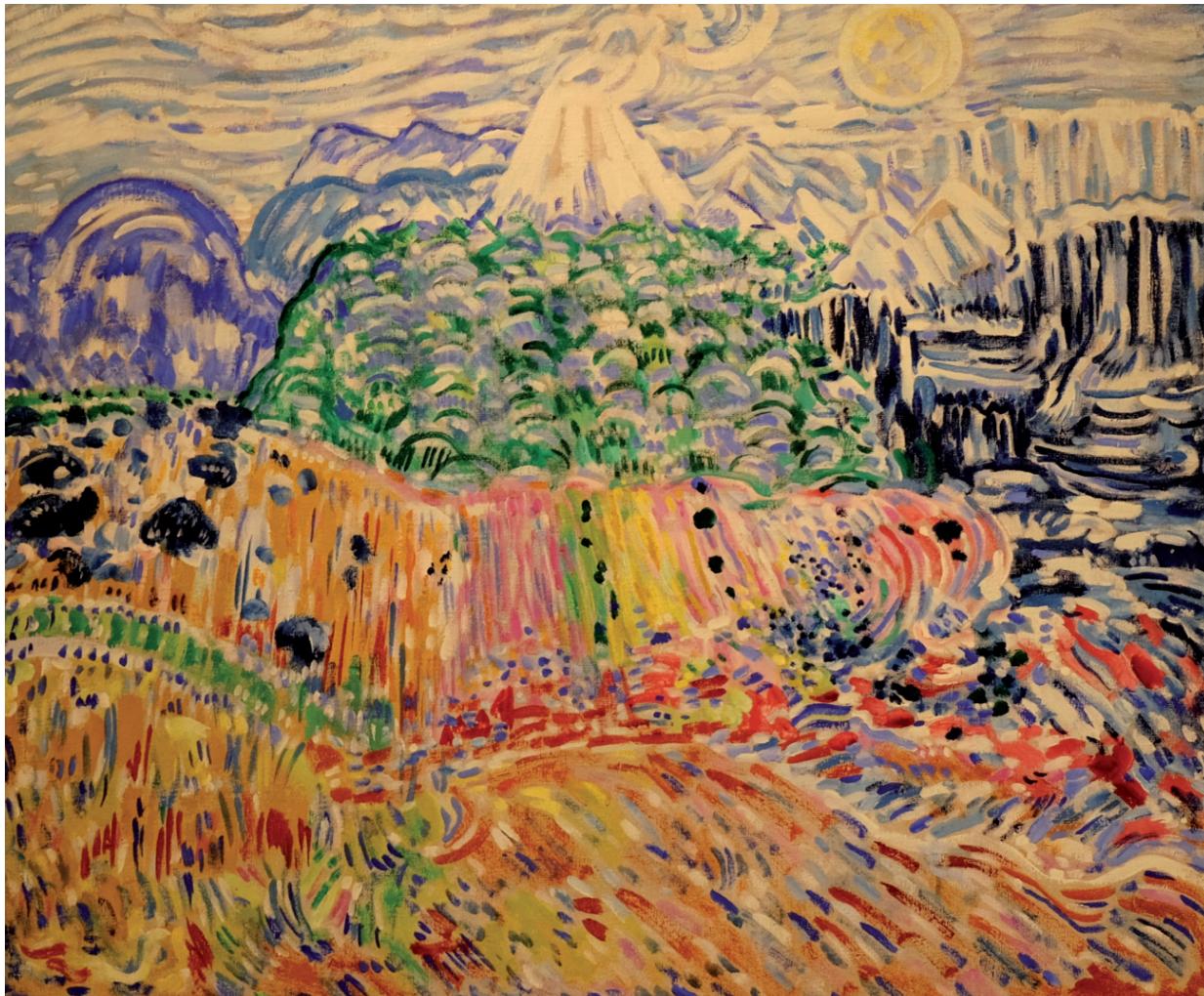
xili aləmi, ruhu zəngin idi. Yəqin ki, heç bir maddiyat bu zənginliyin qarşısında duruş gətirməzdi. Həm də, o, olduqca əliaçiq imiş. Dövlət tərəfindən ona verilən mənzilin açarlarını o zaman evə ehtiyacı olan, gənc rəssam Tahir Salahova verərək "Mənim evim Əmircənadır, anam, bacım ordadır, sən isə evlənirsən, götür açarları, yubanma, evlən!" - deyib. O, əsərlərinə verilən qonorarlarını uşaq evlərinə, imkanı olmayan gənc rəssamlara bağışlayırmış. Rəsmələrini çox zaman insanlara pulsuz bağışlayırmış.

Bu da Səttar Bəhlulzadənin gündəliklərinin yerləş-

Qüs/2021

Bazardüzü. 1965

Dədəgünəş. 1970-1971

diyi vitrin!

Vitrindəki gündəliklər məni maqnit kimi özünə çəkir. Bəs görəsən, rəssam bu gündəlikləri hansı həvəsələ yazıb? Bəlkə, beynindəki fikir yükündən xilas olmaq üçün, bəlkə həyatının müəyyən məqamlarına

yenidən qayıdır nəzər salmaq üçün, bəlkə də, başqa düşüncəylə... Görəsən, bu gündəlikdə bilmədiyimiz daha hansı sırlar yatır? Görəsən, bu gündəlikləri nöqtə-vergülünə kimi oxusaq, Səttar Bəhlulzadənin həyatını olduğu kimi öyrənə bilərikmi? Beynimdə aydın-

laşdırmağa gücüm çatmayan müəmmalar çoxdur. Özümüzü dərənin dibində dayanaraq dağa tamaşa edən səyyah kimi hiss edirəm.

Təəssüf ki, hələ ki gündəliklərlə bütöv tanış olmaq da mümkün deyil. Bəlkə də, heç gündəliyə ehtiyac da yoxdur. Axı Səttar Bəhlulzadənin keçmişİ az qala əzbər şəklində dillərdə dolaşib, xatırələri onu tanıyanların yaddasından sözülərək bir çox detallarıyla yazılar köçürülb, rəssamın xarakterini çizib. Qəribədir, mən bunları bili-bilə, təkidlə daha hansıa çaları axtarıram...

Gözümü hamar, parlaq şüşə vitrinə zilləmişəm. Bütün istedadlı insanlar kimi Səttar Bəhlulzadənin həyatı da heç də bu şüşə kimi hamar, parlaq olmayıb. O zaman rəssamı qışqananlar, paxıllığını çekənlər də az deyilmiş. Onun əsərlərini qəsdən gizlədir, görməzdən gəlirdilər, rəsmərinin layiq olduğu qonorarı ala bilmirdi. Qonorarın azlığı, gizli şəkildə edilən mənəvi təzyiqlər onu həvəsdən salmırıdı.

Görəsən, şüşənin altındakı gündəliklərin təsir gücü nə qədərdir? Onlara əl ilə toxunsam, dahi rəssamın ömrünün son günlərində olan yaratmaq həvəsinə, Moskvada keçirilən fərdi sərgisində iştirak etmək arzusunu, ürəyinin xoşbəxt döyüntüsünü çatdırı bilərmi? Onun son günlərinin kədərini, amansız xəstəliyin vurduğu zərbənin ağırlığını necə, hiss etdirərmi?

Axi Səttar Bəhlulzadə gündəliyinin bu hissəsi çox təsirlidir...

Taleynin ironiyası deyilən bu imiş. Bir tərəfdən verilən xoşbəxtlik o biri tərəfdən alınmış. 1973-cü ilin avqust ayında Sabunçu xəstəxanasında müalicə aldıığı zaman Moskvada rəssamın fərdi sərgisi açılmış. Həkimlər onun təcili şəkildə Moskvaya aparılmasını məsləhət görürərlər. Onsuz da rəssamın xəyalı özündən qabaq Moskvada açılacaq sərgisinin yanına uçub getmişdi. O, dostlarına belə etiraf edirdi: "Oğlum yox, qızım yox, evləndirəm, toyunu edəm. Özümün də toyum olmayıb, evlənməmişəm. Yaşımın bu çağında, ömründə birinci dəfədir ki, Moskvada sərgim açılır. Ora məni çatdırısanız, arzum ürəyimdə qalmaz". Nə

yaxşı ki, onun bu arzusu ürəyində qalmadı, bəlkə də, həyatının ən xoşbəxt anı bu sərgidə iştirak etməyi oldu. Ağır xəstə olan rəssam sentyabrın ikinci yarısında qatarla Moskvaya yola düşür. Bu səyahət həm də onun həyatının son akordu olur. Sənətşunas Ziyad-xan Əliyev bu səfər haqqında belə yazırıdı: "O, həm uğurla keçən sərgisində iştirak edir, həm dostlarıyla "Praqa" restoranında bu əlamətdar hadisəni qeyd edir, sonra da N.İ.Piroqov adına xəstəxanada professor Çernousovun cərrah bışağı altına "düşməyə" imkan tapır..."

Muzeyi dolaşdıqca, əşyaları seyr etdikcə həm də öz-özümə hesabat verirəm. Anlayıram ki, deyəsən, Səttar Bəhlulzadə haqqında yazınlardan, özünün qeydlərindən, deyilənlərdən fərqli heç nə tapa bilməyəcəm. Açığlı, özlüyümdə bir qədər də pərt oluram. Həm də yazımı kövrək notlarla bitirmək istəmirəm.

Nəhayət, divarboyu sərgilənən rəsm əsərlərinin qarşısına keçirəm. Səttar Bəhlulzadə rəsmlərinin sehriində çıxmak mümkün deyil. Rəsmlərdə rəssamın ruhunu görürəm. Onun çəkdiyi hər bir portret ayrı-ayrılıqda Səttar Bəhlulzadədir. Öz məcrasından çıxbı ucsuz-bucaqsız nəhəyətsizliyə üz tutan, dünyaya sığmayan Səttar Bəhlulzadə və dəyişən, "Kəpəzin göz yaşı"ndakı düşüncəli, "Xəzərdə axşam"dakı romantik, "Azərbaycan nağılı"ndakı sirli-sehrli, "Şahdağ"dakı əzəmətli, "Babək üsyani"ndakı üsyankar, "Çiçəklə-nən badam ağacı"ndakı işıqlı, şəfəq saçan ruh... Bu əsərlər həm də girov qoyulmuş bir insan ömrünün qazancıdır.

Muzeydən çıxbı həyətdəki tənha əncir ağacının altında dayanıram.

Günəş yenə də öz işindədir, qızılı şüaları ilə ağacın yarpaqları arasından bərq vurur. Birdən-birə ürəyimə fərəh yayılır. Özümü Səttar Bəhlulzadənin rəsm qalereyasında hiss edirəm. Həyətin hər tərəfinə rəssamın əsərləri döşənib. Həyət laləzara çevrilib, dünyanın bütün rəngləri burdadır. Dünya bayram edir, dün-yaya nağıla dönüb.

Avqust, 2021

“Qobustan”dan: Səttar Bəhlulzadə başqa azərbaycanlı rəssamlarla birgə elə böyük bir yol açıb ki, hələ bundan yüz-yüz illər sonra da bu yolla getmək istəyən, təsviri sənətimizi yeni zirvələrə ucaltmaq arzusunda olan gənclər tapılacaq. Bu günlərdə belə gənclərdən biri, intyerer rəssamı Əsra Rəfibəyli redaksiyamızın qonağı oldu. Gənc xanımın sənət eşqinə, istedadına, zəhmətsevərliyinə böyük pərəstiş duyğusu ilə müsahibə alındıq ondan. Qeyri-adi rəsmlərinin və maraqlı söhbətin oxucularımızın da ürəyincə olacağına inanırıq...

“Abşeron Qızılı”. Yağı boy'a. Kətan.

Qus/2021

“Nigeriyali Qadın”.

Gənc rəssam Əsra xanım Rəfibəyli

“Qobustan”ın payız sayından ilhamlanaraq dərgimizə belə bir jest edib...

Yeni il və qış ovqatına bürüyüb “Qobustan”ı... Ən yaxın zamanda redaksiyamızın divarını
bəzəyəcək bu parlaq əsəri də oxucularımızla bölüşmək istədik...

Növbəti səhifədən isə bu istedadlı xanımın yaradıcılıq yolu, sənət və həyat haqqında düşüncə-
lərini dilə gətirdiyi müsahibəsini oxuyacaqsınız...

Əsra Rəfibəyli: “Xoşbəxtəm ki, rəssamlıq sənətini seçmişəm”

- Əsra xanım, əsərlərinizə baxanda istedadınız, zövqünüz, qeyri-adi incə yanaşmalarınız insanı təsirləndirir... Amma mətbuatda haqqınızda heç bir məlumata rast gəlmədik... Bu qədər təvazökar olmaq doğrudurmu??!

- (gülür) Çox dəqiq dediniz. Bəzən dostlar da, ailəm də bu təvazökarlığımdan, daha dəqiq desəm, özümə qapanmağımdan şikayətlənilər. Amma inanın ki, bilərkən etmirəm, öz dünyam var və orda çox rahatam...

- O zaman öz təqdimatınız maraqlıdı bizə... Özü-nüzü necə təqdim edərsiz?!

- Çox sadə... Əsra Rəfibəyli. 1992-ci il noyabrın 22-sində Bakı şəhərində anadan olmuşam. İnteryer Rəngkarlığı ilə məşğulam.

- İnteryer Rəngkarlığı müasir sənətdir. Bəlkə çoxlarına heç aydın deyil bu termin...

- Əvvəlcə deyim ki, İnterieur - fransızcadan tərcümədə “daxili” anlamını verir. İnteryer rəngkarlığı otagın və ya binanın daxili dekorasiyasının kətan üzərin-də təsviridir. Boş divarlar interyerin yarımqıvə darixidicisi görünməsinin əsas səbəblərindən biridir. Və bu səhvi düzəltməyin ən asan yolu şəkil asmaqdır. İnsanlara interyer üçün düzgün rəsm əsəri seçməyə köməklik göstərirəm. Hal-hazırda “Antaris” şirkətinin art direktoruyam.

- Dünyada hər işi öz peşəkarına etibar etmə tensiyası çoxdan var... Xalqımızda isə özünəninam güclüdür... Hətta evinin təmirini də, dizaynını da,

quruluşunu da özü edir.

- Haqlısınız. Bəzən soruşurlar ki, interyerdə basırıqlıq, çoxlu elementlərdən, qarışq, hətta xaotik üslubdan istifadə nədən irəli gelir? Mənə elə gəlir ki, ardıcıl müharibələr insanlara öz məişətinə incə yanaşma imkanı qoymayıb. Qorxu, təhlükələr, itkilər insanları narahat saxlayıb. Həmçinin də, sizin dediyiniz kimi, “hər işi özüm görüm” - yanaşması yaradıb. Amma son illərdə bu ovqat dəyişilir. Hesab edirəm ki, böyük Qarabağ zəfərimizdən sonra hər sahə olduğu kimi, bizim işimiz də başqa keyfiyyətə yüksələcək.

- Ümumiyyətlə, neçə yaşınzdan bəri çəkirsiniz?

- Lap balaca vaxtından gördüğüm fərqli əşyaların, insanların rəsmini çəkmisəm.

Təbəssümlə xatırladığım hadisələrdən biri nənəmin ilk “portret”ini çəkməyiimdir. Allah ona rəhmət eləsin. O zaman 4 yaşım olardı. Dairə çəkmişdim. Nə-nəmə demişdim ki, bu, onun rəsmidir (gülür). Reaksiyası gözlədiyim kimi olmamışdı, mənə qəribə baxırdı, incimişdi elə bil. Balaca olduğuma görə düşündüm ki, gözlərini çəkməmişəm deyə inciyib və dairənin içini iki nöqtə əlavə edib dedim: “Bu isə gözlərin!” Çox gül-müşdü o vaxt. Və o zamandan bəri rəsm çəkmək düşüncələrimi ifadə etmək üçün ən gözəl və rahat vasiyyə çevrilmişdi. Rənglərin bir-biri ilə uyğunluğu, rəsm çəkərkən duyduğum o harmonik, ilahi duyğular məni çox xoşbəxt edirdi.

- Bəs nə zaman qərar verdiniz ki, bu işlə ciddi

məşgül olasız?! Axı özün üçün rəsm çəkmək başqadır, işlərini təqdim etmək, peşəkar təhsil almaq və ömrü buna həsr etmək başqa...

- 14 yaşından yaxınlarım mənə rəssam olmayı tövsiyə etmişdilər. Çox dəstək olublar mənə. Babamın köməyi isə xüsusi rol oynadı. Bu mənada bəxtim gətirib deyib bilərəm. Zövqünə inandığım insanların müsbət fikirlərindən sonra yolumu müəyyənləşdirdim. Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının İnteryer üzrə Dizayn fakültəsinə sənədlərimi verdim və 2009-cu il-də həmin akademiyaya qəbul oldum.

- Əsərlərinizə baxdim və qəribə bir işiq sezdim hər birində. İndi sizinlə də danışdıqca o işığı hiss edirəm...

- Çox sağlam olun. İşimi çox sevirdim. Çox xoşbəxtəm ki, məhz bu sənəti seçmişəm. Sevdiyimiz işlə məşgül olmaq, hətta fiziki cəhətdən yorğun olsaq da, bizi enerji ilə doldurur. Darıxdırıcı və maraqsız bir iş, fiziki fəaliyyətin və zehni ayıqlığın zirvəsində başlasaq belə, bizi bir neçə dəqiqə ərzində tükəndirə bilər. Ona görə hər bir gəncə məsləhətim odur ki, sənət seçimində çox diqqətli yanaşınlar, sevdikləri sənətin dalınca getsinlər.

- İnteryer üçün rəsm seçərkən nəyə diqqət etməliyik? Yoxsa bu, sadəcə zövq məsələsidir...

- Əlbəttə, hər kəs öz zövqünü görə seçimini edir. Amma interyer üçün rəsmlər seçmək xüsusi diqqət və dəqiqlik tələb edir, belə ki, rənglərin bir-biri ilə uyğunluğu, interyerin hansı janrda rəsm tələb etməsi və s. kimi detalları bilmək şərtidir. Məsələn, minimalizm üslubunda olan interyerə klassik çərçivəli bir rəsm yerləşdirsiniz, məqsədəyən olmaz. Daha çox sadə və minimalistik çərçivələr seçmək gözəl olar. Bu cür nümunələri artırmaq olar. İnteryerlər müxtəlif olduğu üçün hər biri üçün özünə uyğun janrda əsərlər yaratmaq lazımdır. Rəssamlıq yaradıcılığında impressionizm, abstraksionizm, realizm, ekspressionizm janrlarında əsərlərimi görə bilərsiniz. Müştəri müraciət edəndə mən əvvəlcə onun öz xarakteri, zövqü və daxili aləmini öyrənməyə çalışıram... Əlbəttə, qısa müd-

dətdə insanı öyrənmək mümkün deyil. Amma hər halda onun nələri sevdiyini, üstünlük verdiyi rəngləri, filanı müəyyənləşdirmək olur. İnsanın xarakterindən sonra isə məkanın xarakteri öyrənilir və bu məlumatlar vəhdətindən çıxış edərək birgə qərar verilir.

- Ən çox hansı rəssamlardan İlham alırsınız ?

- Dünya tarixində bir çox dahi rəssamlar olub ki, onların əsərlərindən ilhamlanmışam. Renessans dövrünün rəssamlarından Rubens, Leonardo da Vinçi, Karavajjonu misal çəkə bilərəm. Karavajjonun “Yudif ve Olofern” adında möhtəşəm bir əsəri var. Üz çizgilərin incəliyini, dərinin hamarlığını, mimikaları əsərində çox gözəl çatdırı bilib. Tələbəlik illərindən çox diqqətimi

Oys/2021

çəkmişdi bu əsər. Daha bir sevdiyim əsər Jon Everett Millerə aiddir. Əsərin adı “Janna Dark”dı.

Azərbaycanlı rəssamlardan Sakit Məmmədov, Mıkiyl Abdullayev, Delyafruz, Milena Nəbiyeva, Tariel, Teymur Daimi, Abbas Məmmədov, Sayalı Məmmədova, Ramina Sadetxanı misal çəkə bilərəm.

- İncəsənət adamlarının maraqlı hobbiləri də olur. Rəssamlıqdan başqa marağınız nəyədir?

- Piano çalmağı sevirəm. İlk dəfə Beethovenin “moonlight Sonata” əsərini öyrənmişdim. Daha sonralar Şopen, Qrinko, Yan Tiersen və Azərbaycan kinofilm-lərinə bəstələnmiş musiqiləri ifa etməyə başladım. Pianoda musiqi ifa etmək mənə xüsusi zövq və rahatlıq verir.

- Yəqin rəsm çəkəndə, işləyəndə də musiqi dinləyirsiniz...

- Bəli. Bunsuz heç alınmaz da... Əsasən klassik musiqiləri dinləyirəm. Hətta ailə üzvlərim bu mövzuda zərafat da edirlər mənimlə. İşləməyə hazırlaşdığını görəndə deyirlər - vəssalam, indi Ave Mariya başlayacaq. Məhz Şubertin Ave Mariyası məni çox duyğulandırır...

- Əsra xanım, soyadınız çox məşhurdur. Bu soyadı daşımaq necə bir duyğudur?! Bəlkə daha çox məsuliyyətdir...

- Bəli, hər zaman bu soyada layiq olmağa çalışıram və hesab edirəm ki, Tanrıının verdiyi istedad payında Rəfibəyli genlərimin rolü böyükdür. Bu soyun yaranması, kimləri ölkəmizə bəxş etməsi və necə ziyanlılar yetiştirməsi hər zaman məni təsirləndirir. Gəncə xanlığının məşhur simalarından olan Rəfi bəyin övladları rus üsul-idarəsi dönəmində Rəfibəyov soyadını qəbul etmişdilər.

Hacı Həsən Rəfiyev, Hacı Məmmədhüseyn Rəfiyev, Mirzə bəy Rəfibəyli - Gəncə Şəhər Dumاسının üzvləri olublar. Xudadat bəy Rəfibəyli - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gəncə quberniyasının general-qubernatoru, II Xoyski hökumətində əvvəlcə səhiyyə və sosial təminat naziri, daha sonra isə xalq səhiyyəsi naziri olub. Gəncədə mərkəzi xəstəxananın baş həkimi. 1 iyun 1920-ci ildə gyllənlənmişdi.

Əyyub bəy Rəfibəyov - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Şəki qəzasının rəisi, ictimai-siyasi xadim olub.

Abuzər bəy Rzayev - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin və Müsavat, bitərəflər fraksiyasının üzvü olub.

Səməd bəy Rəfibəyli - ADR zabiti, Atatürkün silahdaşı olub.

Ələkbər bəy Rəfibəyli - Difai Partiyasının yaradıcılarından biri, Gəncə Şəhər Dumاسının üzvü və məarifçisi olub.

Cavad bəy Rəfibəyli - maarif xadimi.

Musa bəy Rəfiyev - II Xoyski hökumətində əvvəlcə portfelsiz nazir, daha sonra himayədarlıq və dini etiqad naziri, II Yusifbəyli hökumətində ictimai təminat və səhiyyə naziri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin və Müsavat və bitərəflər fraksiyasının üzvü olub.

Və nəhayət Nigar Rəfibəyli - şairə, tərcüməçi və Azərbaycanın Xalq şairi olub. Hal-hazırda Rəfibəyli-lər nəslinin sonuncu generalı mənim babam Akif Rəfiyevdir. Bunları təkcə müsahibəmdə yox, özüm üçün ara-sıra yada salıram. Bu görkəmli insanların davamı olmaq böyük qürur hissi bəxş edir mənə. Fəxr edirəm ki, bu nəslin nümayəndəsiyəm.

- Bu nəslin tarixini, keçidiyi yolu necəsə öz əsərlərinizdə əks etdirmək haqda düşünmüşüz?

- Daim düşünürəm bu haqda. Amma buna daxilən hazır olmaq lazımdı. Onsuz da uşaqlıqdan bəri olduğum mühit, yaşıntılar, nəslim haqda oxuduqlarım və eşitdiklərim hər gördüyüüm işə necəsə yansır, heç özümdən asılı olmayaraq hardasa görünür...

- Son olaraq gələcək planlarınız haqqında danışardınız.

- Yaxın gələcəkdə fərdi sərgi keçirməyi planlaşdırıram. Amma gələcək üçün daha geniş planlarım var. İstərdim ki, əsərlərimi tək Azərbaycanda deyil, xaricdə də tanışınlar.

Nəzrin

Sosiologiya cəmiyyət haqqında elmdir. Banisi görkəmli fransız mütəfəkkiri Oqüst Kontdur. Kont öz təlimini əvvəlcə “sosial fizika” adlandırib, ancaq Ketlenin də bundan istifadə etdiyini görüb və elmə yeni sözü - sosiologiyani gətirib. İnsanlar həmişə cəmiyyəti anlamaga, ona öz münasibətini bildirməyə can atıb. Çünkü biz cəmiyyəti anlayaraq həm də özümüzü anlaysıq. Cəmiyyəti anlamaq özümüzü anlamağın ilkin mərhələsidir. Ətrafımızdakı hadisələri müşahidə eləyərək o hadisələrdə özümüzdən nələrsə tapırıq. Kiçik bir detal bizim üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edə, bizi maqnit kimi özünə çəkə, xeyallar aləminə qərq edə, günlərlə düşündürə bilər. Bəzən hansıa kafenin yanından keçəndə eşitdiyimiz musiqi günlərlə yaddaşımızdan asılı qalar, ruhumuzun tor basmış künclərini təmizləyə, qəlbimizin buxarlı pəncərələrini silə, önmüzdə keçmişimizi vərəqləyəcək bir güzgü ola bilər. Nədir o musiqidə bizi çəkən? Ruhumuzu ərşə çıxaran, duyğularımızı qanadlandırıran, ya da qanadlarımızı yaralayan o musiqinin sırrı nədir? Gözlərimizi yaşardan, sevincimizə sevinc, kədərimizə kədər qatan xatirələrimizdir, keçmişimizdir? Bəlkə o musiqi də, o mahni da bizimlə eyni taleyi yaşıyib? Hər musiqi, hər mah-

Ülvi BAHADIR

Not karvanının sarvanı ilə piçiltılı söhbət

Oqs/2021

nı bir taledir, keçmişdir, xatirədir. Nitsə əbəs yerə deməyib ki, insana əzab verən xatirələrdir.

Musiqi hər yerdədir. Məsələn, parkda çınar ağacını görən kimi qulağıma əfsanəvi Flora Kərimovanın səsi gəlir;

**Mən andım dünyadan arzu da, kam da,
Dolaşdı çinarın adı dilimdə.
Mən çınar altında doğulmasam da,
İstərəm o bitsin son mənzilimdə (N.Xəzri)**

Yağış yağanda, Günəş çıxanda, qarda, çovğunda, sevincdə, kədərdə, hər yerdə və hər zaman ruhumuzda, qəlbimizdə bir musiqi dolaşır. İnsan eşitdiyi hər musiqidə sanki yenidən doğulur. Həyata baxışları, düşüncələri, duyğuları dəyişir. Hər anın dəyərini bilməyə başlayır. Bu proses bir anda olmur. Yavaş-yavaş içimizə axır musiqinin, sənətin hüzuru, rahatlığı. Vivaldinin “4 mövsüm”ündəki kimi. Bizim ruhumuz da beləcə dəyişkəndir. Bəzən də cənnətin nəfəsi kimi, ordakı ən zərifçiçəyi qoxlamaq kimi... Motsart kimi... Şopenhauer deyir ki, musiqi bəlli sevinci, xüsusi kədəri anlatmir, amma ümumiyyətlə, sevinci və kədəri anla-

dir. Bəzən də unutdurur və ya unutduğumuzu düşünür.

Məşhur bəstəkar Con Keyc bir çıkışında belə deyib;

“Mənə görə, şeiri şeir eləyən məqam misraları və qeyri-müəyyənlilik deyil, musiqinin sözlərin dünyasına girməsinə icazə verməsidir”.

Bu o demək deyil ki, şairlər şeir yazarkən mütləq beynlərində musiqi səslənir. Sözlər... Misralar... Musiqi onların içindədir, ruhundadır. Şeir və musiqi insan ruhunu tamamlayır, yeni, daha təmiz, daha inamlı və sevgi dolu bir insan yaradır. Biz bir şeir oxuyanda

bəzən diksinirik, üzüyürük, isinirik. Bu, o poetik musiqinin nəfəsidir ki, bizi üzüdür, isidir. Mövlana da eşq haqqında deyir ki, yaxın gəlmə yanarsan, uzaq durma donarsan. Eşq özü sənin yerini bilir. O, özü səni tapacaq və bir şeirin, bir musiqinin sözünə, notuna çevirəcək.

Rəssamlar çox vaxt əsərlərini işləyərkən musiqi dinləyirlər. Əsasən də klassik musiqi... Hər rəsm özü də bir musiqi deyilmə? Rəssam Sakit Məmmədovun hər hansı əsərinə baxanda ruhunda həzin bir musiqi piçildiyir, sonra da bütün varlığına hakim kəsilir. Ya da dahi Səttar Bəhlulzadənin rəsmləri...

Keçmişdən bu günə qədər musiqidəki dəyişikliklər

və yeniliklər musiqinin dərk olunmasında da müxtəlif dəyişikliklərə yol açmışdır. Musiqinin hələ ibtidai cəmiyyətlərdəki yerinə baxanda görürük ki, musiqi o dövrdə ritualların, ayinlərin icrası üçün müqəddəs bir vasitə olub. Əvvəlcə insan səsi ilə yaranan musiqi zamanla daşdan və ağacdan düzəldilən əşyalar ilə ifa edilib.

Qədim xalqların mifologiyalarında musiqi tanrıları olub. Yəhudilərdə ilk dəfə şən musiqilər və ağıclar yaranıb. Buradan da aydın olur ki, müasir dövrdəki musiqi anlayışını hələ qədim zamanlar meydana gəlib və mərhələli şəkildə ciddi inkişaf yolu keçib. Təbii dəyişikliklərlə bərabər, insan əli ilə sosial, mədəni, iqtisadi, siyasi dəyişikliklərə də məruz qalan musiqi zamanla indiki vəziyyətə gəlib çıxıb. Qədim türklərdə insan səsi musiqidən daha əsas olub. Qopuz burada ifaçının duygusu və düşüncələrini çatdırmaq üçün bir vasitə idi.

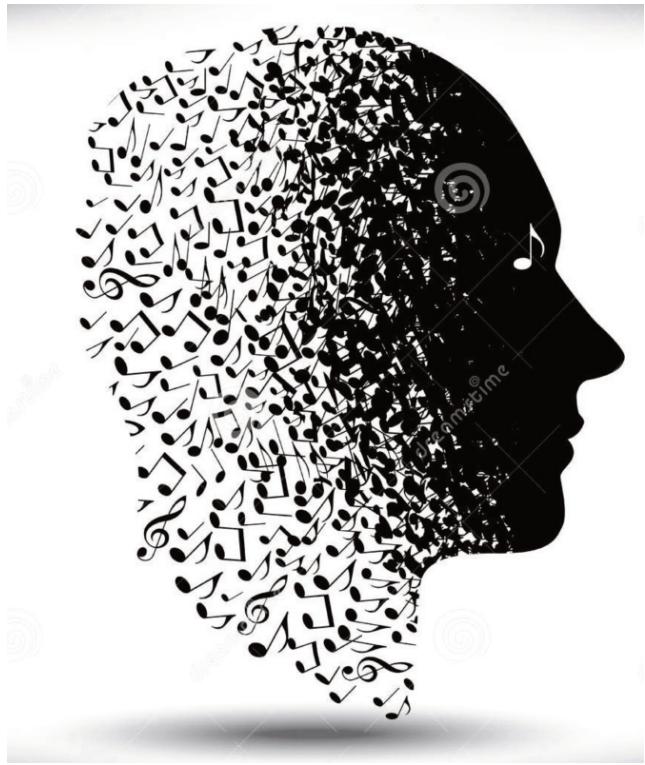
Ibtidai cəmiyyətlərdə musiqi ilk zamanlarda heyvan səslərini təqlid etməklə başlayıb. Sonra sırə şamanların davullarına gəlib. Davulun adı türkün yadigarı “Kitabi Dədə Qorqud”da və “Dastani Əhməd Hərami”də də çökilir. Türkələr davulu müqəddəs biliblər və ona böyük dəyər veriblər. Kaşgarlı Mahmuda görə, davulu ovçular icad edib. “Tovul” öyrətmək deməkdir. Bu gün dilimizdə işlənən “tovlamaq” sözü də burdan gəlir. Davulu, qopuzu dinlədikdə bir musiqinin xalqın taleyində, sosial-psixoloji təfəkküründə nə qədər önemli yerə sahib olduğunu bir daha görürük.

Dəyişən dünyamızda təbii ki, musiqi də çox ciddi şəkildə yenilənir, dəyişir. Müasir postmodernist dövrdə istehsaldan çox istehlaka önəm verilir. Məsələn, Bodriyar bu dövrə “hiper gerçəklilik dövrü” deyir. Bundan başqa da məşhur filosof və sosioloqların bu barədə maraqlı fikirləri mövcuddur. Sarup bu dövrü “qeyri-müəyyənlik dövrü”, Kellner “texnokapitalizm”, Berman isə “qatının buxarlaşdıığı dövr” kimi dəyərləndirib.

İnsan istənilən bir fikrə 2 cür münasibət bildirir: fərdi və ümumi. Bu, insanların şəxsiyyətini, həyata baxışını, savad və dünyagörüşünü müəyyən edir. Attali yazar ki, musiqi artıq nə müqəddəslik, nə də göstəriş ehtiyacından yaranır. Musiqi şəxsiyyət ehtiyacından yaranır. Musiqiyə tələb yaratmaq, arzuları ona görə istiqamətləndirmək və musiqi istehsal imkanlarını təmin etmək lazımdır. Kütləvi istehsal vasitələri yeni bir insan yaradır. Özünə lazım olan bir insan. Özünün yaradığı siyasi, iqtisadi, dini və mədəni sistemi qeyri-ixtiyari qəbul edən və bununla yaşayan insan. Məsələn, xalq mahnları... Necə də doğmadır, elə deyilmi? Səslənən kimi hələ ilk notlardan ruhumuza hakim kəsilir, qəlbimizi titrədir. Ancaq hansısa rok musiqisinə eyni reaksiyanı vermirik. Cünki bunu təmin eləyən bir baza yoxdur içimzdə. Rok çox az inkişaf eləyib Azərbaycanda. Ona görə də bu mahnı çoxluğa yaddır.

İstehlak şəxsiyyətə birbaşa təsir eləyən amillərdəndir. Attali yazar ki, istehsal şəxsiyyəti vasitəsi ilə əmələ gələn bu sosiallaşma forması istehlakçı qrupların da yanmadan istehsal etməsi, dünən var olanın bu gün köl-

gədə qalması və s. nüanslar musiqinin çərçivəsini tamamilə aşmaqdadır.

Popular mədəniyyət mövzusunda bir mövzu xüsusişidir. İkinci Dünya müharibəsindən sonra gənclik tamamilə deyişdi - hər şeyi ilə. Geyim, həyat tərzi, ünsiyyət və təbii ki, musiqi... Müharibənin bitməsi ilə sanki bəşəriyyət ikinci dəfə doğuldu. Gənclik onları boyunduruğunda saxlayan, əşya kimi yanaşan böyüklərə üsyan etdilər, şəxsiyyət axtarışlarına girişdilər. Bu da rok qruplarının yaranmasına şərait yaratdı. Rok qruplarının öz geyimləri, aksesuarları, tərzi var idi ki, bu da avtomatik olaraq dinləyiciyə də sirayət edirdi.

Hər bir fərd özünə xas şəxsiyyətə sahibdir, ancaq sosial şəxsiyyət fərdin imkanları xaricində yaranır. Biz seçimlərimiz və vərdişlərimizlə müəyyən qrupların

tərkib hissəsi olduğumuz kimi müəyyən qruplardan da uzaqlaşmış oluruq. Bu, həyatın qaydasıdır. İnsan sosial varlıqdır, ona görə də təbiəti etibarilə, özünü hansısa qrupa aid etmə ehtiyacı hiss eləyir. Bu mövzuda Hevston "koqnitiv sərfiyat" ifadəsindən istifadə eləyir və bunun "həddindən artıq informasiya yüklənməsindən qurtulmaq üsulu" olduğunu açıqlayır. Ali Osman Abdurrezzak bu barədə yazar ki, fərdin təkbaşına qərar vermə, hərəkət etmə, paylaşma, özünü sigortalaşma, aid olduğu sinfin dinamikası ilə hərəkət edə bilmə kimi davranışları hərtərəfli düşüncə formasının meydana gətirdiyi sosial refleks olaraq görülməkdədir.

Bu gün seçimlərin çoxluğu keyfiyyətin bəlli olmasına üçün deyil. İstehlakı təmin eləyənlər gənclərdir. Onlar üçün hazırlanmış bir duyğular sistemi var və bu sistem gənclərin orada özlərini rahat hiss etmələrinə hesablanıb. Attali bu barədə yazar ki, müxtəliflik gəncliyi öz mədəniyyəti, qəhrəmanları və müzakirələri ilə var olan başqa bir cəmiyyət vəziyyətinə salır. Ona gələcəkdəki istehlak vəzifəsini öyrədir. Üsullara boyun əymək, başqalarının arzularını istəmək, dünyadakı hər şeyə sahib olmağa çalışaraq qrupla bütünləşmək, amma böyüklərdən özünü ayırmak üçün də yeninin izi ilə addımlamaq. Musiqi artıq əlaqədir; yəni sadəcə qrupların böyüklərə qarşı gənclərin bir yerə topluşmasını təmin eləyən bir şou və ya şəxsi fərqliləşmə deyil.

Azərbaycan musiqisində də zamanla bu kimi hallar müşahidə olunub. Hələ xalq mahnılarımızda biz xalqın azadlıq mübarizəsinin, insanların əzildiyi, xor görüldüyü quruluşlara etirazını görə bilərik. "Koroğlu" dastanında Koroğlu və dəlilərinin xanlara, xotkarlara qarşı mübarizəsi xalqımızın əyilməzliyindən, mübarizə əzmindən xəbər verir. Xalqımız heç vaxt zalima boyun əyməyib. Hər zaman bir olaraq zülmə, istibdada qarşıavaşıb.

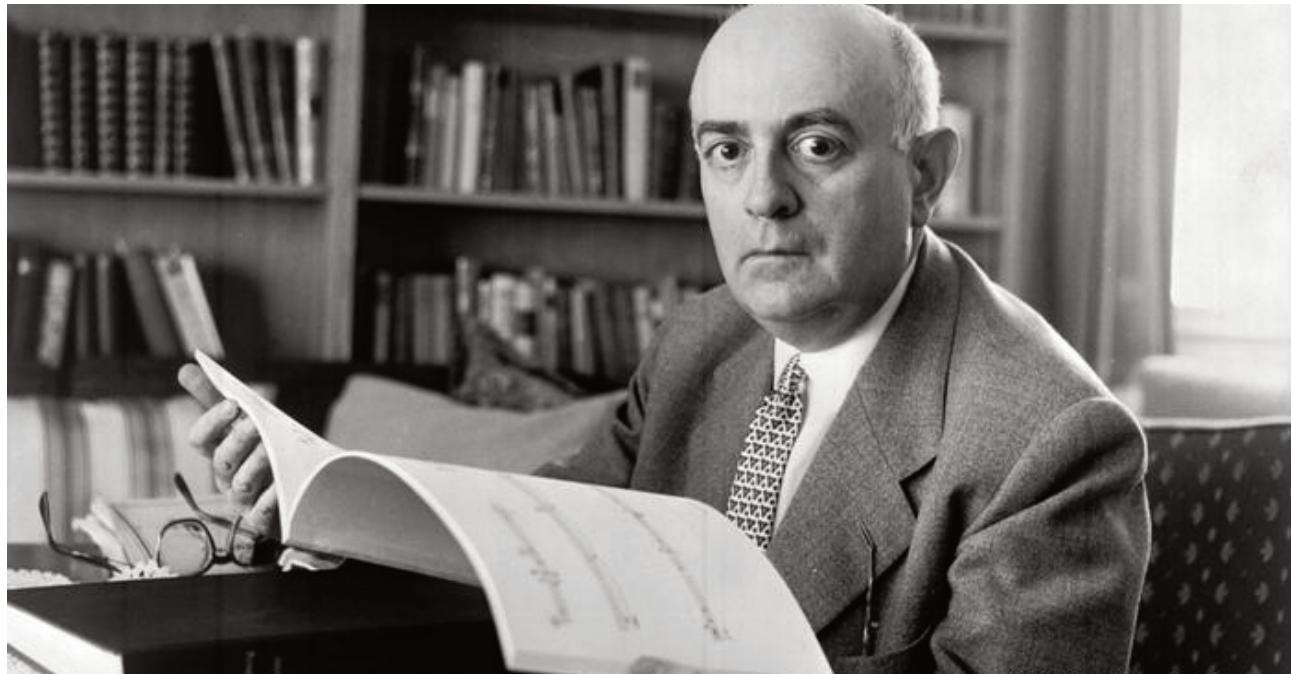
Ancaq bəzi ifaçıların tarixin axarından süzülüb gələn mahnılarımızda sözləri dəyişərək, istədiyi şəklə saclaraq oxuyurlar. Tofiq Quliyev belə ifaçılar haqqında deyib: "Xalq mahnı və təsniflərinin əvvəlki, daha müvəffəqiyyətli mətninə məhəl qoymayıb "orijinallıq" xa-

tirinə onları yeni sözlərlə ləntə yazdırın müğənnilər unudurlar ki, mətndəki dəyişiklik mahnının musiqi variantına əsaslanmalıdır”.

Flora Xəlilzadə məqalələrinin birində “Qaragilə” barədə yazır ki, mütəxəssislər bu mahnının Təbrizdə, ya da Arazın sahilboyu yaşayış məskənlərində yaradığını vurğulayırlar. Çünkü o dövrde heç bir qızın yataq otağına nişanlığını və ya sevgilisini buraxmazdalar. Bu mahnını adətən “Gəlmışəm otağına oyadam səni” şəklində oxuyurlar ki, bu da yanlışdır. Əslində isə nənələrimiz mahnını həmişə “Gəlmışəm o taydan, oyadam səni” şəklində oxuyublar. Mahnının yarandığı yeri nəzərə alsaq, hər şey aydın görünür. Üstəlik, əsas ifaçısı əfsanəvi Rübəbə Muradovanın Ərdəbildən olması da mahnının taleyində çox ciddi rol oynayıb və xalqımızın yaddaşındakı və ruhundakı cənub həsrətini dilləndirib.

“Ayrılıq” mahnısı... Bu xalqın, bu millətin ağrısını, acısı bundan yaxşı ifadə etmək olmaz. İki əziz, doğma insanın ayrılığı, hərəsinin bir tayda çəkdiyi iztirab və xiffət... Yaqub Zurufçunun unudulmaz ifasında dinlədiyimiz bu mahnında xalqımızın həm yaşadığı zülməri, həm də bu zülmərə qarşı olan barışmaz mövqeyi eks olunub.

Sosiologyanın qurucularından olan Maks Veber XX əsrin əvvəllərindən etibarən, musiqi sosiologiyasının ortaya çıxması ilə əsas anlayışlar və düşüncə formalarını müəyyən edib. Veber bu mövzuda yazdığı kitabında musiqi alətlərinin istehsalında standart üsulların seçilməsi ilə başlayıb və bir çox mövzunu musiqi sosiologiyası ilə bir yerdə dəyərləndirib. Rasionallıq da musiqi sosiologiyası ilə bir yerdə dəyərləndirilən mövzular arasındadır.

Filosof, sosioloq, bəstəkar Teodor Adorno

Musiqi sosiologiyası mövzusunda görülən işlərin ən diqqətçəkənləri heç şübhəsiz ki, Teodor Adorno ya aididir. Adorno 1944-cü ildə musiqinin istehsal vasitəsinə çevrilməsini və bu sayədə də onun sənayeləşməsini yazdı. Adorno 1944-cü ildə Horkhaymerle birgə aparlığı bir araşdırmanın nəticəsində “mədəniyyət sənayesi” adlandırdığı anlayışı analiz edib, musiqinin insanlar və kütlə üzərində nə qədər təsirli olduğunu konkret faktlara qeyd edib.

Çarlz Keylin təbiri ilə desək, musiqi sosiologiyası, musiqi fəaliyyətləri, sosiallaşma və utopik arzu və təxəyyülü birləşdirən ifadə olduğu üçün bir növ keçmişə nəzər salmaqdır. Əsas musiqi sosiologiyası düşünəcəsinə görə, hərəkət halında olan insanların mücərrəd cəmiyyəti əmələ gətirməsi kimi hərəkət halında olan səslər də mücərrəd musiqi anlayışını əmələ gətirir.

Musiqi sosiologiyası barəsində yazib Corc Simmeli qeyd etməmək olmaz. Simmel 1858-ci ildə yeddi uşaqlı bir yəhudİ ailəsinin sonbeşiyi olaraq Berlində dün-yaya gəlib. 1874-cü ildə atasının vəfat etməsində sonra Simmel ailəsi çox çətin günlər yaşadı. Ailə dostu və Simmelə böyük sevgisi olan Xulius Fridlander Simmeli musiqi sahəsinə təşviq etdi. Beləcə Simmel fəlsəfə, sənət tarixi və sosial psixologiya sahəsində təhsil alacağı Berlində bir dost tapmış oldu. İntellektual maraqları və sosiologiyaya böyük xidmətləri ilə dövründə və sonrakı dövrlərdə digər elm adamlarından ayrılan Simmel XX əsrin əvvəllərində sosiologiyaya yeni bir anlam qazandırib. Bu tərəfi ilə də müasir sosiologyanın “qurucusu” olaraq anılır.

Simmel ilə eyni vaxtda əsərlər yaranan sosioloqlar Emil Dürheim, Georq Lukas və Maks Veberdir. Sənəti karyerasının əsaslı tərkib hissəsinə çevirən Simmel estetika sahəsində çox dəyərli əsərlər yadigar qoymuşdur. Simmeli sənətlə əlaqəsi tekce nəzəri deyildi. O, həmçinin, dövrünün sənətçiləri ilə dost idi. Bu sayədə o, həmin sənətlə birbaşa əlaqəyə girib və həssas estetik tənqidə iyi olənib. Florensiya, Milan, Paris tarix boyu sənətin mərkəzi olublar. XX əsrin əvvəllərində isə bu şəhər Berlin idi. Simmel müxtəlif sənət-

çiləri və intellektualları gecə toplantılarına dəvət edirdi. Bu qonaqların arasında rəssam Maks Liberman, sənətçi Henri van de Velde, şairlər Rayner Mariya Rilke və Stefan Corc, filosof Anri Berqson və digərləri vardi. Bundan başqa, Simmeli dövrünün ən böyük heykəltəraşı olaraq gördüyü Rodinlə də isti münasibətləri vardi. Höte, Kant, Şopenhauer, Nitşe və nəhayət, Berqson Simmeli ən sevdiyi və dəyərləndirdiyi düşüncə adamları idi.

Simmeli sənət haqqında düşüncələri Qərb intellektual tarixinə əsaslı təsir göstərib. Musiqinin şisirilmiş təhsil dəyəri olduğuna inanan Simmel, musiqinin eyni zamanda insanın daxili dünyasını və həyatın bütün sahələrini bəzəyib gözəlləşdirdiyini düşünürdü. Musiqinin bizdə yaratdığı və bize aid olduğunu düşünübümüz bütün həyacan və yüksəlmə anlarında notların içində əriyərək insanın əhval-ruhiyyəsini tam da hiss etdiyi yerin zirvəsində buraxdığını qeyd eləyir.

Simmel sözsüz musiqiyə daha çox önəm verirdi. Gənclik illərində Simmel musiqi ilə əlaqədar fikirlərinə etnologiyani da daxil eləyib. 1882-ci ildə nəşr olunan “Musiqi barəsində psixoloji və etnoloji düşüncələr” adlı əsərində təkamül nəzəriyyəsinin əsas görüşləri ilə Darvinin tarixi baxımdan musiqinin sözdən əvvəl inkişaf etdiyi nəzəriyyəsini müzakirəyə çıxarıb. Simmel görə, ilk dəfə söz yaranıb. Həm ritm, həm də modulyasiyaya istinadən mahnının ruhunda duyğularla çulğasan söz yerləşir. Simmel görə, əvvəlcə söz, sonra vokal musiqi, sonra da instrumental musiqi yaranıb. Bu, əslində, Simmeli etnoqrafik materialları üzə çıxararaq daha da sərt təkamülü mövqe ortaya qoymasıdır.

Musiqi həm də cəmiyyətə aid simvol və formaların mənalarını bilərək şərh etməyi tələb edir. Bu simvol və mənalar sosial müəyyənləşdirmələrin nəticəsində əmələ gəlir. Məsələn, italyanlar, almanlar, fransızlar və s. digər böyük xalqların sosial həyatındaki dəyişikliklər, üsyanlar, inqilablar sənət həyatında da şübhəsiz ki, öz əksini tapıb. Fransız inqilabı bunun bariz nümunəsidir. Məsələn, Fransua Qossek inqilabdan təsir-

lənərək musiqilər bəstələməyə başlamışdı. Bundan əvvəl Qossek saraylarda musiqilər bəstələyərək zədəganların hörmətini qazanmışdı. Sonradan isə inqilabın əsas fiqurlarından birinə çevrildi. Bu göstəriş digərlərindən fərqli olaraq saf və təmiz idi. On min nəfərlik xorun ifa etdiyi “Te deum” və minə qədər nəfəslə alətin ifa etdiyi marşı buna nümunə gətirmək olar. Başqa bir nümunə kimi Mehulu göstərmək olar. Mehul Qossek dən daha mülayim və sevimli idi. Bundan başqa, Qossek və Mehul ilə birlikdə önəmli bəstəkarlardan biri də Luici Çerubini idi. Ancaq onun musiqi anlayışı ilə Napoleonunku uyğun gəlmədiyinə və dövrün yüngül musiqisinə alışmadığına görə bu sahədə çox az tanınıb. Bir bəstəkar var ki, öz qorxusuzluğunu və dönməzliyi ilə fərqlənir. Bu dövrün görkəmli bəstəkarı Fransua Lesyordur. Məşhur rəssam Estaše Lesyorun qardaşı oğlu olduğuna dair fərziyyələr vardır. Büyük bəstəkar Hektor Berliozen müəllimi idi. Lesyor kilsə musiqisi ile yeni, axıcı musiqini birləşdirib. Büyük orkestrlərlə işləmək istəməsi dövrün din adamlarını qorxudurdu. Sonra isə teatr musiqiləri yazmağa başlayıb. Bir müddət sonra isə konservatoriyada müəllimlik etməyə başlayır və onlarla tələbə yetişdirir. Bu tələbələrin arasında ikisi xüsusi fərqlənir; adını andığımız Hektor Berlioz və Şarl Queno.

Bilen Işıktaş bir məqaləsində maarifçiliyin ən məşhur nümayəndələrindən olan Jan Jak Russonun fikirlərinə yer verir. Russo yazar;

“Ahəng və tək-tək səslər hecələrlə doğulur, güclü duyğular bütün orqanları dilləndirir və insanın səsini onların əzəməti ilə çevrələyir; beləcə şeirlərin, mahniların və sözün ortaqq mənşəyi olur. Ritmin yenilənən və ölçülü dönüşləri, vurğulardakı melodiya ton dəyişkənlilikləri, dillə birlikdə şeiri və musiqini yaradıb”.

Russo həmişə musiqiyə böyük önəm verib. Nəstin Akan “Russo və musiqi” məqaləsində qeyd edir ki, Russonun musiqiyə ilk dəfə marağının himayəsində yaşadığı Madam de Varens sayesində yaranıb. Vol-

terin “Fəlsəfi məktublar”ından təsirlənib. Özü üçün musiqinin çox uyğun olduğunu qərarlaşdırırdan sonra kafedralın musiqi müəllimindən dərslər almağa başlayıb. Bundan sonra da musiqi dərsləri verərək, not köçürərək, musiqilər bəstələyərək daima musiqi ilə iç-içə olub. 1741-ci ildə Parisə getməsinə səbəb də, musiqiyə duyduğu dərin sevgisi idi. Burada yeni not sistemini Dijon Elmlər Akademiyasına göndərsə də müsbət cavab almadı. 1743-cü ildə Venesiyada Fransa Konsulluğunda işlədiyi vaxtlarda italyan musiqisinə heyran idi. Bu heyranlığını “Etiraflar”ında dilə gətirmişdi. Bundan əlavə, Russo “Dəcəl pərilər operası” adlı opera da yazıb. Opera 1745-ci ildə səhnələşdirilib. Bu sayədə Russo dövrünün ən böyük musiqicisi Jan Filip Ramo ilə tanış olur.

Mehmet Birekul bir məqaləsində, Avropada XVII əsrən başlayaraq inkişaf eləyən vaxt ərzində sosial, siyasi və iqtisadi həyatda əsaslı dəyişikliklər olduğunu yazaraq müasirləşmənin get-gedə bütün dünyaya yayıldığını ifadə etməkdədir. Təbii ki, qeyri-ixtiyari olaraq həmin dövrün mədəniyyət və incəsənət aydınları da bu prosesdən təsirlənmişdi. Xüsusilə də Adorno və Sorokin bu baxımdan çox fərqlənir. Adorno saatış məhsuluna çevrilən musiqinin və mədəniyyətin böyük güclər tərəfindən manipuliyasiya vasitəsinə çevrildiyini qeyd edir. Xüsusilə də son bir neçə əsr-də böyük yol qət eləyən və sosial həyatın mərkəzinə çevrilən kapitalizm anlayışı bunun ortaya çıxmasına şərait yaradıb.

Adorno XIX əsrən musiqinin daha azad olduğunu və bunun azadlığın son əsri olduğunu qeyd eləyir. Radio və televiziyanın inkişafı musiqi istehsalının, ən kiçik şəxsi istehsalın belə qarşısında divar hörmüşdü. Adorno artıq musiqinin pulu əlində saxlayanların istəyi ilə yaradığını və şəkilləndiyini qeyd eləyir. Müasir musiqi musiqinin imitasiyasıdır. Elm və texnikanın inkişafı ilə dəyişən musiqi insandan uzaqlaşır.

Adorno əsas problem kimi yadlaşmanı göstərir, xilas yolunu isə xalq musiqisində görür. Nə vaxtsa, Motsartın, sonra isə Offenbach və Strauss kimi xalq mu-

siqisinə əsaslanaraq opera və operettalar bəstələməyin bu gün mümkün olmadığını yazır.

Musiqi çox böyük tarixi inkişaf yolu keçib. Hər dövrün ruhunu, təbiətini əks etdiriblər. Ona görə də müasir, xaotik dünyamızda o musiqilər tam olaraq dərk və hiss olunmaya bilər ki, bu da çox normaldır. Bax, Beethoven kimi dühaların əsərlərini dinləmək və bu əsərlərdən zövq almaq üçün ruhumuzu keçmişə sa-yəhətə hazırlamalıyıq. O musiqilər sayəsində biz həmin dövrlərdə Avropanın o məşhur küçələrində gəzirik, dalanlarında azıraq, qəfildən qulağımıza musiqi sədaları gəlir və o musiqi bizi hansısa məşhur bir musiqi salonuna gətirib çıxarır. Ruhumuzun ən dərin qatlarında dolaşan notlar bizə heç vaxt yaşamadığımız duyğuları yaşıdır. Gözlərimizi maddi dünyanın sıixin-tılara bağlayırıq, sənətə, zərifliyə, estetikaya açıriq. Dövrlərdən-dövrlərə, yollardan yollara keçirik və bizi Üzeyir bəyin "Arazbarı"sı səsləyir uzaqdan... Görəsən, Üzeyir bəyin dövründə o musiqilərdən həzz alanlar hansı duyğuları yaşıyirdi? Nələr keçirdi qəlb-lərindən? Üzeyir bəy o musiqileri yazanda hansı əhvalda, hansı duyğularda olub? Üzeyir bəy bütün maddi və mənəvi çətinliklərə sinə gərərək Azərbaycan musiqisini dünya musiqisinin tərkib hissəsinə çeviriib. Məhz onun sayəsində böyük bir məktəb yaranıb, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov kimi nəhənglər yetişib. Təbii ki, bütün dövrlərdə olduğu kimi, Üzeyir bəyin dövründə də onu müxtəlif formalarda sıxan, manəelər yaranan, böhtanlar atan, "Günəşi göydə danan"lar olub və məhz onlar Üzeyir bəyi daha da gücləndirib, əzminə əzm, iradəsinə iradə qatıb. Nitsə əbəs yerə deməyib ki, məni öldürməyən məni gücləndirir.

Görkəmli bəstəkar Rutland Bouton "Musiqi elmi və sənəti" adlı məqaləsində yazır:

"Musiqinin də digər sənətlər kimi 2 istiqaməti var; emosional ifadənin və ünsiyətin dilidir. Bundan əlavə, gözəllik anlayışının səslərlə rəsminin çəkil-məsidir. Gözəllik anlayışı insandan insana, dövrdən - dövrə dəyişir. Musiqi ilə küy arasında nizamlı hava dalğaları ilə nizamsız hava dalğaları arasındaki kimi

fərqlər vardır. Emosiyaların ifadəsində musiqili səsin akustik əsası riyazi qanunlar ilə birləşəndə musiqili səs sənətə çevirilir. Musiqini yaşadan həyat impulslarıdır. Onun inkişafına şərait yaranan və az sayda əsərin birbaşa emosional məna daşıdığı zamanı belə geridə qoyaraq ölümsüzlük qazanmalarını təmin eləyən qanunlar gözəllik anlayışını yaradır".

Bouton deyir ki, musiqini sənət səviyyəsinə qaldıran onu yaranan qanunlardır. Bu qaydaların uzaq olan ənənəvi musiqi haqqında isə yazır:

"Xalq musiqisi şüurlu sənət olmamasına baxma-yaraq, təbii ki, musiqilidir. Xalq musiqi alətləri olan qaval, skripka ustalıqla ifa edilirdi. Ancaq bu vəziyyət musiqili ustalıqdan daha çox, qaval və skripka ifası ilə bağlı idi. Emosiyaları ifadə etmək məqsədi ilə instinkiv impulslarla meydana gələn və musiqinin ilkin nümunələri olan xalq musiqisi başlangıçda müəyyən qayda-qanunlara görə istehsal edilmirdi. Ancaq sonradan bu doqmatik ənənə onun qorunmasına kömək elədi və inkişafına şərait yaratdı".

Sosial-iqtisadi həyat musiqi ilə birbaşa bağlıdır. Bizim işimiz, qazancımız, ətrafımızdakılara münasi-bətimiz, onların bizə münasibəti, həyata baxışlarımız və maraq dünyamız musiqiyə olan baxışlarımızı əks elətdirir. Hətta yaşadığımız yer belə musiqiyə baxış-larımızı dəyişə bilər. Qarşımıza çıxan adamlar bizə musiqinin fərqli tərəflərini göstərə, müxtəlif musiqilər dinləməyimizə yol açə bilər. Rok dinləmədiyimiz halda gündəlik rock dinleyicisinə çevrilə bilərik. Əvvəller çox ağır və mənasız görünən musiqiləri, mah-nıları sevə bilərik. Eyni zamanda, o vaxta qədər din-lədiklərin sənətə çox mənasız və gülməli görünər. Özünü "mən necə bu musiqilərə, mahnilara qulaq asa bilmişəm?" şəklində danlaya bilərsən. Kitab oxuyarkən dinlədiyimiz mahnilarla ev işləri görərkən dinlədiyimiz mahnilər çox fərqli ola bilər. Bəzən bunları qarışdıranda nəyinsə çatmadığını və ya artıq olduğunu hiss eləyərik. Bütün bunlar musiqinin həyatımızda nə qədər önemli yerə sahib olduğunu sübutudur.

Musiqi bəşəridir, qlobaldır. Bir mahni çıxır və bü-

Rus bəstəkarı Dmitri Şostakoviç

tün dünyaya yayılır. Ennio Marrikonenin film musiqilərini bütün dünya heyranlıqla dinləyir və sevir. Görkəmli bəstəkar Dmitri Şostakoviç bu barədə bir çıxışında demişdi:

“Mən bəstəkaram, Yer kürəsinin bütün xalqlarına ünvanlanan bir dilə sahib olan sənətin nümayəndəsiyəm. Musiqinin dili hər zaman insanlığın ortaq dili olacaq. Çaykovski, Qlinka, Motsart, Verdi və Mu-sorqski kimi bəstəkarların operaları və digər əsərlərinin alovu insan yaddasından heç vaxt sönməyəcək humanizmin ölümsüz düşüncələrinin izlərini daşıyır. Azad insanların birliyi Bethoven tərəfindən 9-cu simfoniyada dahiyənə bir şəkildə simvollaşdırılıb”.

Eyni musiqi təfəkkürü və ənənəsi Şostakoviçin sevimli tələbəsi, dahi Qara Qarayevin möcüzəvi

musiqisində də əsaslı şəkildə davam elədi. Eyni zamanda, böyük Fikrət Əmirovun milli musiqimizlə dünya musiqisinin vəhdəti olan zəngin irsi musiqi-nin bəşəriliyinin, dünyəviliyinin bariz nümunəsi-dir.

Bütün bu yazınlardan belə bir nəticəyə gəlirik ki, musiqi ilə sosial-iqtisadi həyat hər zaman iç-içədir. Musiqi bizə təsir elədiyi, dəyişdirdiyi kimi, biz də ona təsir edir, onu dəyişirik. Əsrlərin sınağından çıxıb indiki vəziyyətinə gələn musiqi əsrlerdən sonra da dəyişiləcək və gələcək nəsillərə ötürüləcək. Onun bəşəriliyinin, dünyəviliyinin sırrı də budur; Təbiətin özündə, ruhunda musiqinin olması və onun bir parçası olan insanın özünü musiqidən kənardə təsəvvür belə edə bilməməsi.

İlkinliyin dəyişməz çöhrəsi

Qış/2021

Hərdən adama elə gəlir ki, daha bu mövzuda mümkün olan nə varsa araşdırılıb. Deyilib. Yazılıb. Qurtarib! Tədqiqat mövzusu kimi ən qədimi, ilkin olanlardandır. Amma bir qaçılmaz reallıq da var; milli mədəniyyətin təməlində dayanan meydan, xalq oyunları, mərasim toplantıları, şəbih olayları mövzusu bir növ pəncərə, eynək, saf ayna şüşəsi kimidir. Elə ki, sonsuz maraq duyğusu ilə əlini uzadıb bu saf aynanın, eynək və pəncərə

şüşəsinin üstünü tutan şehi, nəmi silirsən, gözlərin öündə yepye ni, heyrətamız bir aləm açılır. Dəfolunmaz bir istəklə o aləmdə yaşamaq, o aləmin gizlinlərinə, xəyal dünyasına varmaq istəyirsən. Xalq yaddaşının ata-ana ocağı, necə deyərlər, “dibək daşı” kimidir bu aləm. Ssenarisiz, rejissorsuz səhnə kadrlarıdır. Milli mədəniyyətimizin hansı örnək xəzinəsinə göz atırsansa, xalq ruhunun daşıyıcıları olan o səhnələrdən ölümsüz fragmentlər birər-birər boy göstərir. Deyək ki, ana kitabımız “Dədəm Qorqud” dastanından bir əsintisi gəlir. Xatırla-yaq, ənənəvi məclislərdən biri qurulub. Meydan yeni bir şadýanalıq havasıyla aşib-daşır. Elə bu vaxt gözlənilməz olay baş verir. Şidirgi çal-çağır havasından başı dönen buğa meydana hücum çekir. Bunu gözləməyən meydan əhli təşviş içindədir. Elə bu vaxt hələ də daşıyacağı adın məramınca yenilməz güc-qüvvət toplayan gənc oğlan vaxt itirmədən meydana çıxır. Qızğın buganı ram edir. Ozanlar ozanı Qorqud ata onun bu igidliyini ürəkdən öyür, ona Buğac adı verir və gələcəyini qutlayır: “Adını mən verdim, bəxtini, taleyini uca olan Allah versin!”

Unudulmaz səhnədir və hesab edirəm, bu, bizim xalq, meydan oyunlarının bitkin versiyasının yazılı ədəbiyyatımıza yansıyan ilk nümunələrindəndir.

Bələ nümunələr “Koroğlu” dastanının ayrı-ayrı qolları hücrəsində oyur-oyur oynamaqdadır. Deyək ki, dil əzbəri olan bu unudulmaz misralarda:

**Pəhləvanlar kisvət geyib, yağlanır,
Cümlə bəzirganlar burda əylənir.**

İki misralıq fikirdir. Amma mahiyətinə varanda bir

İllüstrasiyalar Ayxanındır

kitablıq mətləb var; yəni burası elə bir meydandır ki, dünyyanın ən müxtəlif guşələrindən gələn, eyni zamanda, elin ən ünlü kəsləri bu meydana cəm olur, yol yorğunluqlarını, gündəlik problemlərini, yaşayış qarğışalarını, iztirablarını burada unudurlar. Burası bir tamaşa meydanıdır. Rəqib əli yapışa bilməsin deyə bədənlərinə yağ çəkmiş pəhləvanların, meydangır çalıb-çağıranların, şəhib ustalarının bir araya gəldiyi məkandır burası.

“Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun”, “Dəli Kür”, “Yeddi oğul istərəm”, “Dərviş Parisi dağıdır” və s. filmlərində əbədiləşən kadrlar var; bacadan şal sallayanlar, qulaq falına çıxanlar, bəxt sınayanlar, bayramlıq üçün papaq atanlar, yumurta döyüşləri, xoruz döyüşdurmələri, üzüksallama, qulaq fali ayınları... Bütün bunlar meydan oyunlarından, şəbih ənənələrindən gələn bəlli kodlar, elementlərdir. Eləcə də “Kosa-kosa”, “Qodu-qodu” oyunları.

Folklor araşdırmaçıları, ədəbiyyatlaşmışlıq elmi adıçəkilən və çəkilməyən çoxsaylı folklor gələnəkləri haqqında yetərinçə bəhs edib. Xalq yaradıcılığı, mifologiyadan gələn yaradıcılıq faktları olaraq bu mövzuda geniş tədqiqatlar aparılıb. Daha çox araşdırma sahəsi olaraq, daha çox mövzu aktuallığı, xalqın, millətin keçib gəldiyi zamanın, mühitin gerçek tərəfini öyrənmək baxımından. Ancaq zaman tədqiqatçılar bu mədəniyyət xəzinəsinin topluma bəxş etdiyi, yaşatdığı estetik zövq mövzusunun üzərindən sükutla keçilib. Yəni bəlli folklor nümunələrinin yaranma tarixi, meydan oyunları və şəbihlərin geniş yayıldığı ərazilər, bəlli nümunələr folklorşunaslıq faktı kimi tədqiq edilib, ancaq xalq ruhunun, xalq inancının gerçek ifadəçiləri olan bu mədəniyyət xəzinəsinin yaranmasına vəsilə olan zəruri məqamlar arxa planda qalıb. Belə deyək, folklor, xalq yaradıcılığı küll olaraq mədəniyyət faktı kimi öyrənilib, ancaq onun estetik mahiyyəti, yaranma, var olma səbəbi, bu xəzinənin cəmiyyət həyatının hansı boşluqlarını doldurmalı olduğu zərurəti əhatəli şəkildə öz ifadəsini tapmayıb. Bu xüsusda biz daha çox kino mətbəximizə, ekran-efir məkanlarına borcluyuq. O səbəbdən ki, çoxylü meydan oyunlarının, şəbih mərasimlərinin cəmiyyət həyatına bəxş etdiyi estetik yaşamı epizodik fonda olsa da belə, kino, ekran-efir təsərrüfatımız daha qabarlıq şəkildə ifadə edə bilməşdir. Məsələn, “Yeddi oğul istərəm” filmində Novruz bayramı şadyanalığını əks etdirəm “Kosa-kosa” səhnəsində izləyici həm məşhur mahnisini oxuya-oxuya heybəsini dolduran Keçəpapağı, həm evlənmək arzusu ilə qovrulan, bir oyunu ilə “keçini qoyn eyləyən” Kosanı görür, həm də bu xoş meydan

oyunu fonunda bütün qayğılarını, dərd-sərini, həyat problemlərini unudub bir anın xoşbəxti olan meydan əhlini... Üz-gözlərini tük basıb, vaxtsız qocalığın ağır yüksü üstlərinə çöküb, əyin-başları tökülb,ancaq tamaşa-sına durduqları şübhə onları gözləri yaşarınca güldürür. Yegane tek dişlərinin görünməsinin, ağızlarındakı yaş-mağın sürüşməsinin, üz-gözlərinin dərin qırışlarının gö-rünməməsinin belə fərqində deyillər.

Həmin anlarının bəxtəvərləridirlər. Dünyanın ən böyük estetik zövqünü yaşayırlar. Ürəklərində kinə, kibirə yer qalmayıb. Təmizlənmə, paklaşma məqamında-dırlar. Həmin anda upuzun saqqalı, güclə seçiləcək buy-nuzları, bəzi hallarda uzanıb-uzanıb yerə çatan “quyruğ” yerə dəyən, görkəmi ilə meydanı dolduran şübhəçi-lər belə bu səhnəni izleyənlərin gözü önündə səadət, sevinc, gülüş mələkləri kimi görünür. Yəni seyrçi hər hansı “şeytanlığın” içində belə, səmimiyyət, təbəssüm ilahisi arayır. Onu tapır. Ona sığınır. Necə deyərlər, kö-nüll qaranlıqlarını aydınlaşdır. Anın xoşbəxtliyini yaşayır. Bu hali hər dəfə yeni bir meydan oyunu, şübhə tamaşa-ları ilə yenidən yaşamaq arzuya dönür. O meydanın, o şübhə gününün yolu gözlənilir. Gəlir Novruz günlərinin məşhur yumurta döyüşləri, papaq atdı, qulaq falına çıxma mərasimləri. Bu adət-ənənənin insana yaşatdığı xoş əhval-ruhiyyə, verdiyi zövq... Mübağiləsiz demək olar ki, bu səhnələr, xalq yaradıcılığı nümunələri böyük teatr, səhnə mədəniyyətimizin təməlinə qoyulan özül daşları kimidir. Böyük teatr həyatımız o köklərdən gəlir. Səhnə tariximizin ilk qaranquşlarından olan, “Hekayəti - Molla İbrahim Xəlil kimyagər”in misi qızılı çevirə bil-mək gülüşü, “Ölülər”in məşhur qəbiristan toplantısı hə-min meydan oyunlarının daha genişlənmiş, daha “ahil-lanmış”, daha cilalanmış şəkilləridir. Sadəcə, bu mə-qamda önə çıxan situasiya yeni mahiyyət daşıyır; saf, xoş gülüş, ironiya, kinayə, rişxənd tonuna keçir. Mahiyyət-sə yerində qalır. Yəni hər iki halda, hər iki tonda mey-danı dolduran gülüş cəmiyyəti, toplumu və fərdləri mə-nəvi paklığa, təmizlik aləminə səsleyir.

Onu yeniləyir, özünü-özünə tanıdır.

Meydan, xalq mərasim oyunları, şübhələr mədəniy-

yət tariximizdə Yerin, Göyün, Dünyanın öz poetik ifadəsini tapdıgı ölümsüz mənbələrdir. Dünyanın, bəxtin, taleyin sirlə bilməcələrinə, gələcəyin gerçəyə çevirə biləcəyi gözləntilərə, açılmaz qıfillara qulaq falları, qapı pusmalar, üzük sallamalar, suda iynə gəzdirməklə açar salan vergili bilgilərimiz düşündüklərini və qənaətlərinə ilk növbədə meydan oyunlarının, şəbih tamaşalarının dilindən anladıblar. Bir ağızdan xəbər almaq istəyiblər ki:

**Qodu-qodunu gördünümüzü?
Qoduya salam verdinizmi?
Qodu burdan keçəndə
Qırmızı donunu gördünümüzü?**

Ən çox dumanlı-sisli, qaranlıq günlərdə oxunan, dil əzbəri olan nəğmədir bu... İfaçı üçün Qodu xoş günün, aydınlığın, işığın daşıyıcısı olan, libası, qırmızı geyimi səhəri simvolizə edən mifik varlıqdır. Arzuolunmaz günlərdə bu mifik varlığın belə xoş ovqatla xəbər alınması sixıntı çökən hər kəsə toxtaqlıq verir. Anladır ki, ümidsiz olmayın, işiq, Günəş, sevinc simvolu olan Qodunun nəfəsi duyulmaqdadır, lap elə indicə gəlib yanınızdan keçəcək, öz qızılı geyimiylə dünyanızı işıqlandıracaq. Bəxtinizə gün doğacaq. Dörd misralıq bu şərqi ilk növbədə estetik zövq, yaştı mənbəyi, müjdəcisi kimi yaddaşlara yansır. Bütün hallarda xalq yaradıcılığı, meydan oyunları bu vacib missiyaya hesablanıb.

“Estetik təsir, estetik yönəltmə” yazıram və yadına memuar ədəbiyyatdan tanış olan səhifələr düşür; deməli, görkəmli maarifçi yazılımız Əbdülrhəhim bəy Haqverdiyev ötən əsrin əvvəllərində mədəniyyət besiyi Şuşada ilk xalq tamaşasının əsasını qoyur. Proqram Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasından Leylinin ölümü səhnəsi əsasında hazırlanır. Məcnun rolunda böyük müğəm ustası Cabbar Qaryağdioğlu, Leyli rolunda məşhur xanəndə Keçəçi oğlu Məhəmməd tamaşaçı qarşısına çıxır. Və bu oyunu yeniyetmə marağının ilə izləyən, gələcəyin dahi bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyliyə ölməz “Leyli və Məcnun” operasını yazdıracaqdır. Deməli, kiçicik

bir xalq tamaşası gələcək zamanlar üçün əbədi var olacaq, səhnələr titrədəcək möhtəşəm bir sənət abidəsinin təməlini atır. Estetik zövqün milli təfəkkürə, düşüncəyə verdiyi stimulun parlaq nümunəsidir bu... Günümüzün, yaşamımızın ayrılmaz parçasına çevrilən teleməkanlar, mobil telefon şəbəkələri, kompüter gerçəklikləri nənə-babalarımızın “Şehrli güzgü” nağıllarının, xəyallarının gerçəyə çevrilməsinin isbatı deyilmi? Hələ bir, uçan xalça-sürəti saniyelərlə hesablanan uçaq vəsi-tələri paralelləri... “Qarpız arabaların, kağız gəmilərin” köynəyindən çıxan buzqırın gəmilər, katerlər... Bütün bunların hər biri ilkin yaradıcılıq amilinin doğruduğu estetik zövqün, heyranlığın cəmiyyət həyatına daha böyük, ərdəmli şəkildə nüfuz etməsi, daha geniş ölçüdə reallaşması deyilmi? Hansı yönənən göz yetirsək görərik ki, bu günün gözüyle baxanda, haradasa bəsit, sadə, xəyalperəstlik nümunəsi olan o ilkin xalq oyunlarının, şəbih tamaşalarının estetik təsiri, oyadıcı, səfərbəredici niyyəti çağdaş həyatımızın dünyaşöhrəti mədəniyyət abidələrinin meydana gəlməsində əsaslı, əvəzsiz bazis rolu oynayıb. Xalq, toplum arzusunun reallığa dönüş məqamının kökündə o sadə, hər cür ritorikadan uzaq estetik zövqü formalasdır, ilkinliyinə vəfali nəsnələr dayanır.

Unutmamalıyıq. Hər cür multikultural, hər cür “izmlər” basqısının tünlüyü şəraitində belə, o ilkin təməllərin, mədəniyyət “babalarının” milli ruha, düşüncəyə yansındığı heyranlıq dolu estetik zövq mənbələrimizə sahib çıxmaliyıq.

Avropa parlaq görüntülər arxasında yürüdükcə yaponlar keçmişin ətrini yaşıdan, tarixə vəfali, əslərin aşınmasına məruz qalmış “solğun rəngləri” sevdilər. O rəngi qorudular. O rəngə sahib çıxdılar və özlərini o rəngdə tapdılardı. O rəng köhnəliyin, geriliyin yox, sözün geniş mənasında özünə, soy-kökə, ilkinliyə bağlılığın rəngidir. Əbədi rəmz, dəyişməz çöhrədir. O çöhrədə əks olunan nə varsa, gül ləçəyi, bulaq suyu, ana südü kimi saf, təmiz və əbədidir... Estetik hadisənin idrak aləmini, düşüncəyə bu yönənən yansığını isə isbat etməyə lüzum qalmır.

Ələkbər Salahzadə vadisi

(Atamın xatirəsinə)

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində elə şəxsiyyətlər, şairlər, söz adamları olub ki, bütün yaradıcılıqları boyu xalqa, xalqın ədəbiyyatına, mədəni irsinin zənginləşməsinə xidmət ediblər. Nizami, Füzuli, Nəsimi, M.Ə.Sabir, R.Rza və başqaları kimi. Onlar ancaq həyatları boyu bir məqsəd uğrunda mübarizə aparıblar: xalqa, xalqın maariflənməsinə xidmət etmək. 60-cılar nəslinin özünəməxsus nümayəndələrindən biri olan atam Ələkbər Salahzadənin də ömrü boyu bir məqsədi, bir amalı olub: xalqının, vətəninin gələcəyini daha firavan, daha da gözəl görmək. Atam Ələkbər Salahzadə haqqında fikirləşəndə, onu xalqdan, onun dərdlərindən, ağrılardan kənarda təsəvvür etmirəm. Çünkü bütün varlığı ilə xalqını sevirdi, onun acılarını, dərdlərini ürəyindən keçirərək yazırıdı. Milli təəssübkeşlik duyğusu onun yaradıcılığından, şeirlərindən qırımızı xətt kimi keçirdi.

**Yurdı odlar yurdı olan elə od doğulmalıdır,
Ocağına yana-yana oddan oyaq olmalıdır.**

Və yaxud da başqa bir şeirində; Biz ki belə xor baxırıq, İlahi, sən qoru Azərbaycanı - deyirdi şair. Və bu narahatlıq, vətəndən nigaranlıq onun həm həyatında, həm də yaradıcılığında ömrünün sonunaqan davam etdi.

Atam haqqında yazarkən ustadı böyük şair Rəsul Rzanın bu fikirlərini də xatırlamalıyam: “Ələkbər

Salahzadənin şeirlərindəki lirik hiss, zirək görüş, səmərəli axtarış onun poetik istedadını göstərir. Onun “Çörək qoxulu tüstü” adlı şeiri gözəl insan hisslerinin poetik tərənnümüdür. O, çörək qoxuyan tüstülərin zülmətə, ehtiyaca, qışa, soyuğa tuşlanmış bacalardan çıxdığını deyəndə, biz adıçə tüstünün, çörək qoxulu tüstünün bize nə qədər əziz, gərəkli olduğunu yeni bir qüvvətlə hiss edirik”.

Doğrudan da “Çörək qoxulu tüstü” şeirində belə doğma torpağın, evdən çıxan tüstünün vətənpərvər bir şairin yozumunda ətrini duyuruq. Əslində, onun bütün şeirlərinin mayasında vətən sevgisi, vətənə məhəbbət durur. Onun istənilən mövzuda şeirlərini oxuyanda eyni hissleri yaşayırsan. Bu sıradan tənqidçi, publisist Zakir Məmmədin fikirləri də maraqlıdır: “Mənim zənnimdə Ələkbər Salahzadə milli söz sənətimiz üçün eləcə 60-cılar adlandırılın nəslin bir tanınmış ismi yox, on yeni dövrün ədəbi salnaməsində yaddaqlanın şairlərindən biridir. Konkret bir epoxanın yetişdirməsi olsa da, Ə.Salahzadə kimi söz adamlarının dəyərləndirilməsi bir günün, beş günün, bir adamın, beş adamın işi yox, gələcək intibahlardan keçib gedən böyük zamanın işidir”. Zakir Məmmədin bu dəyərli fikirlərinə qoşulub deyə bilərəm ki, atamın bəzi şeirlərini dərk etmək çox çətindir. Onun şeirləri doğrudan da

gələcək zamanlara hesablanmış təsiri bağışlayır. Bəzi tənqidçilər onu eksperimentçi, formalist adlandırdılar, şeirlərində Mayakovkinin, Voznesenskinin təsiri duyulduğunu yazırdılar. Amma mən deyərdim ki, o, Azərbaycan poeziyasında öz yolunu tapmışdı, daha çox o, özü idi, bütün şeirlərində orijinallığı ilə seçilirdi, yeni orijinal poetik ifadə vasitələrin, obrazlı deyimlərin, ən uyğun metaforaların, təşbehlərin axtarışında idi. Səslərin, sözlərin alliterasiyası ilə şeirdə sanki musiqi sədaları eşidilir, sanki sözlərlə tablolardır. Xocalı hadisələrinə həsr etdiyi "Xocalı xəcilləri" poeması da belə səslərin, sözlərin bolluğu ilə yadda qalır. Sanki baş verənlərin mənzərosi yaradılır burda. Xocalıda vəhşicəsinə öldürülmüş insanların taleyi-nə acıyrı şair.

**Xincimlandı, silindi Yer üzündən Xocalı;
Niyə bir körpə qanı odlamadı dünyani;**
-deyə ikili standartlarla işləyən dünyaya etiraz edirdi.

SOS! SOS! Dünya susdu!

**Yağı qana susayıb;
Xocalını qan içində susdurarkən;
Dünya ağızına su alıb susdu; səsini qısdı.**
-deyərkən də öz xalqının acılarını, ağrılarını car çəkirdi.

Cənab səfir, bilirsənmi,

nə olmuşdu o gecə?!

Səni arayan gözlər

oyulmuşdu o gecə...

Axan qanlara bais,

kimdir, guya bilmirsən?!

Nədən qaniçənləri

cəllad saya bilmirsən?!

- deyə dünyaya səslənirdi.

Xirosima! Xocalıda o gecə...

Xatina bir də od vurdular.

**Xaraba Liditseni yenidən dağdıdlar,
Xışmalayıb, Sonqmini kül eyləyib göyə sovurdular...**

- deyə Xocalıdakı terrorun, soyqırımın miqyasının dünyadakı soyqırımlardan daha betər olduğunu göstərirdi.

20 Yanvar hadisələrində də şəhidlərin ölümünə eyni yanğı ilə yanındı.

**Mən də ölü bilərdim o gecə,
sən də, o da.**

**Mən qala-qala,
sən dura-dura,
onlar şəhid oldular,
onlar gəldilər bura!**

Və yaxud da şeirin sonunda; Necə gəldi o gecə! O gecə o gün gəldi! Vətənin damarına onların qanı uyğun gəldi. - deyə şəhidlərin ölümünə ağı oxuyurdu, sanki.

Əlbəttə, ölkədə baş verənlərə biganə qala bilmirdi şair. Sanki onun ürəyi xalqın ürəyi ilə həmə-həng döyündürdü. Vətənində baş verən hadisələrə eyni vətəndaş yanğısı ilə həm şeirləri, həm də publisistik yazıları ilə öz fikrini, münasibətini də bildirirdi.

90-cı illərdə “Ulduz” jurnalının böhranlı vaxtlarında bu jurnalın dirçəlməsində az zəhməti olmadı atamın. Bəlkə də böyük səylə, min bir zəhmətlə “Ulduz” jurnalını “ölməyə” qoymadı, bu jurnalı böhrandan çıxarıb, onun daha da çıçəklənməsinə, inkişaf etməsinə rəvac verdi. Həm “Ulduz”, sonralar isə həm də “Qobustan” jurnallarında redaktor işlədiyi zamanlarda bu jurnalların səviyyəsinə uyğun gəlməyən yazıların çap olunmasına imkan vermedi. Əksinə, çalışdı ki, bu jurnallar yüksək səviyyədə çıxsın, yüksək məzmunlu yazılar dərc olunsun. Və sözsüz ki, öz istədiyinə çatdı da. Bu jurnalları vərəqlədikcə düşünürsən ki, nə qədər səhhəti bahasına da olsa, burada atam ədəbiyyatın, mədəniyyətin inkişafına öz töhfəsini verib, onun bu jurnalların yüksək səviyyədə nəşrində böyük zəhməti olub. Və ömrünün axırına qədər də öz əqidəsinə

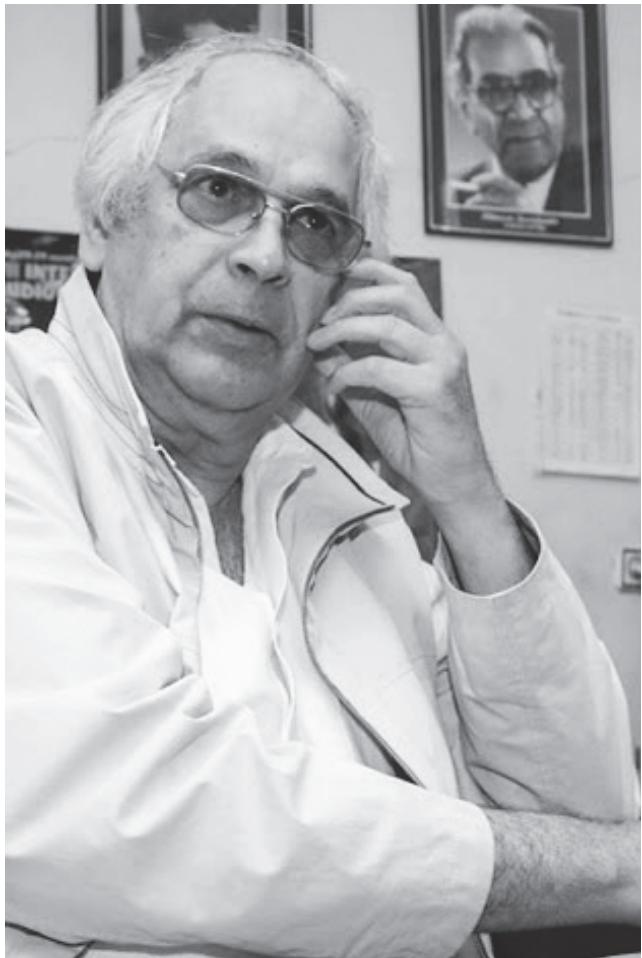
sadiq qaldı.

Sözsüz ki, hər bir xalqın tarixində o xalqın kim olduğunu, nəyə qadir olduğunu, hansı dəyərlərə malik olduğunu göstərən şəxsiyyətləri, söz adamları olur. Və o şəxsiyyətlərin də, söz adamlarının da kim olduğunu öz əsərləri, seçdikləri amal, əqidə bəlirləyir. Və belə şairlərdən biri də gözəl insan atam Ələkbər Salahzadədir. O, öz bənzərsiz poeziyası ilə, əqidəsi, amali ilə bütün ömrü boyu xalqına, onun ədəbiyyatına, mədəniyyətinə xidmət etdi. Heç bir titul, heç bir imtiyaz ummadan. Və onun həyatdan getməsi ilə Azərbaycan ədəbiyyatı bənzərsiz, gözəl şairlərdən birini itirdi. Və mən inanıram ki, atam dünyasını dəyişsə də, onun böyük poeziyası, bütün şəxsiyyəti yaddaşlarda qala-caq. Heç bir zaman onun əziz xatıresi onun yaxınlarının, doğmalarının, onu sevənlərin yaddaşından silinməyəcək. Sonda yazımı elə Zakir Məmmədin bu təsirli fikirləri ilə bitirmək istəyirəm: “Adəmdən Xatəmə, əhli-bəşər, Vaxt boyda nəhəng bir “vadidə” yaşasa da, həmin böyük vadivə aparıb çıxaran dağ vadiləri, çay vadiləri vardır. Bir də elə vaxtin bağlarından qopub ayrılmış söz-sənət vadiləri vardır. Oraya çökilib dünyanın dünənidən, gələcəyindən, yaxşısından, pisindən xəbər tutmaq olar. “Bir adamdı, hər dəryada ada adam, hər fəryada tel-tel əsən, dara düşən dosta-yara fəda adam. Bir adamdı, adidən adı adam. Yan-yörəsində iydə də çıçəkləyən, qanqal da bitib qalan vadı, vadı, vadı adam”.

Bu adam, deyəsən, həm də şairin özüdür. Ondan o tərəfə nəyin olub-olmamasından asılı olmayaraq “Vaxt içində” yol keçərək bir an ayaq saxlayıb Ona sarı boyunan hələ çox olacaq. Ən azı, iyidə qoxulu poeziyası hələ çox ötdən çox kimsələri bu vadivə yön aldıracaqdır. Bu vadı vaxt içində söz vadisidir, şeir-sənət vadisidir, “yan-yörəsində qanqal da bitib qalan” iyidə qoxulu vadı. Ələkbər Salahzadə vadisi.

Ramiz Həsənoğlu - 75

Oys/2021

Ustadın yubiley ili yekununa yaxınlaşdıqca sənətin qəlizliyi və bu işə ömrünü həsr etməyin necə böyük fədakarlıq olması haqda fikirləşirəm. Düşündürən isə elə Ramiz Həsənoğlunun özüdür. Məsələ burasındadır ki, uzun müddət mətbuatda, televiziya çıxışlarında gündəlikləri haqqında danışan rejissor bir çox sənətsevərlərin marağını oydab. Son dərəcə qeyri-adı istədada malik sənətşünas Aydın Talibzadə bir vaxt bu gündəliklərdən istifadə də etmişdi; Ramiz Həsənoğluya həsr etdiyi "Ustad və ayna" kitabında bunlardan nümunələr də götirmişdi. Gündəliklərin üzə çıxarılması nə qədər böyük maraqla qarşılansa da, oxucuda istər-istəməz "bəs sonra?" suali da qalmışdı. Əlbəttə, A.Talibzadənin əsərini sənətşünaslıq elmimizə ən dəyərli töhfə kimi qiymətləndirib onu da deməliyəm ki, elə bir çox suallara da bu kitab cavab verir. Amma nə gizlədim, məni də çox sevdiyim tamaşaların, ekran işlərinin, sənət hadisələrinin səhnə arxası, yaxud buna həsr olunan ömrün yalnız sənetkarın özü nə bəlli tərəfləri çox maraqlandırır. Bir neçə dəfə bu gündəliklər əsasında nə isə yazmaq, Ramiz Həsənoğlunun özündən müsahibələr götürmək, ya video materiallar hazırlamaq niyyətimiz də baş tutmamışdı. Hər dəfə söz düşəndə Ramiz müəllim təvazökarlıqla yayınırdı mövzudan. Nəhayət bir gün gündəliklərinin böyük bir qismini mənə təqdim edəndə söz tapmadım deməyə. Bu, böyük bir master-klassın dərsliyi idi məndən ötrü. Hələ ilk vaxtlardan rusca yazdığını bu qeydləri sonradan doğma dilimizdə qələmə alması məndən ötrü xeyli təsirli məqamdı. İnsanın özüylə dərdləşmə-

si, özünü dinləməsi, özünü yazması yalnız doğma ana dilində ola bilər görünür. Amma eyni zamanda məni sarsıdan bayram bildiyimizin, yaxud evlərimizə, ailələrimizə bayram gətirən, illər keçsə də, özəl günlərdə ekranları bəzəyən işlərin arxasındakı heç də bayrama bənzəməyən zəhmət, əziyyət, hətta zülməd. Hələ 90-2000-ci illərin qeydlərini oxuyanda Ramiz müəllim nigarənciliqlə fikrimi soruşdu. Sonrakı səhifələrdən anladım ki, bir az ehtiyatsız cavab vermişəm; az qala hər gün həkim müayinələri və müalicələrinizlə bağlı yazırızsız... Gəlumsədi, bunu hamı edir, sadəcə mən yazmışam, qalıb. Qəribədi ki, şikayət etmədi və bəzi böyüklərimiz kimi “canımı qoymuşam yolunuzda” - demədi. İndi bu günümüzə qədər hər bir səhifəni gözdən keçirib bütöv bir sənətkar ömrünün çətinliklərini anlayıram. Yəqin başqa cür heç alınmaz da... Sən öz üzərinə məsuliyyət, ciyinlərinə yük götürmüsənsə, gördüğün işin fərqindəsənsə, kiməsə gülüş bəxş edib başqasını düşündürmək kimi missiya varsa, yolun həkimlərlə daim kəsişəcək, dərmanlar da yol yoldaşı olacaq. Bilmirəm, bəlkə bir ürəyin yükü deyil bütün bu görülən işlər, ona görə...

Hər bir əsərindən vətənpərvərliyi, istedadı, xalqına böyük sevgisi duyulan Ramiz Həsənoğlunun gündəlikləri də bu böyük eşqi - sənət eşqini daşımağın, yaşatmağın çətinliyini, vacibliyini öyrətdi bir daha mənə. Ustada gündəlikdən səhifələri oxucularımıza təqdim edəcəyimi də deyirdim. Amma nədənsə cəsarətim çatmadı. Bir insan ömrünün ancaq özünə-gündəliyinə etibar etdiyi mübhəm xatirələrini açmağa haqqım varmı, bilmirəm. Bəlkə nə zamansa bunların əsasında sənədli-bədii roman yazılaçaq, bəlkə ara-sıra vərəqləyib sənətə aid ilginc faktları məqalələrimdə, yazılarımda istifadə edəcəm, demək çətindi. Hər halda bu gündəlikləri zəngin bir xəzinə kimi qoruyacağımı söz verirəm. Və onlardan yalnız Aydın Talibzadənin üzə çıxardığı, kitabına daxil etdiyi səhifələrdən bəzilərini oxucularımızla bölüşüb yubiley yazımı təqdim edirəm...

+++

“9 iyun 1982-ci il.

Gör pyesin finalında necə düşünür Teymur: “Əgər dünyanın zərrə qədər dəyəri olsayıdı, yiğin-yığın insanlara, ucsuz-bucaqsız məmləkətlərə... sənin kimi bir kor, mənim kimi bir topal müsəllət olmazdı”. Naümid, məyus, şübhəli hökmədar... Onun dramı, mümkün ki, elə faciəsi də fikirlərilə əmələrinin ixtilafi, uyğunsuzluğudur. Teymur ziddiyətli obrazdır; karnavalcasına ziddiyyətlidir. O, bəşərin xəstə vicedanıdır. Teymur sevgilər önungə, şair qarşısında, hətta özünün, öz içinin qənşərində belə acizdir, gücsüzdür. Bu, paradoxlar adamıdır. Törətdiyinin şər olduğunu özü bilən kimsədir. “Topal Teymur” bir pyes kimi sosial dramdır; elə bir dram ki, bütün insani, fəlsəfi potensialı ilə müharibə əleyhinə yönəlib. Qəribə də olsa, Teymur və Bəyazid bir yoluñ yolcularıdır. Onlara qarşı qalxışanlar Kirmanıdır, Olqadır və Cücədir. Bir də kəndlə qadın və üstəgəl, Şeyx Buxarı. Divanbəyi ortodoksal mövqedədir. Qalanları isə dramaturqun əlində bədii vasitədir ki, fəaliyyəti inkişaf etdirsin”.

+++

“25 oktyabr 1983-cü il.

“Hər şeydən öncə onu deyim ki, yayın əvvəlində 1983-cü ilin 21 iyununda “Topal Teymur” televizionla birinci kərə göstərildi. Mənim həyatımda mərhələ təşkil edən bir iş başa çatmışdır. İndi mən istəyirəm faktların üzünə dik baxım. Səhvələr olub? Şəksiz: həm rol bölgüsündə, həm məşq prosesində. Amma əsas məsələnin öhdəsindən gəlmışəm: teletamaşa达 ansambl yarada bilmışəm, aktyorları, kollektivi öz arxmaxca aparmağı bacarmışam. Zənimcə, ziyanlılar (təəccübələnmiş və şaşırılmış) ilk dəfə inanmağa başlayıblar ki, televizyon da sənətdir. Qəzetlərdə məqalə və resenziyalar dərc edilib. Bu tamaşa məndən ötrü həm də bir sınaq idi. Məşqlə-

rin çətinliyini, çəkilişlərin əziyyətini də yaşadım, adamlarla sözləşdim də, mübahisələrim də düsdü. Bir sözlə, kamillik imtahanı verdim deyəsən. Sonsuz dərəcədə şadam mən buna. Və nə yaxşı ki, bu imtahan oldu da, qurtardı da. İndi mən 4 aydır ki, "Musiqi proqramları redaksiyası"nın baş rejissoruyam. Əvvəlcədən söyləyim ki, "Topal Teymur" bundan ötrü "royalda heç nə ifa etməyib". Yenədəmi tale mənə dil çıxardır? Əlbəttə ki, "baş rejissor" mənsəbi mənim üçün bir elə də əngəl törətmir; əksinə, bu, mənim xeyrimədir ki, zərərimə yox. Amma baş rejissorun yükü yaman ağırdır. Artıq müxtəlif səviyyələrdə sözüm bəzi adamlarla çəp gəlib, bəzi işçilərləsə əməllicə atışmışam. Bilirəm ki, bu, mənə yaradıcılıqda bərk mane olur. Səy göstərirəm ki, rəhbərliyi buna inandırıım. Hələlik ki, faydasızdır cəhd'lərim. Sabaha, bir də Allaha ümid bəsləyirəm..."

"13 may 1984-cü il.

Yenə nəsə baş verir. Gərək özünü hər axşam yazı masasının arxasında oturmağa məcbur edəsən. Və sadəcə yaşıdığın günün protokolunu tutasın: harada olmusan, kiminlə görüşmüşən, nə dərək eləmisən, nəyi öyrənmisən. Faydası var. Bu gün səhərdən maşınla əlləşmişəm, sonra heç nə barədə fikirləşməmişəm: nahar eləmişəm, yatmışam. Hə-yətdə əyləşib çay içdik. İş haqqında düşünməmişəm. Dünən "Ortabab amerikalı qadın"ın ilk məşqi oldu. Aktyorların çoxusu hüzur gətirməmişdi: cəmi üç nəfər idilər; Amaliya Pənahova da icazə aldı. Litva müəllifinin pyesi. 60-cılar Amerikası, litvalı mühacirlər. Və bütün bunlar Azərbaycan televizyonunda (?) tamaşaaya qoyulacaq. Hm...m...m... Kimsə yaxşı deyib: həyat əbədi kompromislərdən ibarətdir. Müdrikliksə budur ki, onların sırasından ən xirdasını seçib götürəsən. Be-ləliklə, bu, növbəti (?) kompromisdir. Beynimin künc-bucaqlarında isə tamsınıram: "Bunun divi-

dentləri olacaq. Ancaq bu, məni utandırmır. Olsun ona görə ki, pyes heç də pis deyil".

"28 iyun 1984-cü il.

Bir həftə bundan öncə Kirovabada, mənim uşaqlıq dünyamın içinə "tullanmışdım". Haradasa uzaq illərdə evlər, ağaclar, işıq dirəkləri mənə uca və nəhəng görünürdülər. İndisə onlar olduğu kimi dirlər. Azmərtəbəli binalar da eləsən balacalasıb. Ancaq şəhər parkında və məscid qarşısındaki ağaclar bir boy da hündürləşiblər. Məndə yaxşı nə varsa, Gəncədə yaşadığım illərdən qalıb. Dostlarım təccübənlər ki, folklor və muğama bu cür bələdəm. Bu da ordandır, uşaqlığımdan, Gəncədən. Yəqin Gəncə böyük şəhərlərdən torpağa, həqiqətə daha yaxındır - deyə, ona görə. Məsələn, Bakıdan. Gözəl nə mövcudsa, rişəsi torpaqdadır. Elə orada mən 7-8 yaşında ikən "Koroğlu" eposunu başdan-başa əzbər öyrənmişdim. Bu gün də imkan düşən kimi anam öz kiçik oğlunun istedadından danışır. Hə... günlər olub. Mən ora Dövlət Teleradio nümayəndəliyinin tərkibində AzTV-nin Kirovabad günlərinin bağlanmasına getmişdim. Gördüyümü gördüm. Yol qəribə şeydir. Hələ qədimlərdə deyiblər ki, "əgər adamı tanımaq istəyirsənsə, onunla yola çıx". Nə isə... Bu gün yeməkhanada Kamil Abdullayev əla bir kəlmə işlətdi: "Nə qədər ki, bu bizim millət var, o qədər də Mirzə Cəlil yaşayacaq". Allah sənə rəhmət eləsin, a kişi. Və Kirovabad sərgüzəştərinin nəticəsi kimi: sən demə, dünyada "dülük və nəciblik" çox nadir keyfiyyət imiş... 17 iyunda "Ortabab amerikalı qadın" teletamaşaşı efirlə yayıldı. Belə sürətlə mən heç vədə işləməmişdim. Mayın 12-də birinci məşqdən efir vaxtına qədər cəmi 35 təqvim günü keçib. Bu hünəri özümdən gözləmirdim. Bütünlükdə teletamaşa bəyənilib. Xüsusilə Elşad Quliyev bərk təriflədi. Əlbəttə ki, müəllif qarşısında onun nüfuzunu artırımişam. Prinsipcə isə bu, yeni bir işdir. İkinci hissə

üçün lap and da içmək mümkündür. Amma 35 gün... Özünə və kollektivə belə əzab vermək günahdır. Bu, həmişə sonradan bir fəsad törədir”.

+++

“4 yanvar 1987-ci il.

Gündəlik qeydlərim zaman-zaman seyrəlir. Fikirlərim daha qəmgin və kədərli olur. Tez-tez qüssələnirəm. Nədir bu? Ömrümün hansı çağdı? Pavyazı? Güman eləyirəm ki, qısa hələ xeyli var...

Yeni ilin birinci günü “Ordan-burdan” efirlə göstərildi. Mümkün ki, hər şey alınmayıb. Amma nəsə də alınıb. Hər halda elə hesab edirəm ki, bu, 20 illik telefəaliyyətim dövründə mənim ən kamil işimdir. Qəribədir, bu tamaşanın nümayishi tarixi mənim 20 il bundan qabaq TV-yə rejissor köməkçisi düzəlməyim barədə verilmiş əmrin imzalandığı günlə üst-üstə düşdü. Aman Allah, 20 il... Bir ığidin ömrü. Hələlik ki, bu haqda müfəssəl yazmaq arzusu keçmir ürəyimdən...

Yenə də içimdə bir boşluq duyulmaqdə və axmaq-axmaq fikirlər girir beynimə. İstəyirəm yiğdiğim təcrübəni bölüşüm. Güman ki, bu, haradasa Yaradıcılıq Birliyi kimi bir şey olsun, şərti adı da, tutalım, “Axtarış”, və ya başqa nəsə. Mənə indi elə status lazımdır ki, birdəfəlik bu “növbətilər” cəgəsindən çıxım.

+++

“12 yanvar 1987

Heç cür özümü kökləyib bütövlükdə “Ordan-burdan”a sərf elədiyim 2-3 ayı qısa xülasə şəklin-də gündəlik səhifələrində görükürə bilmirəm. Nədən başladı hər şey? Sədr məni yanına çağırıdı, haradasa 1985-ci ilin ortalarında. Getdim. Elə həmin gün telemüziklin librettosunu oxumağı təklif etdi mənə. Dedi ki, fikrimi söyləyim. Mən də oxudum. Xoşuma gəldi. Əvvəlcə ideya bu idi ki, teletamaşaaya libretto müəllifləri F. və Z. Hacıyevlərlə birlikdə quruluş verək. Sonra onlar belə qərarlaş-

dılar ki, birinciliyin dəfnə yarpaqlarını mənimlə bölüdürməsinlər və məndən yalnız televiziya rejissoru qismində bəhrələnsinlər. Qəti etirazımı bildirdim və bəyan elədim ki, tamaşanı təkbaşına qoymaq istəyirəm. Elə beləcə də ayrıldıq. Bir qədər keçdi. Sədr məni təzədən çağırıdı kabinetinə: dedi ki, “get, özün hazırla”. Və başlandı, nə başlandı. Məşq prosesi bir iləcən uzandı. Xeyli vaxt apardı teletamaşaşa iştirak edəcək aktyorların dəqiqləşdirilməsi. Müəlliflər istəyirdilər ki, mən məlum “aktyor dəsti”ndən, yəni Nəsibə Zeynalova-dan, Hacıbaba Bağırovdan, Səyavuş Aslandan və onlar kimilərdən faydalananı. Ancaq mən öz seçdiyim aktyorlar üzərində dayanmağa nail oldum. Bununla da bizim əziz müəlliflər başa düşdülər ki, mən işlərimə qarışmağa heç kəsə icazə vermirəm və gələcəkdə də belə-belə cəhdlərin qarşısını ala-cağam”.

QEYD: Gündəliklərdən səhifələr A.Talibzadənin “Ustad və Ayna” kitabından götürülüb.

+++

Bayram günləri televizoru sevimli ailə üzvünə çevirirdi tele-tamaşalar. İndiki uşaqlar bilməz, o vaxt Yeni il, Novruz tətillərini doğmalar birgə vaxt keçirmək üçün fırsat sayardılar. Kimsə Narsissayağı öz şəkillərini çəkib tanımadığı adamların bəyənməsi üçün çalışmadı, heç görməmiş kimi süfrəsini paylaşış yediyini reklam edən də tapılmazdı. Bəlkə o zaman texnika bu qədər inkişaf etmiş olsayıdı, onda lap betərini yaşıydıq. Hər halda zəif texnika və güclü ürəklərin sayəsində gözəl bir uşaqlığımız olub. Axı nə lazım idi biz bacalalar? Böyüklərimizin bütün çətin və yorğun həyatına baxmayaraq, deyib-gülməsi, sevinməsi, bizi də öz şənliliklərinə qatması. O şəqraq gülüşlərdən, canlı söhbətlərdən, müzakirələrdən bizə də pay düşürdü, bəli. Və mən bu qədər zaman keçəndən, indi kiminsə böyüyü, valideyni olandan sonra başa düşürəm ki, uşaqlar üçün işləmək, çalışmaq, onları təmin etmək şərt de-

yıl. Şərt onlar üçün xoşbəxt olmaqdı! Xoşbəxtlik isə təkcə qəlb işi deyil, həm də intellektual hadisədi, müdrikliyin, həyata sakit, təmkinli münasibətin, gözütoxluğun gətirdiyi duyğudu. Hə, elə ona görə də bayramlar və televizoru doğmalardan birinə çevirmiş əsərlər yadına düşdü.

O zaman mən balaca idim və evimizə dolmuş bu böyük sevincin, gülüşlərin, mehriban ab-havanın səbəbkərənin kim olduğunu bilmirdim. Bir dəfə ekran-dan dil çıxarmışdı bizə, qulağı ağrıyan uzun “balaca”

da yaman təəccübəndirmişdi məni, bu boyda uşaq olar, uşaq ha?! Yaşıl eynək taxıb adamları qorxutmayı da bir ayrı olay idi onda... Daha doğrusu, mənim bildiyim bu idi. Böyüdükcə ekranda gördükərimizi, sevdiyimiz aktyorları, onların ifasını yönləndirən adamın varlığını da öyrəndim. Həm də elə uşaq, yeniyetmə ağlımiza siğışmayan, xoşladığımız düşündürücü, təsirli və gülməli əsərlərin bir adla bağlılığı idi. Axı bir adam bu qədər işi necə görə bilər?! Elə bu gün də Ustadın doğum gündündə inanılmaz rəqəmə baxıb təəccübəni-

rəm. Sanki bu 75 ildə ömürə sığmayan işlər görüb, həmisi da fərqli, gözəl, qeyri-adi.

Beləliklə, rejissor Ramiz Həsənoğlunun 75 yaşı tamam olur. Və yubileylər həm də bir az hesabat istədiyi üçün mən qəribə şəkildə uşaqlığımı xatırladım. Bəlkə ona görə ki, Ramiz Həsənoğlu bu 75 illik həyatını və yaradıcılığını hər kəsin bioqrafiyasının, düşüncələrinin tərkibinə çevirə bilib. Əslində içimizi, ruhumuzu, babamızın, atamızın və bizim daxilimizdəki uşağıböyüyü ifadə edən mətnidir; Mirzə Fətəlinin, Mirzə Cəlilin, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin, Hüseyn Cavidin, Anarın, Vaqif Səmədoğlunun və rejissorun müraciət etdiyi başqa müəlliflərin mətnləri. Ramiz Həsənoğlu özünü, qohumunu, qonşusunu, millətini ən çox əks etdirən, bəlkə ən çox ayıldan əsərləri seçib və bize özümüzü göstərib. Uğurun əsas sirri budur! Axi oxucu-tamaşaçı hər zaman özünü axtarır sənətdə və özünəbənzəri görəndə buna ürəkdən ağrıyr, təəssüflənir, gülür, kədərlənir...

Elə indinin özündə də hansısa dalda bir yerdə məhəllə arasında curların yiğisidəki kafe sahibini dindir-sən, nisye yeyənlərin əlindən dad döyər; lap “Ac həriflər” qəhrəmanı Həsən dayı kimi...

Bu günəcən oğlan evi elçiliyə aparmağa professor, bəd ayaqda dosent axtarır: “Evləri köndələn yar”ın balıq Nadiri kimi...

İnsanları xoş hadisələrdən daha çox bədlik, qorxu və problemlər birləşdirir; “Yaşıl eynəkli adam”dakı qohum-əqrəba kimi...

Hələ deputat olmaq sevdasına düşənlərin haray-həşirindən danışmırəm; “Ordan-burdan”ın Salman bəyi sayağı...

Bu siyahını, tezisləri və zamanın sıradan çıxarılmış ideyaları o qədər sadalamaq olar ki... Bunlar haqqda damışdırıqca hər şey çox sadə görünür. Kənardan elə gəlir ki, burda fövqəladə, qəliz bir iş yoxdu. Bəlkə təzə-təzə bu sənətin qulpundan yapışanlar - burda çətin nə var ki, mən də edə bilərəm - deyə düşünüblər də. Amma zaman göstərib ki, o filmlərin, tamaşaların insanlara təsir gücü, sənətdə açdığı yol bambaşqadır.

Həm də müasir həyatda xeyli qəribə görünən Ramiz müəllimin öz işinə münasibətidir. Vaxtında Azərbaycan teleməkanında fantastik yeniliklər etmiş, həm özü, həm də ardıcılları üçün geniş üfüqlər, yeni istiqamətlər açmış adam o qədər soyuqqanlı və təvazökardır ki... Misal üçün, hələ Sovet dövründən türkçülük mövzusu yasaq olunanda Hüseyn Cavidin “Topal Teymur”unu çəkən rejissor, yaxud müstəqillik gələrgəlməz milli kimliyimizi anlatmağın vacibliyi aktuallaşanda “Fatehlərin divanı”nı yaradan sənətkar bu mənada xidmətlərindən danışib özünü türkçü kimi, milət fədaisi kimi göstərməyə çalışır. Görünür, növbəti sərr də elə bundadı... Reklamlı məşğul olanda sənətkar kənarda qalır. Ramiz müəllimdən ötrü isə iş, proses, yaradıcılıq bütün başqa təfərruatlardan daha vacibdir!

Bunu dəfələrlə izləmək imkanımız da olub. Anarın ssenarisi əsasında ekranlaşdırıldığı “Cavid ömrü” və “Sübhün səfiri” filmlərinin çəkiliş anlarına, “Ac həriflər” tamaşasının məşqindən fragmentlərə baxanda işə qoyulan enerjini təxmin edə bilirik. Yadımdadı, Vaqif Səmədoğlunun “Generalın son əmri” pyesinin quruluş prosesində iştirak edib “Diqqət, məşq gedir” adlı məqalə yazmışdım və o vaxt rejissor-aktyor münasibətləri haqda təsəvvürlərim dəyişmişdi. Eyni zamanda, xoşbəxtlikdən müəllifi olduğum “Sonuncu” əsərinin də məşqlərini yaxından izləyə bildim. Və məhz Ramiz müəllimin sayəsində enerji mübadiləsinin, qızırğanmadan xərclənən ruhun, şövqün mütləq nəticə verəcəyinə inandım.

Ramiz Həsənoğlu bütün bu uğurlarını onu yetişdirən zaman və ailə ilə bağlayır. Anası, görkəmli aktrisa Ətayə xanım Əliyeva, atası, teatr xadimi Həsən Mırzəyevin tərbiyəsi və böyüdüyü, təhsil aldığı mühit bu gün dilimizin əzbərinə, fikirlərimizin ən işıqlı məqamına çevrilmiş sənət əsərlərinin yaranması üçün təməl olub. Bütün bunlar, üstəgəl, təbiətin səxavəti - istedad, zəhmətkeşlik, cəsarət, iradə, şəxsiyyət və sənətkar olmaq üçün vacibdi. Amma deyilənlərin hamisindən daha vacib olan Vətən sevgisidir. Ramiz Həsə-

noğlu tamaşaçısının diqqətini hansısa nöqsanlara çəkir, düşünərək güldürür, amma heç vaxt məsxərəyə qoymur onu, hardasa hündür bir təpənin üstündən baxırıb ona... Yanında durur, başın sığallayıb, yarasını sarırıb və bütün bunlarla xoşbəxt olur.

Bu günlərdə, yubiley ərefəsində müxtəlif televiziya layihələrində Ramiz müəllimin illərlə birgə çalışdığı adamların onun haqqında necə ürəkdən, böyük sevgiyə danışdığını müşahidə edirəm. Hər kəsin tərixçəsi var onunla bağlı. Həssaslığından, qayğıkeşliyindən, mehribən münasibətindən, işə tələbkarlığından danışırlar. Səbəbkar isə özü haqda deyilmiş yüksək, tərifli sözlərə təəccübənir. O təəccübü ancaq belə yoza bilirəm; bəs insan ayrı necə ola bilər, belə də olmalıdır da... Yəni Ramiz müəllim üçün yaşıdları da, yaratdıqları da sadəcə həyatdı (atası dediyi kimi - Həyatdı da...) və o, ayrı cür yaşamağın yolunu da bilməyib...

Son günlərdə əlimdə olan gündəliklərini vərəqləyəndə də özünə qarşı təmkinli, sakit münasibətini görürəm. Bir məqam çox xarakterikdir. Atasının rəhmətə getdiyi günü təsvir edir, bu xəbərin gözənlənməzliyi, stress keçirməyi, itkinin ağırlığı və başqa hissələrindən danışır. Və birdən atasına müraciətlə bir neçə cümlə deyir... Və bu cümlələrdən biri: "Həyat yoldaşından nigaran qalma. Çalışaram işə yola salıb sonra da qarşılıyım..." Bax, bu məqam mənim üçün sevimli rejissorun unudulmaz əsərlərini anlamaqdan ötrü açardı... Məni ata itkisindən keçirilən kədərin təsviri, həmin cümlələrdən əvvəl edilən üzrxahlıq həyəcanlandırır. Məhz bu cümlə (Çalışaram işə yola salıb, sonra da qarşılıyım...) həyəcanlandırır. Çox sadə bir ifadəylə təkliyin, tənhalığın, övlad borcunun simvollaşdırılması... Hansısa pafoslu, yüksəkdən deyilmiş vəd yox, məhz belə, adı, gündəlik məsələ kimi dilə gətirilən plan...

Axı sənətkar təkcə yaratdıqları ilə deyil, həm də öz ömrü ilə inandırmalı tamaşaçısını. Bu mənada təsadüfi deyil ki, öz işləri haqda həmişə tələbkarlıqla danışan Ramiz müəllim məhz "Nigarançılıq" tele-ta-

maşasından söz düşəndə məmnunluğunu gizlətmir. Dahi Mirzə Cəlilin həkayələrinin motivləri ilə Anarın yazdığı ssenari əsasında çəkdiyi ekran əsəri sanki onun bütün ideyalarının cəmidir. Elə bu yubiley günlərində əsərə yenidən baxıram və başa düşürəm ki, "Nigarançılıq" üç böyük maarifçinin - Mirzə Cəlilin, Anarın və Ramiz Həsənoğlunun düşüncələrinin üstüstə düşdüyü məqamı... Elə bu ideyanın davamı ki mi, Hüseyn Cavid ("Cavid ömrü"), Mirzə Fətəlini ("Sübən səfiri") özünəməxsus şəkildə tamaşaçısına anlatması xüsusi qeyd edilməlidir. Məhz bu qədirşunaslığı onu bugünkü məqama çatdırıb; keçmişə sayğısı və yeni gələn nəsillərə həssas, qayğıkeş münasibəti...

Yadımdadı, YUĞ teatrında "Sonuncu" tamaşasını qurdu. Qəhrəmanım Əlisöhbat Qələndərli gənc teatrşunasla söhbətində gileylənir: "Oğlum, mən cavən olanda yaşlıların zəmanəsi idi, qocaldım, indi də cavənların zəmanəsi. İndi qocayam, "cavənlərə yol açaq" deyə-deyə süpürüb atırlar bizi... Mən balet oynayan deyiləm axı, aktyoram..."

Ramiz müəllimin məhz bu anı - aktyorlar Fərhad İsrafilovla Hikmət Rəhimovun dialoqunu necə həyəcanla, kövrələrək məşq etməsi heç yadımdan çıxmır. Qəribədi ki, hər dəfə tamaşadan sonra müxtəlif yaşlı sənət adamları məhz bu sözlərdən təsirləndiklərini deyirdilər bizə... Bunun özü də detaldı görünür. Ramiz müəllimin məşqdə, tamaşaçının zalda kövrəlməsi. Axı gənclər üçün meydən - bir vaxt "Sabah" Birliyi yaranan Ramiz Həsənoğlu özü köhnəni "süpürüb atmaqla" yox, köhnədən ibrət götürməklə gətirib bütün yenilikləri...

Və mən bu gün Ramiz müəllimin yubileyində bütün sadaladığım və yazıya gətirmədiyim deyərli işlərin DAVAMINI diləyirəm! Əlini zamanın və tamaşaçının nəbzindən ayırmayan sənətkar bu günün də sözünü mütləq deməldi və deyəcək! Biz gözlərimizi ekranə zilləyib gözləyirik, Ustad! Yubileyiniz mübarək olsun!

Xəlil Musayev - “Molla Nəsrəddin”çı rəssam

Yüz il əvvəl mürgülü Azərbaycan və ümumilikdə müsəlman mühitində qəfil partlayan bomba effekti yaratmış “Molla Nəsrəddin” dərgisi təkcə məzmun yeniliyi, dil və üslub aydınlığı, düz hədəfə vuran tənqidi ilə deyil, həm də forma gözlənilməzliyi, cəlbediciliyi və təkrarsızlığı ilə seçilirdi. Oxular dörd bir tərəfdəki eybəcər tip və hadisələri dərginin səhifələrini “bəzəyən” karikaturalar vasitəsi ilə görmək imkanı əldə

edirdilər. “Molla Nəsrəddin”in gizli mənaları da savadsız kütləyə məhz bu karikaturalarla təqdim olunur və onların “qəhrəmanlarını” ictimai qınaq hədəfinə çevirirdi.

Cəlil Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nemanzadənin felyetonları, Sabirin və Əli Nəzminin kəskin satiraları Oskar Şmerlinqin, İosif Rotterin, Əzim Əzimzadənin mənalı rəsmləri ilə daha da canlanırdı. Bu məşhur sənət adamları ilə bir sıradı 1912-1913-cü illərdə dərgidə 20-yə qədər karikatura çap etdirən rəssam Xəlil Musayev təessüf ki, Azərbaycanda o qədər də yaxşı tanınır.

“Ümumdünya şəbəkəsi”nin - Internetin naməlum faktlar, hadisələr və adlara dair geniş araştırma imkanı verdiyi çağdaş zamanda mullanəsrəddinçi rəssam Xəlil Musayevin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək istərdim. Bu, ilk baxışdan xalis azərbaycanlı adı-soyadı XX əsr Azərbaycan mətbuatının yorulmaz tədqiqatçısı Qulam Məmmədlinin “Molla Nəsrəddin (Cəlil Məmmədquluzadə) salnaməsi” kitabında da bir neçə dəfə çekilir. Hetta səhv etmirəmsə, jurnalın öz ştatdankənar rəssamını Rəssamlıq Akademiyasında təhsilini davam etdirmək üçün Avropa (Parisə) göndərməsindən də söz açılır.

Sovet dövründə kommunist ideologiyasının bütün qadağalarına baxmayaraq, mədəniyyət tariximizin bir çox naməlum səhifələrinə və unudulmuş adlarına birlincilər sırasında işıq salan “Qobustan” dərgisi hələ

1978-ci ildəki 3-cü sayında Xəlil Musayev haqqında məqalə (müəllifi Maya Bağırova) və əsərlərindən reproduksiyalar çap etmişdi. Doğrudur, faktlara söykənməyən bu yazida “milli boyakarlarımızdan biri kimi” təqdim olunan gənc rəssamin İtaliyaya səfəri, Parisdə təhsil alması və s. qeyri-dəqiq məlumatlar da özünə yer tapmışdı. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, həmin məqalə hələ Xəlil Musayevin adının tarixi vətənində - Dağıstanda çəkilmədiyi, R.Həmzətovun isə üstüortülü şəkildə onu ana dilini unutmaqdə, milli hiss və duyğulardan uzaqlaşmaqdə ittiham etdiyi bir vaxtda meydana çıxmışdı.

Yalnız “Qobustan”ın sərt qadağalar şəraitində Xəlil Musayev barəsində ilk məqaləsindən 15 il sonra avar şairi “Dağının Konstitusiyası” kitabında səhvini düzəldib öz məşhur həmyerlisinin alovlu təbliğatçısı kimi çıxış etmişdi...

Göründüyü kimi, istər “Qobustan” dərgisi, istərsə də Azərbaycan təsviri sənətinin, xüsusən də karikatura janının tarixini araşdırın müəlliflər Xəlil Musayevdən daha çox milli rəssamlıq məktəbimizin nümayəndəsi kimi bəhs etmişdilər. Lakin bununla bir sırada rəssamin həyatı, peşə fəaliyyəti, özünün və sənətinin sonrakı tələyi haqqında konkret məlumatlar ortaya qoyulmamışdı. “Molla Nəsrəddin”dən başlanan yoluın sonralar necə davam etdiyi, harada tamamlandığı naməlum qalmışdı.

Xəlil Musayevin (ötən əsrin əvvəllərindəki rəssamlıq tariximiz o qədər də zəngin olmadığından bu adı təbii ki, yadımda saxlamışdım) izinə qafqazlı siyasi mühacirlərin - Şimali Qafqaz Dağlıları Xalq Partiyasının Varşavada nəşr etdiyi “Şimali Kafkasiya - Severniy Kavkaz” jurnalının 1938-ci il saylarını vərəqləyərkən yenidən düşdüm. Burada onun haqqında geniş məqalə, foto-şəkli və əsərlərindən iki reproduksiya verilmişdi. Həmin dövrde Berlində yaşadığı, mühacir həmvətənləri ilə əlaqələrini üzəmədiyi bildirilirdi. Yazıdan artıq Xəlil Musayev deyil, Xəlil bəy Musayev kimi tanındığı da məlum olurdu. İnternetdə bu adla axtarış verəndə rəssamın həyatı, ailə şəcərəsi, təhsili, şəxsiyyəti və

yaradıcılıq irsi ilə bağlı rus, ingilis, alman dillərində xeyli materiala, habelə ayrı-ayrı tablolarının reproduksiyalarına təsadüf etdim. Məlum oldu ki, Sovet İttifaqı dağıstandan sonra Dağıstanda onun haqqında çoxlu əsərlər yaranıb, namizədlik dissertasiyası yazılib, sənədli film çəkilib. Bir zamanlar guya milli mənsubiyətin dən uzaq düşdüyüne görə soydaşından imtina edən Xalq şairi Rəsul Həmzətov isə özünün postsoviet mətnlərində rəssami “Sənətin Şamili” adlandırıb.

Müxtəlif illərdə fərqli mənbələrde Xəlil Musayev - Xəlil bəy Musayev (1897-1949) milli mənsubiyət baxımından azərbaycanlı, gürcü, türk, iranlı kimi təqdim olunub. Rəssamın milli kimliyi dəfələrlə qızgın mübahisə və söz döyüşi predmetinə çevrilib. Həm də bu, məncə, yalnız başqasının şöhrətini mənimsəmək hərisliyindən irəli gəlməyib.

Sadəcə, ideoloji maneələr ucbatından uzun illər ərzində Xəlil Musayev, eləcə də bir çox mühacir ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri haqqında etibarlı məlumatlara istinad etmək mümkün olmayıb. Ona görə də azərbaycanlılar “Molla Nəsrəddin” jurnalında əməkdaşlıq, gürcülər isə Tbilisi də təhsil alması kimi tərcüməyi-hal faktlarına əsaslanaraq məşhur rəssamı özlərininkı hesab ediblər. Türklerin (İkinci Dünya müharibəsi illərində Xəlil bəy Türk Qızıl Aypara Cəmiyyətinin rəsmi nümayəndəsi idi) və iranlıların da (bu ölkənin vətəndaşı pasportunu daşımışdı) Xəlil Musayevi öz milli mühitinə və mədəniyyətinə aid etməsi üçün müəyyən əsasları var idi.

Amma əslində məşhur rəssam mənşəcə avar idi. Dağıstanın məşhur Çox kəndində anadan olub. Onun Manijal adlı avar nəslinə mənşəb olan atası İsrafil bəy Musayev əvvəlcə çar II Nikolayın “xas alayı” adlanan şəxsi mühafizəsində xidmət etmiş, sonra isə kapitan (bəzəzi mənbələrdə polkovnik kimi də göstərilir - V.Q.) rütbəsi ilə doğma Dağıstanda mahal naibi olmuşdu. Uşaqlıqdan Xəlil qeyri-adi istedadı ilə seçilirdi. Özünün etirafına görə, ilk dəfə o, vəfat etmiş atasının məzar daşını hazırlayan oyuma ustasının işinə baxaraq təsviri sənətə maraq göstərməyə başlamışdı:

“Bir neçə həftə ərzində, hər gün ustanın işini səbir-sizliklə izləyirdik... Arxa tərəfdə daşın səthini barelyef formasında məharətlə hörülmüş iç-içə qızıl və firuzəyi naxışlar bəzəyirdi. Ön tərəf ən əsas və zərif dizaynı daşıyırdı: burada böyük, dərindən oyulmuş, six budaqlı ağaç təsvir olunmuşdu. Hər yarpağında əcdadlarımızın adları nəfis şəkildə həkk edilmişdi. O ağaç tuxumumuşun (əslində “toxum”, burada nəsil, soy mənasında işlənib - V.Q.) şəcərə ağacı idi, Onun üzərində məni hələ açılmamış tumurcuq kimi təsvir etmişdilər. İsmayıllı ustanın sayəsində daxili səsim oyanmışdı...”

1912-ci ildə İncəsənəti Təşviq Cəmiyyətinin Tiflis məktəbinə qəbul olunub. Buna qədər isə o, əvvəlcə Soqatlı məscidinin nəzdindəki mədrəsədə, həmçinin, Qroznı gimnaziyasının və Saratovdakı Boqolyubov real məktəbinin ibtidai siniflərində təhsil alıb. Tiflis İncəsənət Məktəbi qeyri-rəsmi olaraq Sankt-Peterburq Rəssamlıq Akademiyasının filialı sayılırdı.

O dövrdə (1930-cu illərin ortalarına qədər) məktə-

bə alman əsilli rus rəssamı O.İ.Şmerlinq (1863-1938) rəhbərlik edirdi. Oskar İliç Sankt-Peterburq və Münxen rəssamlıq akademiyalarında təhsil almışdı. Sonralar Qafqazın istedadlı rəssam və karikaturçularından biri kimi məşhurlaşmışdı. “Molla Nəsrəddin”in nəşrə başladığı ilk günlərdən C.Məmmədquluzadənin sağ əli kimi fəaliyyət göstərərək Azərbaycan mədəniyyəti və mətbuatı tarixində dərin izlər buraxmışdı. Xəlil Musayev də “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə ilk növbədə müəlliminin təqdimatı və tövsiyəsi ilə əməkdaşlıq etməyə başlamışdı.

Oskar Şmerlinqin qafqazlı tələbələri arasında dağıstanlı Xəlil Musayevdən başqa, gürcü Lado (Vladimir) Qudiaşvili (1896-1980), ilk peşəkar rəssamımız Bəhrəz Kəngərli (1892-1922) və ilk azerbaycanlı qadın-rəssam Qeyser Kaşıyeva (1895-1972) da vardi.

Sonralar XX əsr gürcü təsviri sənətinin korifeylərindən biri kimi məşhurlaşan Lado Qudiaşvili həm X.Musayevin, həm də B.Kəngərlinin yaxın dostu idi. Bəhrəz Kəngərli hələ Tiflisdə təhsil aldığı illərdə gürcü həmkarının portretini işləmişdi. Qudiaşvili isə öz növbəsində Xəlil Musayev haqqında maraqlı xatirələr qələmə almışdı. Lakin bu xatirələr “Qobustan”da ilk dəfə Xəlil bəy haqqında məlumat verən M.Bağirovanın düşündüyü kimi, xəyalı Paris dövrünü deyil, Tiflis illərini eks etdirirdi:

“Xəlil istedadlı rəssam sayılırdı və hər zaman böyük təriflərə layiq görüldürdü. Tədris sərgilərində iştirakı onun danılmaz istedadının, böyük uğurlarının əyani tessdiqi idi. Doğma torpağının özəlliklərinə söykənən fərdiliyi, təkrarsızlığı bütün əsərlərindən qızımızı xətlə keçirdi. Rəssamin yaradıcı dəst-xətti incə zövqü və çox özünəməxsus üslubu ilə seçilirdi”. Lado Qudiaşvili bu səmimi sözləri ömrünün sonunda, xəyalən gənclik illərinə qayıdaraq yazmışdı.

O.Şmerlinqin təşəbbüsü ilə istedadlı avar gənci ali rəssamlıq təhsili almaq üçün Münxenə, Bavariya Təsviri Sənət Akademiyasına göndərilmişdi. Şübhəsiz, bu xeyrxah işdə sənətə ilk addımlarını atdıığı “Molla Nəsrəddin” redaksiyasının iştirakı və rolü ayrıca araşdırma ya möhtacdır. Bəzi məlumatlara görə, onun təhsilinin maliyyələşdirilməsini tanınmış neft sənayeçisi və xeyriyəçi H.Z.Tağıyev qismən öz üzərinə götürmüştü. Xəlil Musayev 1913-cü ilin oktyabrından növbəti ilin iyul ayına qədər Münxendə professor Qabriel Kornelius fon Maksin (1840-1915) sinfində sənətin sirlərinə yiyələnmişdi. Ancaq təssüsüf ki, təhsilini başa vurmaq ona qismət olmamışdı. Birinci Dünya müharibəsinin başlaması və almanlar arasında günbegün artan rusofobiya gənc dağışanlıni təhsilini yarımcıq qoyub İngiltərə üzərindən Rusiyaya qayıtmaga məcbur etmişdi.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 1912-1913-cü il sayalarında gənc rəssamin “Xəlil Mussayev”, “Mussayev Coxski”, “X.M.” imzaları ilə (müəllif rəsmlərini həm kirl, həm də ərəb hərfləri ilə imzalayırdı) 20-yə yaxın karikatürası çap olunmuşdu. “Qəribə tərəzi”, “Bizim əyləncələrimiz”, “Müsəlman ziyalısı”, “Rus və müsəlman qadını teatrda”, “Culfada əvvəlinci parlamanın üzvü”, “Şamaxıda məktəb barəsində şura”, “Tiryəkxanda” (“Maarifin mərkəzi olan Tiflis şəhərində müsəlmanların gecə-gündüz məşguliyyəti”), “Rəşt şəriətmədarı və rus konsulu” kimi karikaturalar yalnız mövzunun aktuallığı ilə deyil, həm də rəsm texnikasının yetkinliyi və koloritliliyi ilə seçilir. Eyni zamanda bu rəsmlərdə ənənəvi “Molla Nəsrəddin” karikatura üslubunun və Oskar Şmerlinqin təsirini görməmək mümkün deyildir.

Təbii ki, rəsm dilinə çevirilən mövzular “Molla Nəsrəddin” redaksiyası, ilk növbədə isə Mirzə Cəlil, yaxud Ömər Faiq tərəfindən müəyyənləşdirilmişdi. Lakin gənc rəssam da öz növbəsində təkcə tiplərin fərdi zahiri görünüşlərinin, geyimlərinin və s. təsviri ilə kifayətlənməmişdi. Həm də onların daxilinə nüfuz etməyə, bir-iki ştrixlə xarakterlərini açmağa çalışmışdı. Oxşar mühitdə, oxşar personajların çevrəsində yaşama-

sı da uğur qazanmasına təsirsiz qalmamışdı. “Molla Nəsrəddin”lə yanaşı, karikaturaları Bakıdakı “Kəlniyət” (naşır Seyid Hüseyn, redaktor Q.Qasimov) və rusdilli “Baraban” (naşır İ.Aşurbəyli və B.Şahtaxtinski, redaktor Ə.Əzizimzadə) satirik məcmuələrində də çap olunmuşdu.

Bu karikaturalardan bəzilərini ilk dəfə Azərbaycan karikatura sənətinə dair qiymətli tədqiqat əsərinin müəllifi, rəssam və sənətşunas Bayram Hacızadənin aşkar çıxardığı xüsusi qeyd edilməlidir.

Münxendən qayıdan sonra Temirxanşurada (indiki Buynaksk - V.Q.) yaşayan Xəlil Musayev tədricən yaradıcılığında portret janrına daha böyük üstünlük verməyə başlamışdı. Siyasi təmayülündə asılı olmayaraq 1917-1920-ci illərdə Şimali Qafqaz və Dağıstan tərəfində həllədici simalara çevirilən Nəcməddin Qotsinski (1859-1925), Ullubiy Buynakski (1890-1919), Səid Qabiyyev (1882-1963), Əlibəy Taxo-Qodi (1892-1937), Uzun Hacı (1848-1920) və b. tanınmış həmvətənlərinin portretlərini işləmişdi. 1917-ci ildə Andi aulunda toplanan dağlı xalqlarının qurultayının aparıcı simalarının kollektiv portreti də Xəlil Musayevin rəsmləri ilə günümüzə görümlü şəkildə çatdırılmışdı.

Onun 1919-cu ildə Dağıstanda çıxan ilk ədəbi-bədii jurnalın - “Tanq Çolpan”ın (“Dan ulduzu” - V.Q.) nəşrə hazırlanmasında böyük əməyi olub. Elə həmin il Xəlil Musayevin vətənində ilk və son sərgisi Vladiqafqazda baş tutdu. Narahat zamanın çətinlik və mürəkkəbliyinə baxmayaraq, sərgi diqqəti cəlb etmiş, Dağıstan və Gürcüstanın rusdilli mətbuatında bir sıra müsbət reaksiyalar doğurmuşdu. Məsələn, mötəbər “Kavkaz” qəzeti yazdı: “...Siyasi həyatın təlaşları içərisində gözənlənilmədən insan ruhunun həyat üzərində bu əbədi qələbəsinə görmək necə də gözəldir. Nağıla çevirilən həyat eşqi - bu, gənc rəssamımızın əsl simasıdır!”

Xəlil Musayevin ömür yolu, xüsusən də həyatının yeniyetməlik və ilk gənclik dövrü ilə bağlı bir sıra məlumatlar onun 1936-cı ildə Münxendə çap olunmuş “Sonuncu cəngavərlər ölkəsi” (“Das Land der Letzter Ritter”) kitabında toplanmışdı. Avtobiografik səciyyəli hə-

min əsər alman qadın yazarı Luiza Laporta ilə birlidə yazılmışdı. Daha dəqiq desək, süjet və epizodlar Xəlil Musayevə, mətnin ədəbi işlənməsi isə Luiza Laptaya məxsus idi. İllüstrasiyaları Xəlil bəy özü çəkmışdı. Kitaba 3 akvarel və 36 qrafik əsər daxil idi. Müəllif qarşısına bütünlükdə doğma yurdunun obrazını yaratmaq vəzifəsi qoyduğundan burada etnoqrafik çalarlara, xalq adət və ənənələrinin, bayram və mərasimlərin təsvirinə geniş yer verilmişdi. İstər nəşr edildiyi dövrə, istərsə də sonralar böyük maraq doğuran kitab 1990-ci ildə Sürəyya Ülkərin türkcəyə tərcüməsində “Sonuncu bahadırlar ülkəsi” adı ilə İstanbulda, 1999-cu ildə isə qumuq yazarı Sayalı Hacıyevanın rus dilinə tərcüməsində Mahaçqalada nəşr olunmuşdur.

Şimali Qafqaz mühacirətinin nümayəndəsi, osetin ictimai-siyasi xadimi Adil bəy Kulatti kitabın ilk nəşrindən dərhal sonra həmvətəninin zəhmətini yüksək qiymətləndirərək, “Svobodniy Kavkaz” jurnalında yazdı: “Bu kitab hər bir Qafqaz vətənpərvərinin qəlbində ən gözəl hissələr oyadacaq və ona xalqın ruhundan gələn qüvvətlə nəfəs verəcək. Əcnəbi isə bu dəyərli ədəbi əsərlə gerçək Qafqaz həyatının və folklorunun mənzərəsini keşf etmiş olacaq”.

Alman qəzet və jurnallarında onlarla heyranlıq dolu rəylər dərc olundu. Məsələn, Münxendə çıxan “Post” qəzeti yazdı: “Kitab bizi Qafqaz dağlarına, yəni hələ də cəngavərlik idealları ilə yaşayan dağların dünyasına aparır. Biz qanla möhürlənmiş dostluq, müqəddəs sədaqət və alovlu məhəbbət, azadlıq və müstəqillik arzusu, əfsanə qəhrəmanlarına və azadlıq uğrunda mübarizəyə heyranlıq haqqında oxuyuruq. Birinci Dünya müharibəsi, rus inqilabı və bolşevizm bu ölkənin həyatında öz dəyişikliklərini etdi. Qeyri-adi dərəcədə məzmunlu və daha çox da maarifləndirici kitab oxucunu daim gərginlikdə saxlayır və bir nəfəsə, əvvəldən axıra qədər su kimi içilir”.

Başqa bir alman qəzeti olan “Deutsches Schrifttem”in rəyi də eyni dərəcədə heyranlıq dolu idi. Adını bildirməyən müəllif fikirlərini belə bölüşürdü: “Qara və Xəzər dənizləri arasında yerləşən Qafqaz dağla-

rının qəribə dünyası haqqındaki bu hekayələr görünməmiş cəsarəti və bənzərsiz parlaqlığı ilə “Min bir gecə” nağıllarından daha artıq heyranlıq doğurur, çünkü biz burada gerçək həyatı görürük. Kitabın hər üç hissəsi bir nəfəsə oxunur. Alışmadığımız duyğular yaşayıraq, deyilən hər şeyin qəribəliyi dumanlı bir göruntü kimi öz-özünə yox olur. Güclü cəngavər cəsarəti və ehtiraslı qadın sədaqəti gözümüzün önünə gəlir. Avropanı itaətkarlılığını az qala nifrətə layiq edən qan qaynaması...”

Və belə rəylər az deyil.

Digər məşhur Qafqaz əsilli müəllifin - Məhəmməd Əsəd bəyin (Lev Nussebaum) populyar kitablarını xatırladan “Sonuncu cəngavərlər ülkəsi” əsasən Xəlil Musayevin həyatının mühacirətdən əvvəlki dövrünü əhatə edir. Dağıstanda Sovet hakimiyəti qurulandan sonra o, Xalq Maarif Komissarlığının incəsənət şöbəsinə rəhbərlik etməyə başlamışdı. Və tezliklə qəribə mənzərə ilə üzləşmişdi. İndi heç kimə sərr deyil ki, yəni Sovet rəhbərlərini tərənnüm, başqa sözlə desək, “vojdizmin”-gələcək şəxsiyyətə pərəstişin təməl daşları yeni hakimiyətin özü ilə birlikdə qoyulmuşdu. Bu eybəcər vəziyyətin Xəlil Musayevin vətənidəki təzahürü Dağıstan Vilayət Komitəsinin bolşevik lideri Leninə fəth edilmiş dağlar diyarının mənzərələri ilə bəzədilmiş “liter” vaqonu hədiyyə etmək qərarı olmuşdu. Aydın məsələdir ki, bu məsuliyyətli iş yeganə yerli rəssama - Xəlil Musayevə tapşırılmışdı.

Söz yox ki, yeni Qafqazın bolşevik mühitində belə mühüm “sosial sıfarişdən” imtina etmək imkan xaricində idi. Amma gənc, vətənpərvər rəssamı bolşevik liderini vəsf etməkdən, yaxud onun gözünü oxşayacaq lövhələr çəkməkdən daha çox ölkəsinin tarixi, onun qəhrəman keçmişini, gözəl və cəsur insanlarını tərənnüm etmək maraqlandırırdı. “Açılmamış bayraqda İmam Şamil”, “Unudulmuş Dağıstan nəgməsi”, “Abxaz qardaşları”, “Qazı-Qumuxlu qoca”, “Zaqatalalı avar qızı”, “Andi aulunun qızları” və başqa rəsmləri sənətdə milli-vətənpərvərlik motivlərinə üstünlük verən müəllifin özünəməxsus üslubunu və mövzu seçimini aydın şəkil-

də göstərir.

Çox keçmədən o, bolşevizmin mahiyyətini anladı və ilk fürsət yaranan kimi Zinaida Gippiusun dəhşət qarışq istehza ilə Sovdepiya adlandırdığı bolşevik Rusiyasını həmişəlik tərk etmək qərarına gəldi. Yenidən Almaniyaya qayıdırıb təhsilini davam etdirmək niyyətində idi. Qohumlarından birinin istintaqsız, məhkəməsiz gülлələnməsi bu istəyi daha da gücləndirdi. "O vaxta qədər mən hələ də təmkinimi qoruyurdum, amma bu hadisə səbir kasamı daşdırıldı. Sifarişi yerinə yetirmək üçün yeni boyalar almali olduğumu deyib "Lenin qatarı" sifarişindən yayındım və dərhal Bakıya yola düşdüm. Bu böyük neft şəhərində milli hökumət ye-

nice süquta uğramışdı və kommunistlər özlərini tam gücü ilə təsdiqləmişdilər.

Aıləmizin köhnə dostundan otaq icarələdim və dərhal sonu görünməyən bir işin arxasında getdim - səhərdən axşama qədər bütün rəislerin otaqlarını, şöbələri gəzib xarici pasport almağa çalışırdım. Bu, mənə Tiflisə getmək üçün lazım idi, çünkü şəxsiyyətimi təsdiq edən hər hansı bir sənəd yox idi. Dəfələrlə Xalq Xarici İşlər Komissarlığına və Hərbi Nazirə yaxın düşməyə çalışdım, hökumət başçısının katibi ilə dostlaşdım, hətta onun portretini çəkdirdim..."

Lakin bütün cəhdlər uğursuzluqla nəticələnmişdi. Nəhayət, hansı yollarla bolşeviklərin etimadını qazanmayı

bacarmış tanış tibb bacısı sonu görünmeyen əzab-əziyyətlərdən sonra ona əvəzsiz xidmət göstərmişdi: “Er-təsi gün o, məni, öz avtomobilində bir neçə gün əvvəl tam əminlik hissi ilə “Bir də bura gəlmərəm!” - deyib aylıqlıq ÇK binasına apardı. Binanın arxa tərəfindəki qapını döyüd. Qapı azacıq aralındı. Əvvəl oradan süngü, ardınca isə keçəl kəlləsinə qırmızı ulduzlu papaq keçirmiş bir nəfərin başı çıxdı. “Kimdir?” - deyə soruşdu. Məni getirən tibb bacısı vəsiqəsini təqdim etdi və qapı açıldı.

Üstümdəki revolverə, xəncərə fikir vermədən məni də içəri buraxdırılar. Boş otağa girdik. Otaqda iki stul və divara söykənilə iki tüfəngdən başqa heç nə yox idi. Qadın məni tək qoyub uzun müddətə harasa yoxa çıxdı. Bir xeyli səbirlə gözlədim, sonra yavaş-yavaş içimdə qarşısalımmaz bir şübhə böyüməyə başladı. Elə düşündürdüm ki, guya köməyimə gələn şəxs mənə xəyanət edib. Bir azdan gəlib məni buradan aparacaq, rütubətli və iyrənc bir zirzəmidə gülləleyəcəklər. Qardaşımın da başına bu oyunu gətirmişdilər. Eyni sonluq məni də gözləyirdi. Zaman əzablı şəkildə ləng keçirdi. Sonra qapı açıldı və qəribə tanışım - yarı Xeyir, yarı Şər mələyim dəhlizdə göründü. Mənə hər şeyin yaxşı olduğunu dedi.

Əlimdə qanuni Azərbaycan pasportuvardı! Tiflisə gedən yol açılmışdı və artıq oradan o tərəfə də getmək olardı”.

Elə həmin axşam Xəlil Musayev Avropa ölkələrindəki azərbaycanlı tələbələrə məktublar, pul baratı və məişət əşyaları (xalça) aparan yerli azərbaycanının müşayiəti ilə Bakıdan Tiflisə yola düşmüdü. Rəssam bu xeyirxah insanın Azərbaycanla Gürcüstanı birləşdirən Poylu körpüsündə özünü - gənc və təcrübəsiz Xəlili ölüməndə qurtardığını etiraf edirdi. Məhz həmin naməlum soydaşımızın köməyi ilə azadlığa aparan yoldan sağ-salamat keçərək Gürcüstana getmək mümkün olmuşdu.

Bələliklə, həm sənətkarın formalaşmasında (“Molla Nəsrəddin” jurnalı), həm də bolşevik cəhənnəmindən xilas olmasında (xarici pasport və xilaskar bələdçi) “Azərbaycan amili” mühüm rol oynamışdı.

1925-ci ildə Xəlil Musayev Bavariya Rəssamlıq Akademiyasında təhsilini başa vurdu. Sənədlərdən göründüyü kimi, bu illər ərzində Dağıstan rəhbərliyi ona təqaüd ödəmişdi. Başqa sözlə desək, bu fakt Almaniyada qalmasını Sovet hökuməti ilə razılışdırı və qanuniləşdirə bildiyini göstərir. Bunu 1924-cü ildə Dağıstan MSSR Xalq Maarif Komissarı Əlibəy Taxo-Qodinin Xəlil Musayevə ünvanladığı məktubdan da görmək olar. Komissar Sovet hökumətinin mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlərindən söz açır və təhsilini təmamlamaq üzrə olan rəssamın ən qısa zamanda vətəne qayıtmasını xahiş edirdi:

“Xalqımızın yaşadığı son dərəcə çətin şəraitdə hər bir mədəniyyət adamı bizim üçün böyük dəyərdir. Sizə gəldikdə isə deyə bilərəm ki, indi vətənimizdə geniş kütlələrlə rəssamlıq sənəti, məktəb, teatr vasitəsilə bədii-estetik təsir göstərmək işinin mərkəzində dəyanan yeganə insan ola bilərsiniz... Gündəlik həyatda tez-tez sizin peşənizlə bağlı problemlərə qarşılaşır və yoxluğunuzu hər an hiss edirik. Vətənə məhəbbət tezliklə sizi hərarətlə bağrina basacaq doğma dağlara qayıdış kimi konkret bir şəkil almmalıdır”.

Lakin hələ tələbə ikən ilk sərgisini Münxendə təşkil edən, az sonra isə Bavariya Rəssamlar Gildiyasının üzvü olan Xəlil Musayev bir daha Dağıstana qayıtmamaq haqda qəti qərar vermişdi. Tebii ki, Qriboyedovun məşhur qəhrəmanın dediyi kimi, “Vətənin tüstüsü də şirin idi”. Amma Avropada özünəməxsus bir sənətkar kimi təsdiqini tapmış məşhur rəssam Xəlil doğma kəndi Coxda, lap uzaq başı Xunzaxda və ya Teymurxan-Şurada nə edə bilərdi? “...Bizim şəraitdə rəssam olmaq çətindir”, - deyə o, sonralar yazırıdı: “Ölkəmdə mənə yer yoxdur. Qafqazda istəyirsən lap Balzakdan yaxşı yaz, Holbeyndən yaxşı rəsm çək - dəxli yoxdur. Tənqid demək olar ki, mövcud deyil, geniş ictimaiyyətin isə bu sənətə marağı formalaşmayıb.

İnsanlıqdan qopmuşuq. Qərbədə maraqlı kitaba və ya rəsm əsərinə münasibət bildirməyi heç vaxt unutmurular. Elə ki, istedad parladı... tənqid onu ya göylərə qaldırır, ya da yerlə bir edir. Bəs bizdə necədi?”

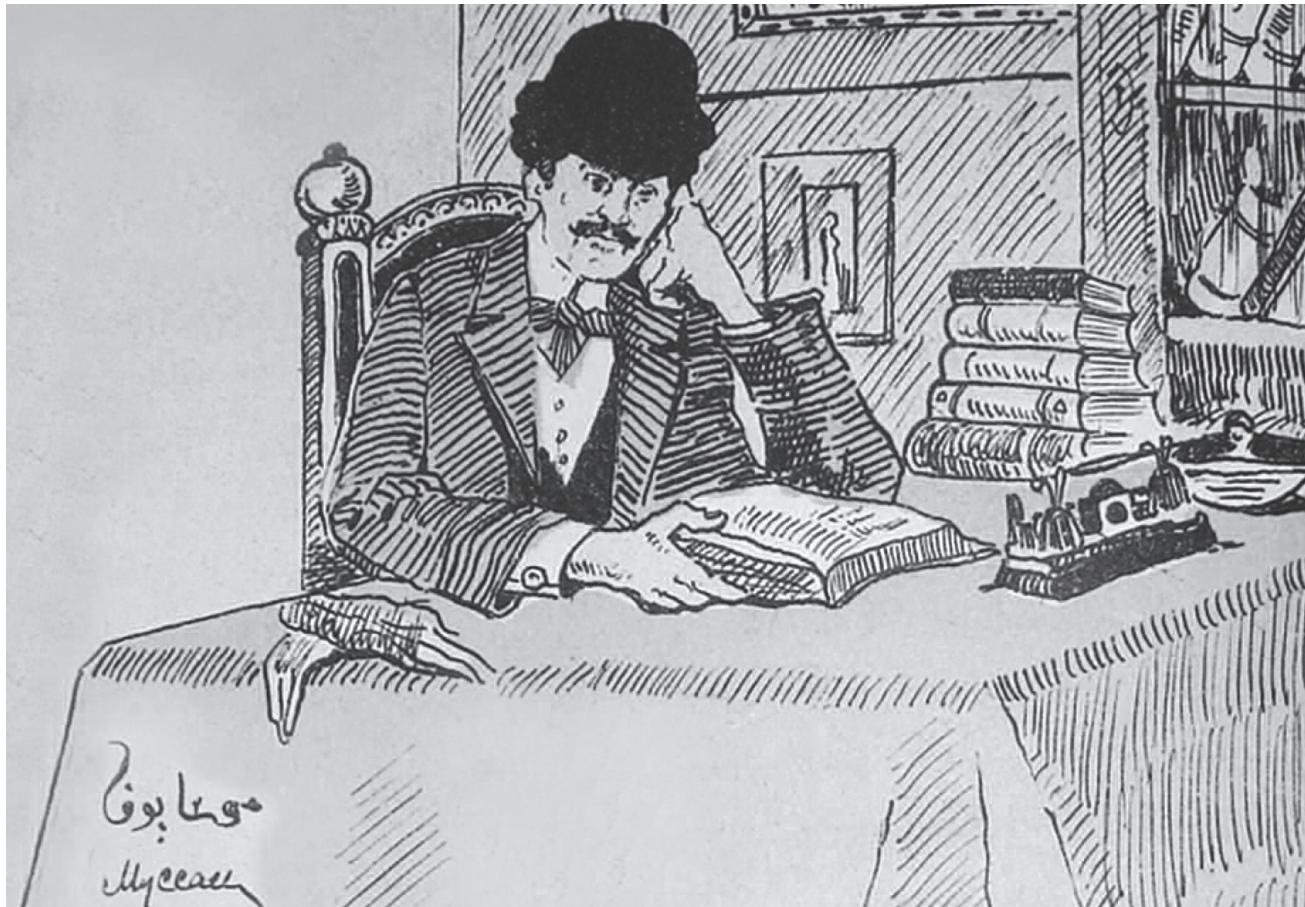
Beləliklə, o, qayıtmamaq qərarı verdi, "döñüklük" yolunu tutdu. Bu qərarın ağırlığı vətəndə qalan yaxınlarının və doğmalarının ciyinə düşdü: 1937-ci ildə qardaşı, bacısının əri və digər qohumları repressiya qurbanı oldular.

Əksər rus mühacirləri kimi, Xəlil bəy Musayevin də şəxsiyyətini təsdiq edən yeganə sənəd beynəlxalq Nansen pasportu idi. Bu pasport isə, görkəmli rus mühacir yazılıcısı V.Nabokovun təbirincə desək, Avropa ölkələrində, xüsusən də nasizmin baş qaldırıldığı Almaniyada sahibinə həbsdən şərti azadlığa buraxılmış məbusdan daha böyük imtiyaz, hüquq vermirdi.

Berlində İran taxt-tacının varisi Məhəmməd Rza Pəhləvi ilə tanışlığı onun vətəndaşlıqla bağlı proble-

mini birdəfəlik aradan qaldırmışdı. Gənc Pəhləvi atası Rza şahdan çətin vəziyyətə düşmüş rəssama yardım göstərməyi xahiş etdi. Tezliklə Xəlil bəy İran vətəndaşlığı və arzuladığı İran pasportu aldı.

Yuxarıda göstərildiyi kimi, bu faktdan çıxış edən bəzi tədqiqatçılar Xəlil Musayevi iranlı hesab edirdilər. Eyni zamanda, bir sıra Dağıstan tədqiqatçılarının rəssamın həyat ilə bağlı sadəcə formal xarakter daşıyan bu fakta fantastik don geydirmələri qeyri-ciddi, hətta gülməli təsir bağışlayır. Onlar gələcək İran monarxının nəcib jestini əldə dəstəvuz edərək Xəlil Musayevin şəcərəsini az qala iki min il əvvəl İranda hakimiyət başında olmuş Birinci Daraya aparıb çıxarıblar. Taxt varisinin himayəsi zaman keçdikcə, daha fantastik çalarlar

alıb. Məsələn, müasir dağıstanlı müəllif Murad Əhmədov "Xəlil bəy Musayasul: Son cəngavərlər ölkəsinin elçisi" məqaləsində yazır: "Xəlil bəyin nəslİ Əhemənilər sülaləsindən olan məşhur İran padşahları nəslinin bir qoludur".

Rəssamin qardaşı oğlu Məhəmməd Musayev də həvədan götürülmüş bu variantı təkrarlayır: "...Xəlil bəy və onun qardaşları İran hökmdarları sülaləsindən - Əhemənilər nəslindən idilər". Söz yox ki, belə fantastik iddialar hər hansı elmi dəqiqlikdən və faktiki əsasdan məhrumdur.

Bütünlükdə isə İran vətəndaşlığını alması buna hənsi yollarla yiye lənməsindən asılı olmayaraq, rəssamın Almaniyadakı sakit, problemsiz həyatı və yaradıcılığı üçün müstəsna əhəmiyyət daşımışdı.

Hitlerin nasist ideologiyası farsları ari irqinə aid edirdi. Ona görə də cibində İran pasportu daşıyan dağıstanlı sənətkar mühəribədən əvvəlki Almaniyada rahat-rahat yaşaya, işləyə bilərdi. Sonralar Xəlil bəyin bir tərəfdən həvəskar rəssam Hitlerlə tanışlığı, digər tərəfdən isə nəsizmi qəti şəkildə rədd etməsi ilə bağlı təzadlı fikirlər yayıldı. Amma istənilən halda fakt faktlığında qalır ki,

1921-1947-ci illər arasında o, Almaniyada yaşamışdı, ədəbi-bədii dairələrdə böyük şöhrət qazanmışdı. Faşistlərlə səx bağlılığı olmasa da, sərt antifaşist mövqeyi haqqında da heç bir məlumat mövcud deyildir.

Rəssamın həyatının Berlin dövrünü məhsuldar hesab etmək olar. Avropalıların bələd olmadıqları Qafqaz və Dağıstan həyatının təsvirində mövzu və üslub orijinallığı, özünəməxsus texnikası, təkrarsızlığı ona sənət-severlər arasında qeyri-adı şöhrət qazandırmışdı. 1925-1947-ci illərdə dünyanın Cenevrə, Münxen, Berlin, Roma, Florensiya, İstanbul, Madrid, Tehran, Nyu-York kimi şəhərlərində böyük maraqla qarşılanan sərgiləri keçirilmişdi. Dağıstanlı rəssamın məşhur “1001 gecə” nəşrillərinin mühərabə öncəsi alman nəşri üçün olduqca gözəl və ifadeli illüstrasiyalar çəkdiyinə dair məlumatlar da var. Lakin bütün axtarışlara rəğmən, bu illüstrasiyalar hələ də tapılmayıb.

1938-ci ildə Xəlil Musayev Berlində əsilzadə alman xanımı baronessa Melani Oliviya Yulia fon Nagel ilə evlənir. İstedadlı şairə və tərcüməçi (dörd Avropa dilini mükemməl bilirdi) kimi tanınan Melani fon Nagel rəssamın ilham pərisinə və bir sıra əsərlərinin qəhrəmanına çevrilmişdi. O, ingilis və alman dillərində şeirlər, incəsənətə dair məqalələr yazırı. Özündən sonra 30 cildlik külliyyatı qalıb. Melani xanım 2006-cı ildə 98 yaşında vəfat edib. “Xəlil yaxşı müsəlman idi, ümidi edirəm ki, mən də yaxşı xristian olmuşam. Amma bizim ortaq Tanrıımız var idi - mərhəmət və ədalət, xüssəsən də gözəllik Tanrısı”, - deyə o, ömrünün sonunda Xəlil bəyi xatırlayaq yazırı.

Melani fon Nagel həyatının son 50 ilini Jeroma ana adı altında Konnektikutdakı monastırda rahibə kimi yaşayıb. O, ərinin şəxsi əşyalarını və SSRİ dağlıandan sonra Xəlil bəyin vəsiyyətinə uyğun olaraq Dağıstana bağışladığı 100-dən çox tablosunu mühafizə edib. Bu fədakar qadının dəvəti ilə rəssamın qardaşı oğlanları Məhəmməd və Ömər Musayevlər 1990-cı illərin ortalarında ABŞ-a səfər edərək məşhur qohumlarının rəsmələrini və şəxsi əşyalarını vətənə gətiriblər. Hal-hazırda bu nadir eksponatlar Mahaçqaladakı Xəlil Mu-

sayev Muzeyinin əsas fondunu təşkil edir.

İkinci Dünya müharibəsi illərində rəssam həyat yoldaşı ilə birlikdə müsəlman hərbçi əsirlərinə, xüssəsən də Almaniyadakı nasist həbs düşərgələrində saxlanan dağıstanlı həmyerililərinə bacardığı qədər diqqət və qayğı göstərməyə çalışmışdı. Xəlil Musayev Türkiyə Cumhuriyyəti Qızıl Aypara Cəmiyyətinin nümayəndəsi kimi həbs düşərgələrini gəzib məhrumiyyət içərisində yaşayan insanlara yardım etməyə çalışırdı. Nəşr olunmuş “Münxen gündəlikləri”ndə rəssam belə görüşlərdən biri haqqında ürək ağrısı və faşizmə aşkar qəzəblə dolu sətirləri mühafizə olunmaqdadır: “Səhər məhbustuların yanına getməliyik. Elə yoldaca minlərlə yaralı, şikəst, ac-yalavac insanla rastlaşıq... İnilti səsləri düşərgə üzərindən çəkilmirdi. Əsirlərin arasında dağıstanlılar və çəçenlər çox idi. Qafqazlılar deyirdilər ki, minlərlə soydaşımız öldürülür! Zavallı insanların danışdıqlarının hamısını yazmaq imkan xaricindədir. Bu, bəşəriyyət üçün böyük ayıbdır. Belə biabırçılığın qələbəsini görməkdənsə, ölmək daha yaxşıdır”.

Yeri gəlmışkən, 1944-cü ildə Sovet aviasiyasının bombardmanları nəticəsində rəssamın Münxenin mərkəzindəki mənzili dağdırılmışdı. Bir sıra əsərləri həmislik məhv edilmişdi.

Xəlil Musayev həmvətənlərinə bacardığı qədər kömək etdi, mühərabədən sonra Amerika işgal zonasında qalan dağıstanlı əsirlərin Türkiyəye göndərilməsinə yardımçı oldu. Amma hər şeyə rəğmən, heç vaxt siyasi proseslərə qarışmadı. Mühərabə illərində Şimali Qafqazdan olan siyasi mühacirlərlə ünsiyyəti sadəcə çətinliyə düşən insanlara maddi və mənəvi dəstək verməklə məhdudlaşdı. Vətəni ilə bağlı hiss və düşüncələrini kətan üzərinə köçürür, tablolarında ifadə edirdi...

Bütün bu illər ərzində onun yaradıcılığında əsas yeri Dağıstanın tarixi və təbiəti tuturdu. Xəlil Musayev, ya-xud Musayev parlaq milli koloritləri ilə seçilən, mənəvi-əxlaqi saflıq təcəssümü olan gözəl dağlı qadınlarının portretlərindən ibarət unikal qalereyanın müəllifidir. Müasirləri hamısı bir ağızdan onun “Dağıstan Madonna”nın ümumiləşdirilmiş obrazını yaratdığını deyirdilər.

Alman sənətşünası Şmelts Xəlil bəy sənətinin orijinallığına işarə edərək yazırırdı: "Şübhəsiz, Münxendə yaşayış-yaradan rəssam çox idi. Onların arasında yalnız bir nəfər - qafqazlı Musayassul parlaq, incə əsərləri ilə vətəninin - qan intiqamının hələ də qüvvədə olduğu ölkəsinin cəngavər ab-havası ilə nəfəs almağı bacarmışdı. Sərt qayalardan tropik çiçəklərə bənzər tünd gözlü qadınlar cürcəmişdirə: zərif və incə, gözəl və sədaqətli, kövrək, sanki toxunan kimi qırılacaqlar, amma döyüşə alışqan; kişi cəsarətli, hətta dinc təsərrüfat işləri zamanı da silahlarından ayrılmayan xanımlar!"

Maraqlıdır ki, Xəlil Musayev heç vaxt milli mənsubluğununu xüsusi qeyd etməyib. O, daha çox bütöv Dağıstan adından danişmağa üstünlük verib. "Dağlardan, dərələrdən ibarət bu ölkə bütöv bir məmləkət idi. Çoxlu tayfalardan ibarət olan dağlı toplumu vahid bir xalq idi". Bu sətirlərin müəllifi bütün həyatı boyu tək doğma avar xalqının deyil, bütöv millətin, vahid mədəniyyətin - dağıstanlıların, hətta qafqazlıların təmsilçisi kimi çıxış etməyə üstünlük vermişdi.

Almanyanın "Eleqante velt" ("Zəriflik dünyası") jurnalına müsahibəsində rəssam "Sonuncu cəngavərlər ölkəsi" adlandırdığı doğma yurdunu böyük sevgiyə xatırlayırdı: "Qafqazdakı vətənim məcburiyyət qarşısında tərk etməyimdən 20 ildən çox vaxt keçir. Bütün bu illər ərzində yurdum kommunist rejimi ucbatından məndən ötəri arzular ölkəsi olaraq qalıb, amma rəsmimdə onun təbiətini, insanların ürəyimdə qoruyub saxladığım kimi canlandırmaga çalışmışam".

İkinci Dünya müharibəsindən sonra, 1947-ci ildə Xəlil Musayev ABŞ-a mühacirət etdi. O zaman rəssam artıq ağır xəstə idi. Ancaq hər şeyə rəğmən, Yeni Dünəyaya köçmək qərarına gəldi. Bu, səbəbsiz deyildi. Xəlil bəy də rus mühacirəleri kimi bütün Avropanı bürüdü "qırmızı vəba"dan (kommunist ideologiyası - V.Q.) ehtiyat edirdi. Amma yeni vətəndən cəmisi iki il yasa bildi. Məzarı Nyu-Yorkdan yüz kilometr aralı, kiçik Betlehem şəhərinin müsəlman qəbiristanlığında dərəcədən qəbul edildi.

Dağıstanlı müəlliflərin yazdıqlarına görə, Xəlil Musayevin rəsmləri Nyu-Yorkun məşhur Metropoliten

Muzeyində sərgilənir (bu muzeydə dəfələrlə olmuşam, amma onları heç vaxt görə bilməmişəm). Yenə Dağıstan mənbələri deyir ki, muzeydə mükəmməllik rəmzi kimi rəssamın əlinin gipsdən tökülmüş modeli mühafizə edilir. Yeri gəlmışkən, rus mədəniyyətinin təmsilçilərindən yalnız Raxmaninov belə bir şərəfə layiq görürlüb. Ondan heç də az məşhur olmayan dağıstanlı sənətkarə gəldikdə isə, gözdən keçirdiyim Amerika mənbələri Xəlil Musayevlə bağlı bu məlumatları təsdiqləmir. Təbii ki, belə mübahisəli detallar avar sənətkarının gözəl və bənzərsiz sənətinin qiymətini qətiyyətən azaltırı.

Bizim üçün ən mühüm cəhət isə heç şübhəsiz, Xəlil Musayevin XX əsrin əvvəllərində "Molla Nəsrəddin" səhifələrində başlayan yaradıcılıq yolunu ömrün sonuna kimi ləyaqətlə davam etdirməsidir. Önəmli olan onun doğma xalqının və Qafqazın zəngin tarix və mədəniyyətinin karşısına, cəngavərinə çevrilməyi bacarmasıdır. Bu baxımdan böyük avar rəssamı həm də Azərbaycanındır, Qafqazın və bütün mədəni dünyanındır.

"Qobustandan":

Bu il Xəlil Musayevin anadan olmasının 125 illiyidir. Böyük sənət bayramı harada, hansı səviyyədə qeyd ediləcək, bilinmir. Amma "Qobustan" sənət top-lusu olaraq ənənəmizə sadıq qalmağı və dörddə bir əsr bundan əvvəl olduğu kimi, yenə də rəssamin dünəyini gözəlləşdirən böyük sənətinə ehtiram və diqqətimizi birincilər sırasında bildirməyi vacib saydıq. Görkəmli alim Vilayət Quliyevin bu geniş və orijinal məqaləsi bu mənada rəssamın yubileyinə ən gözəl töhfə oldu...

Dərgimizin növbəti - Yaz sayı sənətin müxtəlif sahələrində sözünü demiş, incəsənətin simasına çevrilmiş qadınlara həsr olunacaq. Elə Xəlil Musayev də yaratdığı müxtəlif qadın portretlərində zərif cinsin gücünü, qeyri-adiliyini ifadə edib. Ona görə də son səhifəmizi onun Qadın portretlərindən biri ilə bəzəyib, firçasından çıxan sehrə dalmağa çağırırıq oxucularımızı...

